

Stilig eller stigma?

En sosiologisk studie om ungdom, røyking og identitet

Janne Scheffels

Avhandling for dr. polit-graden
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS)
Oslo 2008

Janne Scheffels
SIRUS
P.b. 565 Sentrum
0105 Oslo

Besøksadresse: Øvre Slottsgate 2B
Telefon: 22 34 04 00
E-post: js@sirus.no
Nettadresse: <http://www.sirus.no>

Forord

Det er mange som fortjener takk for å ha bidratt i den prosessen som det å skrive denne doktorgradsavhandlingen har vært. Først og fremst vil jeg takke Karl Erik Lund, som har vært min hovedveileder. I tillegg var han, som min seksjonsleder da vi jobbet i Kreftforeningen, den som sådde spirene til at jeg i det hele tatt kom til å søke om doktorgradsfinansiering til et prosjekt om ungdom og røyking. Den finansieringen fikk jeg fra Forskningsrådet, og jeg sier takk for det.

I tillegg til doktorgradsstipendet har min arbeidsplass SIRUS bidratt med raus tilleggsfinansiering. Det har hatt stor betydning for at avhandlingen har blitt ferdig. Det gode miljøet på SIRUS har dessuten bidratt til å gjøre arbeidsdagene trivelige. Jeg er glad for at jeg fortsatt skal være en del av det.

Jeg vil også takke min biveileder Willy Pedersen for konstruktive innspill. Kirsten Costain Schou fortjener takk for å ha vært min biveileder det første året i prosjektet, og for å ha fortsatt å være en verdifull rådgiver og støttespiller etter det.

Astrid Skatvedt har vært en viktig person for meg i doktorgradsprosessen. Samarbeidet med henne har vært til stor inspirasjon, og ikke minst til stor glede. Astrid har også lest og kommentert ukast både til artikler og til sammenfatningstekst, og skal ha takk for det.

Noen kolleger på SIRUS fortjener også takk for å ha lest igjennom utkast til artikler og deler av sammenfatningsteksten. De er Gunnar Sæbø, Marianne Lund og Mette Snertingdal.

De mange ungdommene som har brukt tid til å svare på spørreskjema, og ikke minst de 21 som stilte opp til samtaleintervju, fortjener en helt spesiell takk for det de har bidratt med.

Til slutt vil jeg takke de på utsiden av doktorgradsarbeidet, venner og familie, for å ha vært der for meg. Min tante Anne Karin og min far Walter, som kom reisende nordfra på skift for å hjelpe til med barna i innspurtsfasen, fortjener en ekstra takk. Sist men på ingen måte minst vil jeg takke Piotr for å ha støttet meg, og Sindre (snart 7 år) og Selma (2 år) for å ha vært verdens beste avkobling.

Janne Scheffels. Oslo, 14. desember 2007.

Innhold

Prolog: On cigarettes, high heels and Hedda Gabler	7
1 Innledning	10
1.1 Innledning.....	10
Røyking – ’snart borte’ eller fortsatt interessant?.....	11
1.2 Problemstillinger og analytisk perspektiv.....	14
1.3 Avhandlingens gang.....	16
2 Tilnærminger til studiet av røyking. Tidligere forskning	17
2.1 Tradisjonelle tilnærminger til studiet av røyking	17
En sosiologi <i>for</i> eller <i>om</i> helse?.....	20
2.2 Studier av røyking som mening og motivasjon	22
2.3 Studier av røyking som kultur og representasjon.....	26
2.4 Studier av røyking, identitet og diskurs.....	29
3 Identitet og diskurs: teoretiske hovedbegrep	33
3.1 Identitet som analytisk begrep	33
Fra kontinuitet til konstruksjon.....	34
Fra identitet til identifisering.....	37
3.2 Identitet og diskurs	40
Foucault, diskurs og det helsefremmende selvet.....	42
4 Metode og metodologiske vurderinger	45
4.1 Kronologi: fra kvantitativ til kvalitativ	45
4.2 Det kvantitative materialet.....	46
Analysemetoder og benyttede mål.....	46
4.3 Det kvalitative materialet	48
Utvalg og rekruttering.....	48
Kvalitative intervju som forskningsmetode.....	49
Transkripsjon og gjengivelse av intervjusitater.....	50
Intervjusituasjonen.....	51
4.4 Analytisk perspektiv	52
4.5 Analyseprosessen	56
5 Sammendrag av artiklene som inngår i avhandlingen	59
5.1 Scheffels, J., Lund, K.E. Occasional smoking in adolescence: Constructing an identity of control.....	59

5.2	Scheffels, J. & Schou, K.C. To be one who continues to smoke. Construction of legitimacy and meaning in young adults accounts of smoking.....	60
5.3	Scheffels, J. A difference which makes a difference: young adult smokers' accounts of cigarette brands and package design.	61
5.4	Scheffels, J. Stigma, or sort of cool? Young adults' accounts of smoking and identity.....	63
6	Resultatdiskusjon.....	65
6.1	Synlighet og selvpresentasjon.....	65
	'Tøynefallende forbruk'.....	66
	Å bli gjennom å opptre.....	67
6.2	Ritual og kroppslig opplevelse.....	68
	Rituelle overganger markeres med røyking.....	68
	Ritualet i 'å gjøre røyking'.....	69
6.3	Individualitet og fellesskap.....	72
	Å forholde seg til stigma.....	73
6.4	Regulering og utskeielse.....	75
	Røyking som kontrollert nytelse.....	76
7	Avslutning.....	79
	Implikasjoner for praksis.....	80
	Litteraturliste.....	85
	Appendix 1. Intervjuguide 2003	
	Appendix 2. Spørreskjema 1999.	

Prolog

On cigarettes, high heels and Hedda Gabler....

Nationalteateret 30. januar 2007

Hedda er smal, mørkhåret, hard, farlig og forførerisk. Hun kjeder seg, hun er fanget i en slags 'boks' av et hjem (scenografien understreker dette gjennom en stor oval fløyelskledd rød boks som dekker hele scenen og forestiller Hedda og Tessmans villa), og et ekteskap som hun har valgt av fornuft og ikke av kjærlighet, heller ikke av begjær. Lidenskapen er rundt henne og i henne, men stengt inne av fornuften og kjedsomheten. Tre menn sirkler rundt henne; Tessmann, den solide som vil ha henne i hustrurollen. Brack den tvetydige, hennes venn og fortrolige som leker kameratslig med begjæret men til slutt viser sitt sanne ansikt som en som vil eie. Løvborg den elskede og plagede som i likhet med Hedda ikke finner sin plass i verden. Han som har makt over henne gjennom at hun er knyttet til ham, makt hun snur til sin egen gjennom å manipulere han til å ta sitt eget liv, før hun også tar sitt eget.

Regien er minimalistisk, teksten kuttet og modernisert slik at bare essensen står igjen: begjær, makt, kjedsomhet, en kvinneskikkelse som presset av egne og andres forventninger til et konvensjonelt kvinneliv gjør opprør, går over streken, blir ond. Og hun bruker begjæret som våpen, samtidig som begjæret (både det seksuelle og begjæret etter et friere liv?) er det som ødelegger henne selv innenfra. Scenografien består i tillegg til den røde boksen av en bakvegg tapetsert med skog, og to askebegre, ett på hver side av boksen som rammer inn spillet. Mens de andre skuespillerne beholder det samme antrekket gjennom hele forestillingen, skifter Hedda tre ganger. For hver gang hører det et par høyhælte sko til antrekket, veldig høyhælte. Det fysiske spillet er enkelt, skikkelsene beveger seg rundt i den røde boksen, Hedda tar av og på skoene, og hun tenner seg en sigarett, røyker, stumper sigaretten i askebeget, tenner en ny....

I den minimalistiske settingen står sigarettene og de høyhælte skoene så tydelig fram. De er de eneste rekvisittene, i tillegg til vesken med Løvborgs fatale manuskript. Skoene gir Hedda karakter av å være seksuelt utfordrende, men samtidig på en måte fanget: hun tar de av og på hele tiden som om de klemmer og er ubehagelige. Med skoene på blir kroppsholdningen en vi kjenner igjen fra film og reklame, divaen, den som bevisst bruker sin seksualitet for å vekke begjær og bruker begjæret for å oppnå det hun vil, om det nå er egen tilfredsstillelse eller en annen, mer prosaisk gevinst. Sigarettene understreker det samme bildet, hun poserer med dem, holder dem og trekker inn røyken på en sexy måte (hvorfor er

det at jeg tenker sexy når hun røyker slik, tenker jeg fra teatersalens bakerste rad). Samtidig signaliserer sigarettene og det kroppsspråket hun bruker når hun røyker også noe om opprør. Hedda er en som ikke vil la seg kontrollere, hun bryr seg ikke om konvensjoner og vil ha makta sjøl. Den ustoppelige røykingen får meg også til å se Heddas ulevelige kjedsomhet enda tydeligere. Hun har ikke noe annet å gjøre, sigarettene er noe å fylle tomheten med, om enn bare i øyeblikket.

Regissøren har tydeligvis sans for minimalisme koblet med eksplisitt og kraftfull symbolbruk. Selv om det irriterer meg litt at bildene er så tydelige og så gjenkjennelige (jeg husker med ett filmplakaten fra Quentin Tarantinos' *Pulp Fiction*: Uma Thurman liggende på magen med utringning, høyhælte sko, en pistol og en sigarett), er det besnærende hvordan de virker. De høye hælene og sigarettene er materielle objekter, men de representerer bestemte sosiale verdier, relasjoner og prosesser som når Hedda bruker dem gir meg som tilskuer assosiasjoner om hvem hun er og hva slags situasjon hun er i. Det virker i teateret, og det virker i det virkelige livet.

Den italienske semotikeren Marcel Danesi har skrevet om hvordan den meningen symboler har utgjør selve grunnsystemet i det vi kaller en kultur eller et samfunn. Han trekker paralleller mellom myter, ritualer, kunst, språk og vitenskap og sier at alt dette er det som kommer ut av et grunnleggende menneskelig behov for mening, for å forstå seg selv og sin omverden. I boka han har kalt nettopp *On high heels, cigarettes and other interesting things* (Danesi 1999) skriver han om sigaretter som symbolske redskaper, som i likhet med det vi vet om mange ord i språket står for noe annet og noe mer i tillegg til den åpenbare meningen sigaretten har som et redskap for konsum av nikotin pakket i hvitt papir. I møter mellom menn og kvinner for eksempel, framstår sigarettene som et symbol som bygger opp bilder av kjønnskodet seksuell attraktivitet. Gjennom film og andre media har denne assosiasjonen mellom røyking og seksuell attraktivitet blitt en del av det meningsystemet som ligger i vårt felles hverdagsliv, en del av vår kulturs kollektive minne (Danesi 1999). Da kvinner begynte å røyke i begynnelsen av forrige århundre, i konteksten av et patriarkalsk samfunn, ble sigaretten oppfattet som et truende tegn på likhet med og uavhengighet fra menn. Når en tenåring begynner å eksperimentere med røyking i dag, ser han eller hun det som et tegn på modenhet og opprør mot de voksnes autoritet og regler overfor barnet. Sigaretter er et tegn med mange betydninger.

På samme måte kan høye hæler ses på som et symbol. Sko har i utgangspunktet den funksjonen å beskytte foten og å gjøre det lettere å gå på ujevne underlag. Høyhælte sko framstår i sterk kontrast til dette som

noe som gjør det vanskeligere å gå, og som kanskje heller skader foten enn å beskytte den. Likevel blir de brukt av millioner av kvinner, særlig i situasjoner der de vil framstå som seksuelt attraktive. Høye hæler gjør at kroppen presses inn i en posisjon der brystene og baken skytes fram på hver sin side av kroppen; de framhever de kvinnelige seksuelle attributtene. Høye hæler er fetisjer. Selv om fetisjisme i utgangspunktet ofte knyttes til en form for 'pervertert' seksualitet, er grensen mellom den 'normale' og den 'unormale' bruk av fetisjer som symbol relativt tynn. Når en kvinne bruker høye hæler, gir dette signaler om seksualitet, kanskje blandet opp med noe som handler om dominans. 'Sigaretter og høye hæler er rekvisitter som gir folk muligheten til å spille ut sine ulike og skiftende roller på hverdagslivets scene', skriver Danesi (1999: 14). Symbolene brukes ikke bare på teaterscenen, men i hverdagslivets kommunikasjon mellom mennesker. Danesi hevder videre at folk gjør ting som i utgangspunktet framstår som lite fornuftig eller begripelig, som å rutinemessig sette liv og helse i fare ved å røyke sigaretter, eller gjøre det å gå til en kamp mot det nesten umulige ved å tvinge føttene inn i høyhælte sko, rett og slett bare fordi det er *interessant*. Og det som gjør det interessant, er den meningen disse objektene eller handlingene har fått. Kort sagt, sigaretter og det å røyke har et symbolsk meningsinnhold. Dette er nettopp det temaet som på ulike måter skal adresseres i denne avhandlingen.

1 Innledning

1.1 Innledning

Tilnærmingene til å forstå hva som motiverer og påvirker folk til å røyke representerer et stort forskningsfelt. Det omfatter mange retninger, inkludert biomedisinske tilnærminger som viser at folk kan bli fysiologisk avhengige av røyking (Di Franza m.fl. 2003, Fagerstrom m.fl. 1990). Til nå har forskning om røyking innenfor det samfunnsvitenskapelige forskningsfeltet vært dominert av studier som har bidratt med kunnskap om sammenhengen mellom røyking og individuelle kjennetegn av sosiodemografisk eller kognitiv art. Langt færre studier har sett på hvordan røykere selv begrunner at de røyker. I denne avhandlingen skal jeg gjøre det.

Poland og medarbeidere publiserte i 2006 en artikkel i et av de mest sentrale fagtidsskriftene på tobakksforskningsfeltet med tittelen *The social context of smoking: the next frontier in tobacco control?* De skriver her at den tradisjonelle tilnærmingen til studiet av røyking med fokus på å isolere predisponerende og beskyttende faktorer for individuell røykeatferd utvilsomt har fått fram viktig innsikt av nytte for feltet. Den har imidlertid en rekke begrensninger som må tas høyde for. Den tradisjonelle tilnærmingen kan si oss noe om hvilke faktorer som er relevante for at folk røyker, men sier lite om *hvordan* eller *hvorfor* de er relevante. Studier gjort innenfor et slikt perspektiv innebærer en dekomponering av kontekst i enkeltvariable som skal være generaliserbare på tvers av settinger og populasjoner, heller enn å bevare integriteten til kontekst som et hele. Dette betyr, skriver de, at variablene bare kan forstås utenfor kontekst. Det vil si at de på et vis mister sin mening (Poland m. fl. 2006:57).

Poland og hans medforfattere skriver videre at det de senere årene ser ut til å ha åpnet seg en forståelse for at også mer kvalitative og teoretisk orienterte studier av røyking kan bidra med betydningsfull innsikt innenfor tobakksfeltet. De påpeker at denne økte interessen for 'det sosiale' i tobakksforskningen har sin parallell i et bredere skifte innenfor forskning på folkehelse. En biomedisinsk modell fokusert på sykdom og risiko for helseskader har i økende grad blitt erstattet av en forståelse av de mer overgripende sosiale betingelsene for helse.

Den tiltagende åpenheten for studier av røyking i dette perspektivet kan imidlertid også knyttes til to sentrale utfordringer i det tobakksforebyggende arbeidet de siste årene. Dette er for det første en økende sosial ulikhet i røykemønsteret. For det andre er det ulike former

for motstand mot tobakkskontroll. Disse utfordringene kan ikke møtes uten bevissthet på de komplekse sosiale prosessene som ligger under de store sosiale forskjellene i røykemønsteret. Prosessene er knyttet til hvordan ulike samfunn er organisert, og følgelig til praksisene til institusjoner og personer i bestemte kontekster, hevder forfatterne med Poland i spissen. Når det gjelder motstand mot tobakksbegrensende tiltak mener de at det generelt har vært et problem for intervensjoner på tobakksfeltet å engasjere seg *med* røykere og i hva røyking betyr for dem. Å i større grad åpne opp for perspektivene til de som røyker kan bidra til å demme opp for slik motstand (Poland m.fl 2006: 61).

I denne avhandlingen utforsker jeg unge røykeres fortellinger om og fortolkninger av røyking og seg selv som røykere. Jeg forstår røyking som en av mange måter å drive med symbolsk kommunikasjon med andre, og samtidig å forstå og fortolke seg selv på. I det ligger det en interesse for sigaretter som kulturelle objekter før helse- eller risikoobjekter (Iannou 2003).

Verken mening eller intensjon kan leses direkte ut av fortellinger og begrunnelser. Røykernes fortellinger er formet av den materielle, sosiale og kulturelle konteksten de skapes innenfor. De er også påvirket av den identiteten individene konstruerer innefor disse rammene. Kontekst kan i denne sammenhengen forstås som de omstendigheter eller begivenheter som former det miljøet der noe eksisterer eller finner sted innenfor og som gjennom det bidrar til å gjøre fenomener begripelige og meningsfulle (Poland m. fl. 2006).

Røyking – 'snart borte' eller fortsatt interessant?

I 2006 røykte 24 prosent av voksne nordmenn og -kvinner. I tillegg var det rundt 10 prosent som røykte av og til. I 1973 røykte over halvparten av den mannlige voksne befolkningen (51 prosent) daglig. Andelen som røyker er med andre ord halvert blant menn. Røykeandelen blant kvinner har gått ned fra omtrent 33 prosent på syttitallet. Nedgangen har særlig akselerert etter 1998. Mens andelen som røyker daglig blant unge i alderen 16-24 år ble betydelig redusert på linje med nedgangen blant voksne røykere fra 1973 til slutten av 1980-tallet, stagnerte nedgangen i en periode etter det. Det ser imidlertid ut til at andelen igjen er på vei ned, med en nedgang fra 24 til 20 prosent fra 2005 til 2006 som siste observasjon. Andelen blant unge (16-24 år) som røyker av og til økte en god del fra begynnelsen til midten av 1990-tallet. Økningen har etter det flatet ut (STR 2007).

I Norge så vel som i resten av den vestlige verden ser vi en økende sosial forskjell i røykemønsteret. Uansett alder og kjønn er det flere som

røyker daglig blant folk med kort utdanning enn blant folk med lang utdanning. 40 prosent av de som har grunnskole som lengste utdanning røyker daglig, mot 15% av de med universitetsutdanning. Forskjellene mellom utdanningsgruppene er enda større blant de yngste i befolkningen. Samtidig ser vi at det er de med høyest utdanning som i størst grad er av og til –røykere. I hele befolkningen var det i 2006 seks prosent av og til-røykere blant personer som har grunnskole som lengste utdanning, mot 14 prosent blant de med universitets- og høyskoleutdanning. Også her er forskjellene enda større i de yngste aldersgruppene (STR 2007). Sammenhengen mellom lav utdanning og røyking blir dermed mindre synlig.

Tobakkslovgivningen i Norge er blant de strengeste i verden (Joosens & Raw 2006). Tobakksprodukter er sterkt avgiftsbelagte. Reklame for tobakk har vært forbudt siden 1975. Tiltak for å redusere røyking, for eksempel gjennom massemediakampanjer og gjennom å øke størrelsen på helseadvarsler på sigarettpakkene, har tiltatt det siste tiåret her i Norge så vel som i de fleste andre vestlige land. Adgangen til å røyke på offentlige steder ble først betydelig begrenset i 1988, da det ble forbudt å røyke på offentlige transportmidler og arbeidsplasser. I 2004 ble det innført totalforbud mot røyking på barer og restauranter. Argumentene for innføringen av ny lovgivning som legger begrensning på adgangen til å røyke har i hovedsak vært knyttet til farene og ubehaget ved passiv røyking (Lund 2006).

Tall fra SSB tyder på at befolkningens holdninger til røyking har endret seg mye de siste årene. Det viser både spørsmål om holdninger til røyking i hjemmet, og andelen som sier at de føler ubehag ved opphold i røykfylte rom. I 2006 var det over 90 prosent av befolkningen (uansett røykestatus) som sa seg enig i at røyking ikke bør tillates hjemme når barn er tilstede. For ti år siden mente bare drøyt halvparten av befolkningen dette. I tillegg viser undersøkelsene en betydelig økning i andelen som ikke i det hele tatt tillater røyking hjemme hos seg selv, og økende støtte til innføringen av loven om røykfrie serveringssteder (STR 2007).

En rekke nyere meningsmålinger gjort for Sosial- og helsedirektoratet gir indikasjoner på hvordan *ungdom* oppfatter røyking i dag. I en undersøkelse fra 2005 gjort blant et utvalg av dagligrøykere mellom 15 og 24 år (N=161) svarte over 90 % at de trodde sigarettroyking var skadelig for helsen. 60% svarte at de sannsynligvis ikke ville begynt å røyke hvis de hadde fått valget på nytt i dag. Bare 8% trodde helt sikkert at de fortsatt kom til å være røykere om fem år (Lund 2007). I en annen undersøkelse fra 2004 sa nesten 90% av et utvalg røykere i alderen 15-20 år (N=415) seg uenige i påstander om at røyking var kult eller sexy. Blant

ikke-røykere (N=1646) var det 95% som gjorde det samme. Forskjellen mellom røykere og ikke-røykere var altså svært liten. Påstanden 'Røyking ser dumt ut' ble støttet av 46% av røykerne, og 73% av ikke-røykerne (Lund 2007). Røykingens tid som trendy og kult kan med utgangspunkt i disse tallene se ut til å være over også blant ungdom.

Røyking kan også sies å ha fått et stadig mer negativt fokus i det offentlige ordskiftet de seneste årene. Det å røyke beskrives i media som utrendy og en vane for de marginale og utstøtte. De største norske avisene slår stort opp meningsmålinger som viser at et stort flertall av befolkningen oppfatter røyking som *'utiltrekkende, usexy, utrendy og ikke tøft'*¹ eller at mange støtter ytterligere innstramminger i røykeloven².

Aftenposten siterer i det sist nevnte oppslaget antropologiprofessor Thomas Hylland Eriksen (som beskriver seg selv som en tidligere dedikert røyker som nå prøver hardt å være en eks-røyker). Han sier dette om hvilken status det å røyke har fått i Norge i dag: *'Det har fått for store sosiale omkostninger å røyke. Dessuten er det blitt ulekkert. Nå ser Bogart og Sartre bare komiske ut på bilder der de har en sigg i munnviken'*. Aftenposten skriver videre at professoren sammenligner sigarettene med fabrikkpipene. De tilhører den industrielle perioden og har ingen plass i dataalderen. *'Røyking er på vei ut. Det er som menn med hatt'*, sier han. *'Plutselig var de borte'*.

Men fortsatt er en av fire nordmenn over 18 år røykere, og i tillegg er det mange som røyker av og til. Hver dag begynner 15 ungdommer i Norge å røyke. Røyking er ikke borte. Det å røyke er fortsatt attraktivt, eller interessant, for mange. I denne studien utforskes unge røykeres fortellinger om hvordan og hvorfor røyking er interessant for dem. Et sentralt tema i avhandlingen er også hvordan de betydningene som knyttes til røyking påvirkes av en stadig mer tobakksnegativ sosial og kulturell kontekst.

¹ Dagbladet 01.06.04: 14-15. Utrendy. Røykerne får svi i ny MMI-måling gjort for Dagbladet.

² Aftenposten Magasinet 01.06.07: 8-17. Den siste røykepausen.

1.2 Problemstillinger og analytisk perspektiv

Prosjektets overordnede mål er å utforske symbolske og meningsbærende sider ved det å røyke slik de framstår når unge voksne røykere forteller om hvordan de røyker, hvorfor de røyker og hva de tenker om det å være en røyker i dag.

Empiriske problemstillinger

I dette prosjektet ser jeg på hvordan yngre, etablerte røykere snakker om sine erfaringer med røyking og sin opplevelse av å være røykere. Hvilke begrunnelser for å røyke legger de vekt på, og hvilken mening tillegges røyking i disse begrunnelsene? Hvilken sosial og kulturell kontekst relateres det de forteller til?

Analytiske problemstillinger

I analysen er jeg ute etter å utforske prosessene der røyking får betydning for opplevelse og utforming av identitet. Hvilke konstruksjoner av identitet kan sees i det informantene sier om røyking og om seg selv som røykere?

Hvilke sosiale og kulturelle diskurser knyttet til røyking artikuleres i røykernes konstruksjon av identitet? Og *hvordan* artikuleres de?

Jeg er særlig interessert i hvordan en tendens av økende sosial stigmatisering og marginalisering av røyking og røykere påvirker yngre røykernes konstruksjon av røykeridentitet.

Problemstillinger i artiklene

Avhandlingen består i tillegg til innledningen av fire artikler. Disse belyser de empiriske og de analytiske hovedproblemstillingene på ulike måter. Den første artikkelen bygger på kvantitative data. Vi ser på forskjeller i hvordan daglig- og av og til-røykere beskriver at de forholder seg til egen røyking og seg selv som røykere. Vi sammenligner videre hvordan de beskriver seg selv i forhold til et sett av variable om sosial og kulturell orientering. Analysen fokuserer på røyking og røykeintensitet som identitetskonstruerende.

De tre neste artiklene bygger på kvalitative intervjudata. Den første handler om begrunnelser for å fortsette å røyke. I den andre kvalitative artikkelen beskrives røykernes fortellinger om sigarettmerker og design på sigarettpakker. I analysen tar jeg opp spørsmålet om hvilke prosesser som

kan tenkes å gjøre merkevarebygging og pakkedesign til effektive markedsførings tiltak i en kontekst der markedsføring av sigaretter ellers er forbudt. I den siste artikkelen analyseres ulike konstruksjoner av identitet i forhold til røyking. I analysen diskuterer jeg hvilke diskursive rammer det de sier kan relateres til, og hvordan disse kan tenkes å virke inn på hvordan informantene erfarer og presenterer røyking og seg selv som røykere.

Analytisk perspektiv

Et perspektiv på røyking som *konstruksjon av identitet* er sentralt i analysen. Med utgangspunkt i en konstruktivistisk grunnlagsposisjon forstås identitet som noe uavsluttet og aktivt, noe som ustanselig skapes og gjenskapes av individene i skiftende relasjonelle og kontekstuelle sammenhenger. Denne prosessen er imidlertid ikke 'kulturelt fristilt', den er rammet inn og virker sammen med sosiale og kulturelle mønstre som igjen påvirkes av de individuelle handlingene (Frønes 2004). For å gripe samspillet mellom individ og kulturelle mønstre er begrepet *diskurs* også viktig i analysen. Diskursbegrepet åpner både for en forståelse av foranderligheten i de kulturelle mønstrene som omgir røyking, og for samspillet mellom disse mønstrene og individuelle handlinger som en dynamisk prosess (Parker 1994).

Michel Foucaults teorier er et sentralt grunnlag for den teoretiske tilnærmingen i avhandlingen. Et hovedpremiss i Foucaults perspektiv er at ingen kunnskap og dermed ingen mening kan forstås utenfor diskurs (Foucault 1972, 1999). Å se på språket som en konstruktiv kraft er et viktig element i denne forståelsen. Foucault har vært særlig opptatt av nye former for regulering og kontroll. Et hovedperspektiv i hans arbeid er hvordan individer utøver en form for selv-disiplinering i relasjon med dominerende diskurser. Foucault er særlig opptatt av det maktpotensialet som ligger i slike prosesser (Foucault 1980, 1983).

Diskursanalyse i sin reneste form kritiseres ofte for å fjerne analysen fra innholdet i det som blir sagt, og løfte blikket mest opp til makronivå, til institusjonelle, politiske og historiske forhold. Individuelle utsagn blir slik sett interessante primært som uttrykk for hvordan diskursen virker inn på og gjennom utsagnene (Clarke 2005). I min analyse er den individuelle fortellingen viktig i seg selv. Det betyr imidlertid ikke at fortellingene ukritisk ses som et uttrykk for sanne eller private selvforståelser. Det analytiske perspektivet gjøres nærmere rede for i kapittel 4.4.

1.3 Avhandlingens gang

I kapittel 2 skriver jeg om ulike perspektiver på studier av røyking. Etter en gjennomgang av hva som tradisjonelt har vært fokuset i slike studier, diskuteres et fortolkende perspektiv som en alternativ tilnærming. Til slutt i kapittel 2 skisseres ulike typer av studier av røyking som kan knyttes til et fortolkende perspektiv.

Kapittel 3 benyttes til å drøfte begrepene identitet og diskurs. Til slutt i kapitlet diskuteres Foucaults tilnærming til identitet, subjektivitet og helse spesielt.

I kapittel 4 gjennomgås de metodiske valgene som er gjort i arbeidet med denne avhandlingen. Innledningsvis i kapitlet skriver jeg om å kombinere kvalitative og kvantitative metoder i samme forskningsprosjekt. Etter dette beskrives utvalg, analysemetoder og benyttede mål i den kvantitative undersøkelsen. Deretter beskrives utvalg og rekruttering av informanter i den kvalitative undersøkelsen, og intervjuprosessen. Til slutt i kapitlet kommer en gjennomgang av de vitenskapsteoretiske vurderingene som ligger til grunn for tilnærmingen til analyse i dette prosjektet, samt en konkret beskrivelse av analyseprosessen.

Kapittel 5 er en mer omfattende gjennomgang av problemstillinger og hovedfunn i de fire artiklene som avhandlingen bygger på enn det som ble presentert i dette kapitlet.

I kapittel 6 drøftes hovedresultatene fra artiklene i sammenheng med hverandre og med det teoretiske bakteppet som skisseres i kapittel 2 og 3. Den oppsummerende analysen fokuserer på fire hoveddimensjoner: (1) *synlighet og selvpresentasjon* (2) *ritual og kroppslig opplevelse* (3) *individualitet og fellesskap* og (4) *regulering og utskeielse*.

Kapittel 7 består i tillegg til en kort avslutning av en diskusjon av hvilke implikasjoner for utvikling av tiltak og praksis på tobakksfeltet resultatene peker mot.

2 Tilnærminger til studiet av røyking. Tidligere forskning

2.1 Tradisjonelle tilnærminger til studiet av røyking

Sosiologisk forskning om røyking har i hovedsak vært dominert av studier der hensikten har vært å predikere sannsynligheten for røyking gjennom å se på korrelasjonen mellom røyking og ulike variable på individnivå. Sammenhengen mellom røyking og sosial bakgrunn har vært et hovedtema, i tillegg til betydningen av sosiale relasjoner for røykeatferd.

Denne typen studier har for eksempel vist hvordan røyking både blant ungdom (Glendinning m.fl. 1994, Herlitz & Westholm 1996) og i befolkningen generelt (Lund & Lund 2005), er mer vanlig blant personer med lav utdanning. Det er også vist hvordan slike forskjeller viser seg allerede tidlig i tenårene i forhold til orientering mot framtidig utdanning (Pedersen 1998). Sosiologiske studier har også vært viktige for å vise at i miljø der røyking er vanlig blant voksne – og dermed en del av kultur og omgangsform – begynner ungdom oftere å røyke (DeVries 1995). En norsk undersøkelse fra åttitallet (Aarø m. fl. 1981) viste for eksempel at 93% av jenter på 15 år røykte hvis deres mor røykte, minst en av eldre søsken røykte, bestevenn røykte og de fikk lov til å røyke hjemme. Hvis ingen av faktorene var tilstede, røykte bare 3%. Pedersen & Lavik (1991) viste i en annen norsk studie av røykedebut og utvikling av fastere mønstre hvordan innflytelse fra venner var særlig viktig når det gjaldt overgangen fra å aldri ha røykt til å eksperimentere med røyking. Når det gjaldt å etablere et fastere røykemønster, var det imidlertid fars røyking og samspillet mellom kjønn og klasse som slo inn. Mest utsatt var jenter fra arbeiderklassen med fedre som røykte.

På et mer overordnet nivå har sosiologiske analyser bidratt med ulike typer av deskriptive kartlegginger. Dette har for eksempel vært kartlegginger av forbruksmengde og – type basert på salgsdata, av endringer i røykevaner på befolkningsnivå basert på prevalensdata fra røykevanundersøkelser og av endringer i kunnskaper om og holdninger til tobakk, også fra surveydata. Lund (1996) hevder at det i disse studiene imidlertid i liten grad har blitt gjort vitenskapelige forsøk på fortolkning av de tendensene som identifiseres med utgangspunkt i den samfunnsmessige konteksten de finner sted innenfor.

Psykologiske studier har vært særlig viktige i studiet av røyking og bruk av andre rusmidler innenfor et samfunnsvitenskapelig forskningsfelt.

I en oversiktsartikkel skrevet av Petralitis, Flay og Miller (1995) kategoriseres fem ulike typer av teorier som særlig betydningsfulle. Dette er (1) kognitive-afektive teorier (2) sosiale læringsteorier (3) teorier om tilknytning og kontroll (4) teorier om personlighetstrekk og -karakteristika og (5) teorier som integrerer begreper fra alle de foregående.

De kognitive-afektive modellene brukes særlig til å forklare oppstart og avslutning på en røykekarriere. Modeller som Theory of Reasoned Action (TRA) (Ajzen & Fishbein, 1980) og Theory of Planned Behaviour (TPB) (Ajzen 1991) er eksempler på slike modeller. De tar utgangspunkt i at beslutninger om bruk av rusmidler er knyttet til forventninger om konsekvensene av å bruke dem. Forventningene kan være både fysiologiske, psykologiske og sosiale. Effekten av alle andre variable (kjønn, alder, sosial bakgrunn, venners atferd og forventninger) antas å bli formidlet via slike individuelle forventninger om konsekvenser av atferden (Kraft 1999, Petralitis m. fl.1995). Dette perspektivet forutsetter et nært forhold mellom intensjon og atferd, og at aktørene handler slik at de maksimerer positive og minimerer negative konsekvenser for seg selv.

Sosial læringsteori knyttes ofte til Bandura (1977, 1986). I likhet med de kognitive-afektive teoriene fokuserer særlig den første versjonen av teorien (i Bandura 1977) på hvordan atferd mest av alt påvirkes av de konsekvensene man opplever at atferden får. Bandura videreutviklet senere den opprinnelige teorien gjennom å inkludere et økt fokus på de kognitive aspektene ved individers handlingsvalg (Bandura 1986). Folk handler ikke bare på grunn av egne erfaringer (om konsekvenser av atferd), men også på bakgrunn av de observasjonene de gjør av andres atferd og andres erfaringer. Det skjer så en kognitiv formidling av disse observasjonene, som stimulerer til imitasjon. Atferden opprettholdes ved at det etableres erfaringsbaserte forventninger om positive konsekvenser av den hos individene. Teorien har for eksempel blitt brukt for å forklare hvordan ungdom tilegner seg oppfatninger om røyking fra rollemodeller, særlig venner og foreldre (Bauman m.fl. 1984).

Teorier om tilknytning og kontroll fokuserer på at emosjonelle bindinger til venner som bruker rusmidler er primær årsak til eget bruk (Elliot m.fl. 1989, Hawkings & Weiss 1985). Teorier om personlighetstrekk- og karakteristika (Kumpfler & Turner 1991, Kaplan 1984) fokuserer på hvordan individuelle personlighetstrekk formidler effekten av sosiale og kognitive faktorer som kan påvirke røyking. Den siste kategorien av teorier inkluderer blant annet teorier om problematferd (Jessor & Jessor 1977), som er et perspektiv på hvordan både miljørelaterede- og interpersonlige variable påvirker involvering med

rusmiddelbrukende venner, som ses på som den eneste direkte årsak til rusmiddelbruk.

Conner og Norman (2005) setter også opp en oversikt over ulike sosial-kognitive psykologiske modeller som de hevder har vært særlig viktige i studier som har hatt til hensikt å predikere helserelatert atferd, som for eksempel røyking. TPB og sosial læringsteori er blant disse. I tillegg løfter de fram Health Belief Model (Janz & Becker 1984), som er en av de eldste sosial-kognitive modellene som har blitt brukt i forskning på helseatferd. Modellen fokuserer på de representasjonene (eller beliefs) folk har om den trusselen mot helse som atferden innebærer, og de representasjonene de har av de tiltakene som kreves for å endre atferden. Motivasjonen for handling knyttes dermed til en vurdering av kostnader og nytte ved å fortsette versus å endre atferd. Conner & Norman nevner videre modellene Protection Motivation Theory (Rogers 1975), Health Locus of Control (Norman & Bennet 1995) og en teori om implementeringsintensjoner (Gollwitzer 1999). Til slutt viser de til ulike stadiemodeller som ofte brukes i studiet av rusatferd. Transtheoretical Model of Change har for eksempel blitt mye brukt for å analysere endringsprosesser knyttet til røykeslutt (Prochaska m.fl. 1991).

Mange av de mest brukte sosial-kognitive modellene, inkludert The Health Belief Model, Protection Motivation Theory og TRA/TPB, har til felles en forutsetning om at individer gjør de vurderingene som ligger til grunn for handlinger på en rasjonell og konsistent måte (Conner & Norman 1995). Beslutningen om å røyke eller ikke vil fra dette perspektivet altså måtte ses som gjort på grunnlag av en slags bevisst (men subjektiv) kost/nytteanalyse. Modellene forutsetter også at individene er konsistente i hvordan og hvorfor de velger som de gjør. I målsetningen om prediksjon av atferd ligger nettopp dette som en grunnleggende forutsetning. Conner & Norman skriver sin gjennomgang av disse teoriene at selv om disse modellene kan gi gode prediksjoner av hvordan folk velger å handle, har det blitt vist til av mange kritikere at disse antagelsene ikke gir noe godt grunnlag for å forstå hvordan individer faktisk tar sine beslutninger. Disse hevder at det er lite sannsynlig at individer i så stor grad som disse modellene forutsetter integrerer informasjon på en slik rasjonell måte (Conner & Norman 2005:8).

I de sosial-kognitive modellene er de sosiale faktorene som tas med i stor grad relatert til venners atferd og forventninger. Det sosiale reduseres til objektive størrelser. Noen sosialpsykologiske perspektiv som har vært brukt i studiet av røyking åpner i større grad for en forståelse av sosiale konstruksjoner og sosial identitet som betydningsfullt i de prosessene som er involvert i en beslutning om å røyke. Dette er for

eksempel et perspektiv som bruker et begrep om 'mulige selv'. I denne tilnærmingen ser man på sosiale representasjoner (Moscovici 1984) eller stereotyper (Turner 1991) av røykere og røykeidentitet som bakgrunn for motivasjon for atferd (Lloyd & Lucas 1998, Lloyd m.fl. 1997). Studier av røyking i dette perspektivet har for eksempel vist hvordan barn og unge hadde klare sosiale representasjoner av hva de mente kjennetegnet røykere versus ikke-røykere (Thrush m.fl. 1997), og at ulik vurdering av sosiale representasjoner knyttet til røyking var forbundet med om de røykte selv eller ikke (Gibbons & Gerrard 1995).

En sosiologi for eller om helse?

I en sosial og kulturell kontekst preget av rask endring og økende kompleksitet er det ikke sikkert at de tradisjonelle sosiologiske og sosial-kognitive perspektivene på røyking er de som egner seg best til å forstå hvorfor folk røyker. Disse perspektivene forutsetter en verden som er konstant, at konteksten for handling og refleksjon er den samme for alle individer. De forutsetter at individene er konsistente, at de tenker og forstår seg selv på samme måte i alle situasjoner og over tid (Conner & Normann 2005). Fokus i denne typen studier er også begrenset til å studere de faktorene som er definert på forhånd.

I denne studien er jeg opptatt av å fortolke røyking i et identitetskonstruksjonsperspektiv. Gitt en forståelse av identitet som foranderlig, flertydig og kontekstuell framstår den sosial-kognitive modellen som til nå har ligget til grunn for mye av samfunnsvitenskapelig forskning om røyking som mindre hensiktsmessig. Det er nødvendig med kunnskap om hvordan og hvorfor folk røyker som er åpen for endring, for nye sammenhenger og nye betydninger. Det er også nødvendig med kunnskap som tar høyde for at den meningen sigaretter har for de som bruker dem (og andre), ikke trenger å (først og fremst) ha med helse å gjøre.

Det tradisjonelle fokuset i forskning om røyking har også en ideologisk slagside som det i liten grad reflekteres over i denne tradisjonen. Både sosialpsykologisk og sosiologisk forskning om røyking har vært preget av studier der man har søkt å definere ulike risikogrupper, forstått som grupper av befolkningen som ved sin atferd setter seg i høyere risiko for å bli syke av røyking (eller annen helserelevant atferd som bruk av rusmidler, usunt kosthold eller for lite mosjon) enn den generelle befolkningen. Et slikt risikogruppeperspektiv kan kritiseres for å fokusere på individuelle *mangler*, på røykere som ofre for personlig patologi eller mangel på informasjon. De røyker fordi de misforstår eller foretar feilslutninger, eller at de prøver å oppnå noe som de ikke har. En

underliggende forutsetning i risikogruppeperspektivet er alltid at den atferden som defineres som negativ eller de faktorene som relateres med slik atferd bør og skal endres. I dette ligger det et premiss om kontroll (Nettleton & Bunton 1995).

Denne avhandlingen tar utgangspunkt i tanken om at en sosiologisk forståelse av helse og forebygging av risiko også må innebære en kritisk refleksjon av hvilke underbyggende ideologiske og kontrollerende mekanismer som ligger i et slikt perspektiv. Det betyr ikke nødvendigvis å opponere mot helsefremmende arbeid i seg selv. Det betyr å understreke betydningen av å alltid stille spørsmål ved hvorfor, hvordan og med hvilke underliggende antagelser tiltak iverksettes. Det betyr å ta et perspektiv som rekker videre enn en ambisjon om å forbedre og raffinere teknikker for helseforebyggende tiltak.

Innenfor medisinsk sosiologi har man operert med et skille mellom en 'sociology of medicine' og en 'sociology for medicine' (Nettleton 1995). Det var i en artikkel av R. Strauss fra 1957 at skillet opprinnelig ble gjort. Thorogood (1992) har skrevet om hvordan dette skillet er fruktbart å bruke også i forhold til helsefremmende arbeid. Det handler altså om skillet mellom en sosiologi som er interessert i å utvikle og forbedre teknikker og praksis for helsefremmende arbeid (sociology for), og en sosiologi som gjør kritiske analyser av de underliggende antagelsene og forutsetningene som er innebygd i den måten man tenker og handler på innenfor dette feltet (sociology of). Den tradisjonelle tilnærmingen til studiet av røyking kan sies å i stor grad handle om å framskaffe kunnskap for helsefremmende arbeid.

Mitt hovedanliggende i de fire artiklene og i innledningsteksten som denne avhandlingen består av, har vært å utforske spørsmålet om hvorfor og hvordan folk røyker innenfor en sosiologisk teoretisk ramme. Jeg har ønsket å ta forståelsen av røyking ut av en medisinsk og risikofaktororientert kontekst, og utforske sigaretter som noe som brukes og forstås som kulturelle objekter. I innledningen beskrev jeg mitt perspektiv på røyking gjennom å kontrastere det med de tradisjonelle tilnærmingene til studiet av røyking som jeg har beskrevet nærmere i dette del-kapittelet. Jeg er opptatt av å forstå røyking som mening, som kultur og som en aktivitet som gjøres og fortolkes i ulike sosiale og diskursive kontekster.

Jeg vil videre i dette kapitlet skissere tre ulike typer av studier som tar et fortolkende perspektiv på røyking og/eller annen rusatferd. Alle disse har vært viktige inspirasjonskilder for tenkningen i dette prosjektet. Jeg har gjort en inndeling i (1) studier som fokuserer på symbolsk mening og motivasjon (2) kulturanalytiske studier av røyking eller bruk av andre

rusmidler og (3) studier om røyking, diskurs og identitet. Inndelingene er gjort for å tydeliggjøre noen hovedlinjer. I praksis vil flere av studiene som er referert til ha trekk fra en eller begge av de andre kategoriene. Fra den første kategorien av studier henter jeg vektleggingen av hvordan røykerne selv beskriver mening og motivasjon. Fra den andre henter jeg et perspektiv på kultur og representasjon, og fra den tredje fokus på identitet og diskurs. Modell 1 (side 32) gir en oversikt over disse tre tilnærmingene samt de innledningsvis skisserte tradisjonelle tilnærmingene til studiet av røyking.

2.2 Studier av røyking som mening og motivasjon

Innenfor rusfeltet finnes det etter hvert en sterk tradisjon for ulike typer av etnografisk forskning, der man gjennom feltarbeid eller intervjustudier tar sikte på å utforske meningsdimensjonene ved rusbruk. Når det gjelder forskning på ungdoms rusmiddelbruk er mange studier knyttet til en tradisjon for subkulturorientert ungdomsforskning. I denne avhandlingen har begge disse typene av studier vært viktige inspirasjonskilder.

Den subkulturorienterte ungdomsforskningstradisjonen kan sies å ha vært opptatt av å utforske både subjektive disposisjoner (tanker, følelser) og kulturelle aktiviteter, forstått som måter å samhandle, snakke eller kle seg på. Det analytiske blikket på disse observasjonene har fokusert særlig på forholdet mellom materielle forhold og tilgjengelige former for identitetskonstruksjon (Wyn & White 1997). Studier av ungdomskultur i dette perspektivet har fokusert mye på den betydningen stil, estetikk og kulturelle uttrykksformer, som for eksempel musikk, har hatt for dannelsen av konkrete og symbolske fellesskap blant ungdom. De har også vært særlig opptatt av de politiske dimensjonene ved ungdomskultur, gjennom en særlig interesse for ungdomskultur som *motkultur* knyttet til motsetninger mellom unge og voksne eller ulike sosiale og økonomiske grupper.

Flere studier har forbundet røyking med spesielle subkulturer, som black – metalrockere eller andre som er opptatt av spesielle typer musikk (Teijtingen & Friend 1993, Karisto m.fl. 1993), og vist hvordan ungdom assosierer røyking med identitet og livsstil. En klassisk subkulturorientert studie av ungdom er Paul Willis (1981) studier av britisk arbeiderklasseungdom. Willis viste blant annet hvordan konsumvarer som klær, alkohol og sigaretter spilte en viktig rolle i arbeiderklassegutters motkultur. Disse varene var med på å symbolisere differensiering fra skolekulturen, framfor alt gjennom assosiasjon til og understreking av den verdien guttene ('the lads') tilla maskulinitet (Willis 1981).

Norma Daykin (1993) gjorde en kvalitativ intervjustudie der hun studerte hvilken betydning røyking hadde for unge kvinner i et arbeiderklasse miljø i England på slutten av åttitallet, i konteksten av en overgangsperiode mellom skole og arbeidsmarked. Hun plasserer studien innenfor tradisjonen av ungdomsforskning med fokus på subkultur, inspirert av blant andre Willis. Daykin beskriver hvordan konflikter med foreldre og skuffelser i forhold til arbeidsforhold og lønnsnivå påvirket den meningen kvinnene ga røyking, og det bruksmønsteret de hadde. Røyking ble fortolket som en måte å unnsnippe fra press både fra et strengt kontrollert arbeidsmiljø og strenge forhold hjemme.

Subkulturforskningen har blitt kritisert av mange innenfor feltet for å ha fokusert for mye på estetikk og politikk, og for lite på det allmenne i de prosessene der ungdom forstår og skaper seg selv innenfor en kulturell kontekst (Wyn & White 1997, Thornton 1997, White & Wyn 2004). De siste årene har fokus flyttet seg lenger vekk fra ideen om subkulturer blant ungdom og i retning av mer allmenn teoretisering knyttet til identitet (White & Wyn 2004).

I artikkel 4 ses inspirasjonen fra subkulturforskning i analysen av ulike måter å konstruere røykeridentitet på i konteksten av et negativt sosialt klima for røyking. Et begrep om motkultur brukes i analysen av identitetskategoriene som skisseres. I analysen av hvordan det å begynne å røyke knyttes til et større mønster av stil, estetikk og gruppetilhørighet i samme artikkel, ses også forbindelsen til dette perspektivet.

Den etnografiske alkoholforskningen har særlig stått sterkt i våre nordiske naboland. I Finland har de siden syttitallet gjort mange studier av alkoholbruk i et meningsperspektiv, der både konkrete og mer symbolske dimensjoner ved hvordan og hvorfor folk bruker alkohol har blitt studert. Et eksempel er Pekka Sulkunen og medarbeideres (1985) studier av 'den urbane pub' fra åttitallet. De fant at beruselse og drikking framsto som tett innvevd i de prosessene der arbeiderklassemenn reflekterte over seg selv som menn generelt, og arbeiderklassemenn spesielt. Å drikke mye og ukontrollert framsto i stor grad som et ideal, noe forfatterne hevdet kunne ses på som en måte å oppnå likevekt i forhold til den kontrollen og de restriksjonene arbeiderklassemennene opplevde på arbeidet og hjemme. I en nyere studie av hvordan den nye middelklassen i Finland bruker pubene (Sulkunen 1992), hevdes det at disse har et mer negativt forhold til den formen for sosialt samvær og den beruselseskarakteren som i den første studien ble knyttet til arbeiderklassepuben. For middelklassen var det å drikke alkohol forbundet med samvær og samtaler med folk som ligner en selv, og sterkt regulert av selvkontroll. Sulkunen skriver at mulighetene for individuell variasjon og valgfrihet er store når det gjelder

hvordan man kan skape seg selv gjennom alkoholbruk, men å gjøre det krever kompetanse og personlige ferdigheter. Alkoholbruk egner seg til å tjene impulsene knyttet til hedonistisk nytelse, men spørsmål om kontroll og grenser for akseptabilitet er kanskje mer sensitive i forhold til drikking enn noen annen type forbruk (Sulkunen 1992:129).

Som alkoholbruk kan også røyking forstås i lys av dette spennet mellom nytelse og kontroll. I artikkel 2 diskuteres denne meningsdimensjonen i forhold til en analyse av hvordan røykere begrunner å fortsette å røyke. Nytelse og kontroll diskuteres som motstridende, med samtidig forbundne størrelser.

Fra Norge kan Sverre Nesvågs (2005) sosiokulturelt orienterte studie av alkoholbruk i arbeidslivet løftes fram som en inspirasjonskilde innenfor et etnografisk alkoholforskningsspektiv. Han finner at bruk av alkohol inngår i ulike former for sosialitet og ulike meningskontekster. Han peker på to hovedmønstre av sosialt liv og mening som alkoholen inngår i i de miljøene han studerte: for det første i en regulerende og disiplinerende form for sosialitet, der situasjonene handler om å definere god smak og korrekt stil. For det andre inngikk alkoholbruken i en helt annerledes form for sosialitet, en likeverdig form der bruken av alkohol blir et uttrykk for et ønske om og behov for å utfordre grensene for den gode smak og den korrekte stil (Nesvåg 2005: 180).

Tvetydigheten mellom det kontrollerte og det løsslupne, det bitre og det søte (Pedersen 1998) som har blitt skrevet så godt om i disse studiene av alkoholbruk er et viktig perspektiv i denne avhandlingen. Hvordan kan så motstridende mening bo i samme rom? Og hva er det ved røyking og andre rusmidler som gjør at det er slik? Dette tas opp både i artikkel 2 og i artikkel 4.

Karen Elmeland (1996) skriver om alkoholkultur i en dansk kontekst. Hun er opptatt av de konstruktive og meningsfylte aspektene som knytter seg til det å bruke alkohol. For eksempel skriver hun om det hun kaller 'drikkeakten som rituell handling' (Elmeland 1996:95), i form av overgangs/markeringsrituale (som feiringer) og som forbrødringsrituale (som noe som skaper nærhet i en sosial situasjon). Fra Norge har Øystein Henriksen og Allan Sande (1995) skrevet om rusmidler som symboler og rusmiddelbruk som meningsbærende ritualer. De hevder at dagens ruskultur i Norge karakteriseres av moderniserte og sekulariserte ritualer, knyttet for eksempel til skolen gjennom russefeiringen, bylivet og måten ustestedene brukes på, familien med julefeiringen og arbeidsplassen ved firmafesten. Gjennom disse moderne ritualene uttrykker individene seg selv og skaper identitet (Henriksen og Sande 1995: 191). Et perspektiv på røyking som ritual diskuteres i artikkel 2.

En sentral tidligere studie av røyking med en etnografisk tilnærming er arbeidene til den engelske forskeren Hilary Graham fra åttitallet. Hun fokuserte på forholdet mellom røyking og sosialt vanskelige vilkår. Selv om analysen i utgangspunktet handlet om å synliggjøre perspektivet til kvinnelige røykere fra arbeiderklassen, la hun også sterk vekt på fortolkning og kontekstuell analyse. Graham analyserte de funksjonene og den meningen røyking hadde for en gruppe enslige mødre, som skulle ta seg av barna sine med svært begrensede økonomiske ressurser. Hun var opptatt av hvordan denne livssituasjonen virker inn på hvordan de opprettholdt sine røykevaner.

Graham fant at kvinnene brukte røyking som en måte å strukturere dagen på. Røyking fungerte som en slags time-out mellom ulike oppgaver i hjemmet. Kvinnene brukte også røyking som et slags signal til barna sine om at røykestunden var en stund der mor trengte å få være i fred. Det å røyke skapte slik sett en slags sirkel av utilgjengelighet rundt dem i en livssituasjon der de ellers hadde lite tid og rom for seg selv. Graham skrev også om hvordan røyking så ut til å ha en slags symbolsk funksjon som mødrenes eneste 'lille luksus', i en situasjon der de hadde svært lite penger til å bruke på andre konsumvarer som klær, sminke eller uteliv. Røyking kunne slik sett også forstås som et viktig symbol på deltakelse i voksenverdenens konsumkultur (Graham 1987). Hun konkluderte med at røyking framsto som en viktig mestringsstrategi i en stressende livssituasjon. Røyking ga kvinnene personlig tid og rom og fungerte som en form for lindring av stress og psykososiale spenninger.

Flere andre studier av kvinnelige røykere med vanskelige livsvilkår fulgte Graham sitt arbeid. Lorraine Greaves (1990) gjorde et feltarbeid på et krisesenter for mishandlede kvinner. Hun skrev om hvordan kvinnene fortalte at de brukte røyking for å organisere sosiale relasjoner, for å skape seg et image, for å kontrollere vanskelige følelser og trøste seg selv. Greaves analyse pekte også på hvordan sigarettene så ut til å inngå i en refleksiv prosess av identitetskonstruksjon (Greaves 1990). Et mestringsperspektiv inspirert av disse studiene er berørt i artikkel 2 i avhandlingen.

Studier av røyking i et fortolkende perspektiv, som den Graham gjorde på åttitallet, har vært viktige som en utfordring til et tradisjonelt risikogruppeorientert perspektiv på røyking. Dette er særlig gjennom vektleggingen av å identifisere subjektiv mening og motivasjon for røyking. Den kontekstuelle bakgrunnen har også fått det viktige fokuset den trenger i disse studiene. Studiene har utvilsomt vært svært betydningsfulle for å utvide forståelsen av forholdet mellom røyking og sosialt vanskelig vilkår. På linje med kritikken mot den subkulturorienterte

ungdomsforskningen kan disse studiene imidlertid hevdes å være for mye orientert mot de strukturelle og materielle betingelsene for den meningen og funksjonen røyking får. De fokuserer også lite på prosesser av identitetskonstruksjon og det samspillet mellom individuelle, materielle og symbolske forhold som er involvert i disse. Tilnærmingen kan også kritiseres for å være for realistisk, på den måten at de individuelle utsagnene gis betydning som en slags kausale forklaringer på hvorfor røykere handler som de gjør (Gillies 1999, Gillies & Willig 1997).

Den måten jeg forstår røykernes fortellinger på innebærer at de ikke kan ses på som direkte avspeiling av virkeligheten, men som konstruksjoner som har bestemte kulturelle funksjoner for de som bruker dem (Thornton 1995). På denne måten er det ikke bare oppfatningene og meningene til et bestemt individ eller en bestemt gruppe jeg studerer. Det jeg vil analysere er hvordan individene skaper mening i det de sier, og hvordan disse prosessene står i forhold til en sosial og diskursiv kontekst. Fra et diskursanalytisk perspektiv er språket det primære stedet for forhandlinger om mening. Analysestrategien når man arbeider med intervjudata kan derfor ikke være å lete etter gitte sannheter, men å studere hvordan diskursive utsagn er en del av den sosiale konstruksjonen av virkeligheten. Diskursanalyse tar et skritt vekk ikke bare fra kognitive begrep om atferd, men også fra den fortolkende tradisjonen. Dette gjennom å hevde den sosialt konstruerte naturen til virkeligheten som et hovedprinsipp. *Hvordan* ting blir sagt blir gjennom dette minst like viktig som innholdet i det som blir sagt (Parker 1994). I metodekapittelet går jeg nærmere inn på dette perspektivet.

2.3 Studier av røyking som kultur og representasjon

Studier av røyking i et kulturalanalytisk perspektiv har også vært sentrale for utviklingen av det perspektivet på røyking som tas i avhandlingen.

Hovedfokuset i denne typen studier ligger på representasjoner av røyking, gjerne i et historisk perspektiv. Forestillinger om røyking slik de kan leses ut av kulturelle produkter som bilder og tekster brukes som en inngang til å beskrive fenomenets kulturelle betingelser og eksistensmuligheter.

Perspektivet knytter seg til et voksende felt av kulturalanalytisk og forbruks sosiologisk forskning som handler om materielle objekt og hvordan disse har kommet til å representere bestemte sosiale verdier, relasjoner og prosesser i den samtiden de inngår i (Torell 2002). Mange studier har fokusert på reklame og de symbolske betydningene av røyking som kan leses ut av det. Noen ganger har slike studier blitt kombinert med data på individnivå som survey- eller intervjudata.

Ulrika Torell (2002) går i sin studie av bilder av tobakksbruk i Sverige på 1950 til 1990-tallet systematisk inn og gjør empiriske analyser av tobakksrepresentasjoner slik de framkommer i tekst og bilder i ukeblader, bøker om etikette, tobakksreklame og populærmedisinske tidsskrifter. Hun beskriver sitt prosjekt som et forsøk på å beskrive hvilke verdier, ideer og ideal som har blitt relatert til tobakk og tobakkskonsum i svensk sosialt liv i denne perioden, og hvordan disse har endret seg.

Torell hevder at den meningen røyking har i Sverige på nittitallet er splittet. På den ene siden domineres nittitallets gestaltninger av tobakksbruk av normative tema, der røyking i seg selv avvises. Fokus er på røyking som trussel, mot både røykernes egen og andres helse. På den andre siden framstår røyking som gangbart, funksjonelt og til og med ideelt i svensk populærkultur (Torell 2002:301). Torell viser til en lignende analyse av røyking i et historisk perspektiv av den engelske kulturforskeren Matthew Hilton (2000). Hilton pekte i likhet med Torell på hvordan tobakksbruk på midten av nittitallet igjen så ut til å inngå i mediernes konstruksjon av kulturelle ideal. Begge forfatterne konkluderte med at tobakk ser ut til å ha beholdt sin betydning som tegn for å markere særpreg eller særskilthet, mens tobakk som normalitetstegn i mindre grad er framme i kulturbildet i vår tid.

En viktig studie av røyking i en norsk kontekst som kan knyttes til et kulturanalytisk perspektiv er Karl Erik Lunds avhandling i sosiologi fra 1996. Han har gjort en empirisk studie av endringer i tobakksforbruk og –vaner i Norge de siste hundre år, med utgangspunkt i flere ulike røykevaneundersøkelser samt salgsstatistikk fra tobakksindustrien. I tillegg analyserer han historisk materiale av ulik art, alt fra opplysninger om reklameintensitet og opplysninger om innholdssammensetning i tobakksprodukter til reklame og avisartikler.

Lund viser hvordan den sosiale profilen til røykerbefolkningen har endret seg betydelig. Røyking var tidlig i forrige århundre en vane primært for de bedrestilte i befolkningen. I en mellomperiode etter det var røyking et massefenomen (i hvert fall blant menn), med en topp på rundt 65% røykere i den mannlige befolkningen på midten av femtitallet. I løpet av de siste tiårene har tobakksbruk i økende grad blitt en vane for de med lav utdanning og inntekt og rural tilknytning. I kraft av sine sosiale trekk har røykeren mistet mye av sin modelleffekt de seneste tiår, hevder Lund. Den glamorøse aura som røyking en gang signaliserte er ikke lengre like mye til stede (Lund 1996:299). Lunds analyse av reklame og andre kulturprodukter peker blant annet på hvordan reklame for tobakk rettet spesielt mot kvinner på 30-, 40- og 50-tallet fokuserte på tradisjonelle kvinnelige verdier knyttet til utseende og avhengighet av menn. Fra 60-

tallet hadde disse annonsene ofte en helt annen tone. I tråd med begynnende endringer i kvinners rolle og posisjon i samfunnet ble røyking i denne perioden i større grad portrettert som uttrykk for selvstendighet, frihet og nytelse. Lunds analyse peker på samspillet mellom kulturelle, sosiale, økonomiske og demografiske faktorer i forståelsen av den historiske utviklingen av røykemønsteret i Norge.

Allan Brandt (2007) har i sin analyse av det han kaller *The cigarette century* fokusert på den historiske utviklingen av den posisjonen røyking har hatt i en amerikansk kontekst. Han beskriver førkrigsårene som en tid der sigarettøyking raskt ble et middel for å uttrykke sensitiv og kompleks kulturell mening knyttet til kjønn, seksualitet, autonomi og handlingskraft i en ny tid der forbruk og design ble stadig viktigere. Han viser til tobakksindustriens rolle som pådriver for utviklingen av disse kulturelle betydningene. Videre analyserer han både forløpet for og konsekvensene (eller mangelen på konsekvenser) av det fallet for industrien som rettsakene mot tobakkselskapene i USA på nittitallet innebar. Han konkluderer med at sigarettens betydning gjennom det siste hundreåret er knyttet til komplekse sosiale, kulturelle, politiske og økonomiske forhold som virker både sammen og hver for seg.

Kulturteoretiske studier som de beskrevet i dette del-kapittelet har vært en viktig kilde til inspirasjon for mitt arbeid, gjennom fortolkningene av hvordan røyking som kulturelt objekt har kommet til å representere bestemte sosiale og kulturelle verdier og betydninger. Til forskjell fra de fleste av de kulturteoretiske studiene av den typen som er beskrevet her tar jeg imidlertid inn røykernes egne presentasjoner og fortolkninger av røyking i mine analyser. I artikkel 3 er inspirasjonen fra de kulturteoretiske studiene særlig viktig. I denne artikkelen er det røykeres fortellinger om hvilken mening og betydning de legger i sigarettpakker og sigarettmerker som er tema.

Det historiske perspektivet i de kulturanalytiske tilnærmingene til studiet av røyking har også vært viktig som et rammeverk for forståelsen av røyking som denne avhandlingen bygger på. Gjennom dette gjøres det tydelig hvordan den meningen som røyking har ikke har vært eller vil bli den samme over tid. Den kulturteoretiske vinklingen tydeliggjør også hvordan røykingens kulturelle betydning henger sammen med andre sosiale, økonomiske og politiske endringsprosesser i samfunnet. Selv om de dataene jeg analyserer bare gir ett tidsbilde av røyking som mening og identitet, er det historiske perspektivet fra denne typen kulturstudier et sentralt bakteppe for analysen.

2.4 Studier av røyking, identitet og diskurs

I denne avhandlingen er en diskursanalytisk tilnærming til røyking som identitetskonstruksjon et hovedperspektiv. Jeg er ute etter å forstå hvordan individer forstår og skaper seg selv i forhold til og gjennom røyking, i konteksten av bestemte diskurser. Tankegangen er inspirert av flere studier av røyking og annen helseatferd som har blitt gjort i et lignende perspektiv.

Richard Kleins (1995) sosialfilosofiske analyse av røyking er et eksempel. Klein er opptatt av det mangfoldet og det store omfanget av kulturelle uttrykk som knytter seg til røyking. Røyking er ikke kun en fysisk, men en diskursiv handling, hevder han. En ordløs, veltalende uttrykksform som er intertekstuelt kodet i hele røykingens litterære, filosofiske og kulturelle historie. Han diskuterer videre hvordan sigaretter kan forstås som en slags fetisj, en rekvisitt og et utløp for en særegen skjønnhet. Sigarettene er sublimе, hevder han, fordi de kombinerer estetisk tilfredsstillelse med et negativt element, et sjokk, en lek med dødelighet. Klein hevder at det ikke er sigarettenes fysiske virkning som får stadig nye mennesker til å ta opp og holde fast ved å røyke. Sigarettene er innhyllet i mening, i en smak av mørk skjønnhet og et fascinerende glimt av dødeligheten. Folk vet at sigarettene er livsfarlige, men nettopp derfor innebærer det å leke med dem kanskje også vågemot, en flørt med risiko, som alltid har appellert til mange (Klein 1995).

Han skriver videre at fordi sigarettenes attraktivitet nettopp ligger så mye i denne *negative nytelsen*, vil det å 'demonisere' røyking bare kunne føre til å gjøre røyking enda mer attraktivt. Klein viser til Foucaults arbeider om seksualitetens historie (Foucault 1985, 1990), der han skrev om forbud og forordninger som ble utformet for å føre kontroll med seksualitet. Tvert imot det som var hensikten, bidro disse forordningene til et mye sterkere sosialt fokus på seksualitet. På samme måte, når det blir erklært krig mot sigaretter kan det virke til at det på noen måter blir enda mer attraktivt å bruke dem. Sigaretter er slemme nok, de behøver ikke å demoniseres, skriver Klein. Det ville vært bedre for folkehelsen om man viste i det minste noe sympati for djevelen (Klein 1995:221).

Deborah Lupton (1995) skriver om alkohol- og tobakksbruk i et symbolsk perspektiv i en analyse av det hun kaller 'helseimperativet'. Hun hevder at dette gjennomsyrrer vår vestlige verden i dag. I analysen tar hun sikte på å utforske de prosessene der folkehelsepolitikk og –tiltak påvirker individers oppfatning av subjektivitet og kropp. Hennes perspektiv er ifølge henne selv en dialektisk tilnærming til kropp, som anerkjenner kroppenes tilstedeværelse i naturen, men som også er åpen for hvordan

diskurser former kropp og kroppslig erfaring på måter som individene bare har begrenset kontroll over. Hun kaller sitt arbeid for en kritisk analyse, inspirert av blant annet Foucault og Nicholas Rose (1990). Analysen er på samme måte som i Klein's bok filosofisk og teoretisk orientert, og involverer ikke empiriske undersøkelser.

Lupton hevder at i vår vestlige kultur i dag er de som bruker helseskadelige stoffer, som tobakk, framstilt som personer uten kontroll, og dermed med behov for et slags høyere nivå av rasjonalitet over dem selv som kan rettleder dem. Hun peker på at det er nødvendig å være oppmerksom på den symbolske dimensjonen ved alkohol- eller tobakksbruk hvis man skal forstå hvorfor folk avstår fra, begynner eller fortsetter å bruke disse substansene. Hun skriver at den betydningen som følelser som nytelse, men også frykt, nervøsitet og begjær har når det gjelder hvordan og hvorfor folk bruker disse varene har vært lite utforsket. Sigaretten blir av mange beskrevet som å ha betydning i forhold til håndtering av stress og negative følelser. Lupton hevder sigaretten i seg selv neppe er det viktigste i dette - men det den symboliserer. Røyking oppleves som avslappende og nytelsesfullt ikke bare fordi tobakk faktisk inneholder stoffer som kan virke stimulerende, men på grunn av hva sigaretten symboliserer: et rom og en tid for å sitte ned, ta et avbrekk, kose seg med noe, velte seg i hedonisme eller samle tankene sine.

Som symbolske markører på avslapning kan man tenke seg at både alkohol og tobakk forbereder kroppen på en gledesfylt opplevelse, til og med før den biofysiologiske effekten inntreffer. Det kan derfor hevdes, sier Lupton, at alkohol og sigaretter fremkaller følelser og en kroppslig opplevelse gjennom det de *er*, og ikke bare gjennom det de gjør. Lupton understreker imidlertid at de to er uløselig knyttet sammen, og slik sett umulig å forstå atskilt fra hverandre. Behovet, eller begjæret for en sigarett kan slik sett ses på som en følelse – som på samme måte som når det gjelder andre følelser er en kompleks sammenbinding av fysiske og sosiokulturelle fenomen (Lupton 1995: 154).

Luptons analyse reiser interessante og viktige spørsmål knyttet til nyere sosiologiske teoretiske perspektiver på identitet, kropp, diskurs og makt som fortjener å bli utforsket nærmere også gjennom empiriske undersøkelser. Dette prøver jeg å gjøre i denne avhandlingen. Luptons analyse fokuserer på kroppslige opplevelser som sosialt konstruerte, et perspektiv som berøres i en diskusjon av avhengighetsbegrepet i artikkel 2. Hennes analyse av helseimperativet er også et sentralt utgangspunkt for fortolkningen av hvordan røykerne som er intervjuet i denne studien konstruerer seg selv som røykere. Dette perspektivet berøres i alle

artiklene. Til sist er hennes diskursanalytiske tilnærming til identitet sentral for tankegangen i avhandlingen.

Noen empiriske studier av røyking i et diskursanalytisk perspektiv bør nevnes. Gillies & Willig (1997) har for eksempel brukt en foucaudiansk diskursanalytisk tilnærming i en studie av hvordan kvinnelige røykere trekker på medisinske og helsepolitiske diskurser når de snakker om røyking i forhold til selvregulering, kontroll og avhengighet. De viser til at det har vært vanlig å bruke som argument for antiroyketiltak at nikotin er avhengighetsskapende på linje med stoffer som kokain og heroin. Forfatterne peker på hvordan en slik avhengighetsdiskurs kan virke deterministisk og passiviserende. Imidlertid er ikke en diskurs om kontroll som motsvar til denne avhengighetsdiskursen nødvendigvis et bedre utgangspunkt for positiv utvikling. Heller enn å se kroppen som en dominerende, kontrollerende kraft, eller noe tingliggjort som trenger å kontrolleres av viljen, kunne en mer positiv konstruksjon være å vektlegge glede, styrke og vitalitet (Gillies & Willig 1997:229). I dette perspektivet kunne for eksempel gleden ved ikke-røyking legges sterkere vekt på, for å forsøke å erstatte heller enn å fornekte den opplevelsen av nytelse knyttet til røyking som mange beskriver.

Parry og medarbeidere (2001) har i en mer språklig orientert tilnærming fokusert på hvordan det språket eks-røykere brukte når de snakket om røykeslutt posisjonerte dem på måter som la konkrete føringer på opplevelsen av handlingsalternativer i forhold til røyking. De diskuterte hvordan positive måter å snakke om røykeslutt på (for eksempel at 'dette er min sjanse til å få et bedre liv i alderdommen') åpnet for tilgang til alternative og mer myndiggjørende subjektposisjoner.

Disse studiene illustrerer verdien av et diskursanalytisk blikk i forskning på røyking. Et slikt perspektiv kan gjøre analysen i stand til å gi et bilde av røykere som aktive subjekter. Det åpner også for en forståelse av hvordan de måtene de forholder seg til ulike diskurser på kan ha innvirkning på identitet. Det viser sammenhengen mellom de betydningene som røyking har og de handlingsvalgene disse måtene å forstå og fortolke røyking på åpner for. En slik tilnærming gir også mulighet til å engasjere seg *med* røykere heller enn *mot* dem, gjennom at den tar mål av seg til å forstå mer av hva røyking betyr for folk og hvordan disse betydningene endrer seg i en stadig skiftende diskursiv kontekst.

Tabell 1: Samfunnsvitenskapelige tilnæringer til studiet av røyking

Kolonne 1: Tradisjonelle tilnæringer		
	Sosialpsykologi	Sosiologi
<i>Hva studeres?</i>	Prediksjon av atferd gjennom kartlegging av psykologiske og sosial-kognitive variable. Intensjon og planlagt atferd. Sosial modellering. Personlighetstrekk. Problematferd. Helseoppfatninger. Sosiale representasjoner (ideelle selv).	Røyking og sosiale bakgrunnsvariable. Sammenhengen mellom egen røyking og røyking i sosialt miljø. Kartlegginger på befolkningsnivå.
<i>Hvordan forklares røyking?</i>	Forventninger om nytte og kostnad. Personlighetstype. Kognitive og affektive variable. Vurdering av 'ideelle selv'.	Sosialisering. Sosial påvirkning.
<i>Innvendinger</i>	Rasjonelt aktørperspektiv. Statiske modeller. Mangler refleksivitet på makt- og kontrollmekanismene som ligger i et risikogruppeperspektiv	Beskrivelse av statistiske sammenhenger. Begrenset fortolkning. Mangler refleksivitet på makt- og kontrollmekanismene som ligger i et risikogruppeperspektiv

Kolonne 2. Fortolkende tilnæringer			
	Mening og motivasjon	Kultur og representasjon	Diskurs og identitet
<i>Hva studeres?</i>	Subjektiv motivasjon og fortolkning	Presentasjon og representasjon. Reklamestudier. Historisk perspektiv.	Diskurs. Konstruksjon av identitet. Kropp. Makt.
<i>Hvordan forklares røyking?</i>	Mestring, motkultur.	Røyking representerer sosiale verdier, relasjoner og prosesser.	Røyking har symbolsk mening. Grunnlag for distinksjon. Mening former kroppslig erfaring.
<i>Innvendinger</i>	Realistisk perspektiv. Strukturelle og materielle betingelser. Lite om samspillet mellom individuelle, materielle og symbolske forhold.	Empiriske studier av representasjoner og historisk utvikling. Analyserer ikke individers fortolkning.	Filosofiske og genealogiske analyser. Lite vekt på empiriske studier.

3 Identitet og diskurs: teoretiske hovedbegrep

3.1 Identitet som analytisk begrep

Identitetsbegrepet brukes i alle disipliner av samfunnsforskning, og det er også sentralt innenfor politikk, media og i markedsføring. Begrepet er også tatt inn i hverdagspråket, som et uttrykk for en oppfatning av hvem man er eller ønsker å bli sett som. I sosiologisk teori og analyse brukes det med stor selvfølgelighet i studier av et bredt spenn av tema fra individuelle selvoppfatninger til sosial tilhørighet, ideologisk og etnisk identifisering, posisjonering i diskursive strukturer og kommersiell markedsføring (Frønes 2004).

Stuart Hall (1996) skriver i innledningen til antologien *Questions of Cultural identity* om en 'diskursiv eksplosjon' i bruken av identitetsbegrepet i vår tid. Han peker på at dette har skjedd samtidig med at begrepet har blitt gjort til gjenstand for massiv kritisk teoretisering innenfor et bredt spekter av fagdisipliner, som filosofi, psykoanalytisk orientert feministisk teori, kritisk kulturteori og andre postmodernistisk orienterte retninger. De nye teoretiseringene er innbyrdes forskjellige i hvordan de forstår og bruker identitetsbegrepet. Alle har imidlertid til felles at de er kritiske til en forestilling om en hel, enhetlig og opprinnelig identitet i kjernen av individet. Hall stiller så et retorisk spørsmål om ikke denne mangfoldigheten i hvordan begrepet brukes og forstås, og den avstanden som den nye bruken av det har til den opprinnelige, burde føre til at man forkaster hele identitetsbegrepet. Her er han på linje med Brubaker & Cooper (2000), som hevder at å forstå temporære og mindre stabile forhold som identitet er så problematisk at en heller burde finne fram til andre analytiske begreper for å beskrive disse fenomenene. Hall besvarer imidlertid spørsmålet med å argumentere for at identitet er 'an idea which cannot be thought in the old way, but without which certain key questions cannot be thought at all' (Hall 1996:2). Jeg kommer tilbake til hans diskusjon av hvordan identitetsbegrepet kan brukes på en fruktbar måte senere i dette kapitlet.

I nyere sosiologisk teori diskuteres identitet ofte i forhold til teori om individualisering, ut ifra spørsmålet om individer fritt kan 'velge seg selv', eller om de styres og begrenses av samfunnets strukturer. Teoretikere som Beck (1992), Giddens (1991) og Bauman (2000) siteres ofte som sentrale bidragsytere til en sosiologisk forståelse av identitet i det

moderne. De kan sies å ha til felles en antagelse om at individene har frihet til å skape seg selv, i opposisjon til antagelsen som har vært grunnleggende innenfor sosiologien i lang tid, om individualitet som skapt i hovedsak gjennom den sosiale situasjonen og posisjonen man er født inn i. I dette ligger det at individet er fritt, ikke på samme måte som tidligere bundet til å skulle definere sin identitet i forhold til yrke, bakgrunn eller geografisk sted.

Furlong & Cartmel (2007) har skrevet om hvordan ideen om det sosiologisk sosialiserte individet i samfunnsvitenskap generelt og ungdomsforskning spesielt har blitt erstattet av det selv-determinerte, frie og autonome individet, identifisert gjennom handlinger og fremtredelse heller enn strukturell posisjon. De tar selv en kritisk posisjon i forhold til tesen om individualisering. De hevder at selv om det kollektive fundamentet for sosialt liv har blitt mer obskurt, fortsetter de strukturelle føringene vi kjenner fra klassisk sosiologisk teori å ha innflytelse på unge menneskers erfaringer og muligheter i livet (Furlong & Cartmel 2007:138). Krange (2005) konkluderte med det samme i innledningen til sin avhandling i sosiologi om ungdom mellom gammel og ny modernitet, blant annet på bakgrunn av en studie som viste tydelige sosiale forskjeller i røykemønster blant ungdom (Krange & Pedersen 2001).

Fra kontinuitet til konstruksjon

Selv om identitetsbegrepet ofte trekkes fram som særlig knyttet til moderne sosiologisk teori og forskning, er identitet på ingen måte et nytt forskningsområde i sosiologi. Teoriene om identitet som har blitt så sentrale i dagens sosiologi har røtter tilbake til fagets klassikere (Frønes 2004). G. H. Mead kan sies å ha vært sentral for utviklingen av et moderne sosiologisk begrep om identitet. I hans teori om dannelsen av selvet hevder han at selvet vokser fram på grunnlag av sosiale erfaringer (Mead 1976). Selvet slik han beskriver det er slik sett mer interaktivt og mindre 'instinktivt' enn det psykologien til da hadde forstått det som (Jenkins 1996). Det særegne ved selvet i Meads måte å se det på er at det er et objekt for seg selv – det kan reflektere over seg selv. Dette læres gjennom å se seg selv gjennom andres øyne.

Mead framhevet at selvet konstitueres gjennom en dialektisk interaksjon mellom 'jeg' og 'meg'. Jeg er det personlige, impulsive og kreative, mens meg er refleksjonen av andres holdninger som en selv inntar. Det er gjennom meg (som det refleksive jeg) at samfunnet er tilstede i hver enkelt (Mead 1976). I dette ligger at identitet er et sosio-kulturelt produkt, og ikke kan tenkes uavhengig av sosialitet. Men det er et produkt, altså noe som skapes om ikke en gang for alle, så i alle fall i

hovedsak fastlagt etter en periode av identitetsdannelse som typisk skjer i ungdomstiden. Det sentrale bidraget i Meads teori er forståelsen av de kognitive prosessene selvet dannes gjennom og som det også er en integrert del av. Selvet er en del av den kommunikative prosessen der det reflekterer over seg selv (Woodward 2002). Men Mead legger lite vekt på å studere den eksterne sosiale verden som inngår i den refleksive prosessen mellom jeg-et og meg-et (I og Me).

I moderne sosiologisk teori er identitet noe som skapes og gjenskapes innefor rammen av kulturell og historisk kontekst. Et konstruktivistisk perspektiv på identitet impliserer at det at å snakke om et autentisk selv ved siden av et performativt, strategisk eller sosialt selv blir umulig. I dette perspektivet blir identitet ikke et kjennetegn ved individet eller det ene som skiller den ene fra alle andre. Det blir i alle fall ikke bare det, og det som er denne unike opplevelsen av oss selv og hvem vi er, kan ikke skilles fra sosial identitet, som er noe vi alltid har flere enn en av. Et nøkkelaspekt ved moderne identitetsteori er at identitet ikke kan forstås som summen av eller kjernen i individet. Identitet er aldri noe som bare er, det er alltid en prosess. I dette skiller moderne identitetsteori seg vesentlig fra tidlige perspektiver på identitet som arbeidene til Mead (1976) og de første publikasjonene om ungdom og identitet som de til Erikson (1968). Disse løfter ut en følelse av kontinuitet innen selvet som en forutsetning for identitet. Erikson skrev om ungdomstida som en serie av identitetskriser. Målet med hver slik krisefase, så vel som det høyere målet for all utvikling av identitet, var å nå en subjektiv følelse av helhet og kontinuitet som gir ny, livgivende kraft. Identitet handler sett fra et slik perspektiv om å være den samme (identiske) over tid. De sosiale og kulturelle rammene rundt individene legger forutsetningene for denne utviklingsprosessen, og utgjør slik sett de objektive rammene for identitetsdannelsen. Eriksons identitetsteori skiller seg her vesentlig fra moderne teorier som legger avgjørende vekt på at identitet er en prosess, ikke noe som kan avsluttes eller fullføres. Å 'finne seg sjøl' en gang for alle eller bli 'ferdig' sosialisert er dermed et umulig prosjekt i henhold til de moderne teoriene om identitet.

En sentral teoretiker som bør nevnes når man skriver om identitetsbegrepet er Erving Goffman. Hans analytiske fokus er på hvordan symbolsk definerte roller, statuser og relasjoner utspilles i sosial samhandling (Goffman 1982). Goffmans selv er et selv som refleksivt responderer og handler i forhold til sosiale situasjoner. Identitet er slik sett noe som konstrueres gjennom tilpasning til sosialt definerte roller, men individet er den kreative og refleksive aktøren som bestemmer hvordan han eller hun skal spille ut disse rollene. Begrepet 'rolledistanse'

understreker dette. I dette begrepet legger Goffman at individene kan gå inn i en rolle med ulik innlevelse. Noen roller eller aspekter ved roller gjør man til en viktig del av seg selv, mens andre forholdet man seg til med distanse, og tar kanskje bare på seg denne rollen i spesielle situasjoner (Elliott 2001). Eksempler på dette kan for eksempel være en student som har sommerjobb som industriarbeider versus en som identifiserer seg med yrket, eller en 'festrøyker' som tar en sigarett i spesielle anledninger versus en person som har gjort det å røyke og å være røyker til en viktig del av seg selv.

Teoriene til Goffman kan sies å understreke det strategiske ved identitet. Han bruker metaforer fra teaterverdenen, og hans kanskje mest siterte ide er hvordan individer når de samhandler søker å presentere et bestemt selv, som de vil at andre skal få et bestemt inntrykk av (Goffman 1992). I hans perspektiv er all selvpresentasjon situert innenfor interaktive rammeverk som involverer sosiale konvensjoner, etiske betraktninger og posisjonering av kroppen (Elliott 2001). Hans teorier inneholder også elementer av det mer umiddelbare, som når han skriver om den informasjonen om seg selv man gir ut gjennom gester, handlinger og måter å snakke på. Men hovedfokuset kan sies å ligge på hvordan disse uttrykkene kontrolleres for å gi et bestemt inntrykk av seg selv som passer med situasjonen.

Der Goffman tar forståelsen av identitet videre fra sin psykologiske opprinnelse og fra det kognitive hovedfokuset til Mead, er i konseptualiseringen av selvet som mindre av et sluttprodukt (av sosialisering) og mer som flytende, konstruert i sosial kontekst og situasjonelt definert. Det betyr imidlertid ikke at hans identitetsbegrep er det samme som det moderne begrepet om det fragmenterte selv hele veien ut. Han skiller klart mellom en personlig eller 'autentisk' identitet og en performativ eller 'virtuell' sosial identitet (Jenkins 1996).

Elliott (2001: 36) skriver at det imidlertid kan ses en tydelig forbindelse fra Goffmans perspektiv til senere postmoderne teori om identitet som filtrert gjennom bilder, framtreder, fragmenter og konstruksjoner. Fokuset på de performative aspektene ved sosial samhandling har bygget vei for videreutviklinger som i større grad enn Goffmans eget arbeid løfter blikket ut av mikrosituasjonen og mot kontekst, som Judith Butlers (1990) arbeid om performativitet. Goffmans teorier knyttes også mer generelt til utviklingen av diskursanalytiske perspektiver, både de som fokuserer på hvordan identitet og subjektivitet konstrueres gjennom diskurs og diskursanalytiske tilnærminger til forståelse av interaksjon (Jaworski & Coupland 2006).

I denne avhandlingen er begrepet stigma sentralt. Goffmans navn knyttes i sosiologisk teori ofte til dette begrepet, med referanse til hans bok *Stigma. Notes on the management of spoiled identity* (1963). Stigma er et begrep som har blitt brukt for å vise til et *kroppslig* merke som ble sett på som et tegn på moralsk mindreverdighet og utstøtthet, som et slavemerke eller et rituelt merke som i eldre tid ble brent inn i kriminelle eller forrædere for å markere deres status som 'uberørbare'. I Goffmans bruk av begrepet er det den *symbolske* dimensjonen av utstøtthet eller skam slik den oppstår i sosial interaksjon som er poenget, mer enn selve det kroppslige eller synlige merket som i mange tilfeller også følger med (Goffman 1963). Det er stigma som sosial relasjon, ikke som fysisk attributt, som er poenget. En egenskap som stigmatiserer en type av bærer kan bekrefte normaliteten i en annen, skriver Goffman (1963:3), og det er slik sett umulig å knytte stigma til noe konstant. Stigma er relasjonelt og situasjonelt.

Fra identitet til identifisering

I det analytiske perspektivet i denne avhandlingen forstås de identitetene som knyttes til røyking som dypt personlige, men samtidig sosialt skapte. Sosiologisk teori om identitet peker på to hoveddimensjoner: individuell identitet og sosial tilhørighet. Mens individuell identitet handler om hvem jeg er eller vil være, handler tilhørighet om å knytte seg til ('identifisere seg med') en eller flere grupperinger jeg er lik eller vil være lik (Frønes 2004). I dette perspektivet kan røyking både handle om å iscenesette og oppleve seg selv som unik og individuell, og om å markere likhet og fellesskap med andre. I det siste ligger det gjerne samtidig å markere ulikhet og avstand fra noen andre andre.

Prosessene som virker mellom individuell identitet og sosial tilhørighet er et nøkkeltema i nyere sosiologisk teori om identitet. En teoretiker som har skrevet om dette er Richard Jenkins (1996). Jenkins' teoretisering av identitetsbegrepet innebærer en forståelse av det individuelt unike og det kollektivt delte må ses på som rutinemessig vevd inn i hverandre. Prosessene der begge produseres, reproduseres og endres er analoge, og begge er grunnleggende sosiale (Jenkins 1996:19).

I Jenkins' teoretisering er identitet en prosess. Prosessen er refleksiv, og *likhet og forskjell* er de dynamiske prinsippene som prosessen av identitetskonstruksjon foregår gjennom. Han definerer identitet som 'the ways in which individuals and collectives are *distinguished* in their social relations with other individuals and collectivities' (Jenkins 1996:4). Individenes opplevelse av hvem de er som unike individer er tett sammenvevd med en prosess der de selv og andre sammenligner dem med

andre som er like og/eller forskjellige. Jenkins skriver at denne prosessen er å forstå som en kontinuerlig sosial praksis. Han bruker uttrykket 'moments of identification' (Jenkins 1996:27) for å tydeliggjøre hvordan han forstår den intern-eksterne dialektikken som foregår mellom indre selv-definisjon og de (eksterne) definisjonene av oss som kommer fra andre. Denne måten å tenke på identitet på innebærer, hevder Jenkins, at opposisjonen mellom det objektive og det subjektive må tre til side. Sosial og personlig identitet må forstås ved hjelp av samme modell, en modell som viser et dialektisk samspill av prosesser av indre og ytre definisjon (Jenkins 1996:25). Det betyr at i sosial identitet okkuperer det personlige og det sosiale samme plass, de er uatskillelige.

I dette er han nær opp til Foucault's teoretisering om dannelsen av subjektivitet i diskurs, som er et sentralt tema i flere av artiklene i denne avhandlingen. Jenkins plasserer seg også på linje med Foucault når han diskuterer hvordan kategorisering som sosial praksis virker kraftfullt konstituerende, både av den institusjonelle orden og av erfaringene til individer i sosial interaksjon. Å kategorisere folk er alltid en potensiell intervensjon i deres liv, og innebærer dermed et potensial for maktutøvelse (Jenkins 1996: 85). Jenkins understreker hvordan de prosessene av kategorisering som han skriver om må forstås som minst like sentrale for den som kategoriserer som den som blir kategorisert. De kategoriene vi bruker om andre trenger ikke å erfares som 'virkelige' av dem vi bruker dem om, for at de skal ha konsekvenser for oss selv. I dette perspektivet kan den kategoriseringen vi gjør av andre bli en ressurs vi kan trekke på i konstruksjonen av vår egen identitet (Jenkins 1996:87).

Et begrep om identifisering løftes også fram av Hall (1996) i hans essay *Who needs identity?* Han etterlyser en rekonseptualisering av identitetsbegrepet, som han hevder har blitt tømt for mening i den moderne bruken av det. Begrepet kan imidlertid få ny relevans gjennom å fokusere mer spesifikt på *identifisering* som den prosessen der individer trer inn i, inkorporerer og artikulerer subjektposisjoner i diskurs, hevder han.

Hall knytter sin teoretisering nært opp til Foucault i hans kritikk av 'the knowing subject', og hevder at den fruktbare måten å forstå identitet på er gjennom en teori om diskursiv praksis. Heller enn noe man *er* handler identitet slik Hall ser det om en prosess av å *bli*, og denne prosessen har ikke noe endepunkt. Identifiseringsbegrepet åpner slik sett for en forståelse av identitet som praksis heller enn som en fast størrelse. Denne praksisen er dermed både et konkret handlings- og forståelsesmønster og en konstruksjon, sammenbundet i en prosess som alltid er i bevegelse (Hall 1996:2). Hall understreker at han med dette ikke argumenterer for å forlate ideen om eksistensen av et subjekt i deg selv.

Han viser også til at Foucaults senere arbeider også peker klart i denne retningen: at det ikke er meningsløst å snakke om subjekt men at begrepet må forstås på en annen måte enn før. Å fokusere på identifisering, hevder Hall, er å analysere både innholdet i identitet, diskursene som former de tilgjengelige subjektposisjonene og de konkrete artikuleringen av diskurs som individene gjør i handling (inkludert språklig) og i samhandling. Hall legger vekt på at hans bruk av identitetsbegrepet er tenkt å fange noe av utfordringen som ligger i å fange det både som en mental eller psykisk og en sosial realitet, og skriver:

I use 'identity' to refer to the meeting point, the point of *suture*, between on the one hand the discourses and practices which attempts to 'interpellate', speak to us or hail us into place as the social subjects of particular discourses, and on the other hand, the processes which produce subjectivities, which constructs us as subjects which can be 'spoken'. Identities are thus points of temporary attachments to the subject positions which discursive practices construct for us (Hall 1996:5-6).

I likhet med Jenkins viser Hall til likhet og forskjell som de dynamiske prinsippene i identifisering. I dagligtalen knyttes begrepet identifisering ofte opp til det å føle seg lik eller tilknyttet noen eller noe. Gjennom å bruke et begrep om identifisering i stedet for det mer statiske identitet, tydeliggjøres også hvordan identitet er mer et produkt av markering av forskjell og eksklusjon enn et tegn på en identisk (i den tradisjonelle betydning av ordet som lik), naturlig enhet. Hall referer til Derrida, som kan ses på som hovedrepresentanten for et perspektiv om at det bare er gjennom relasjonen til hva det *ikke* er at den positive betydningen til hvilket som helst begrep (og slik sett dets 'identitet') kan konstrueres (Derrida 1981).

I artikkel 4 løftes prosesser av markering av likhet og forskjell fram som sentrale for konstruksjon av røykeridentitet. Distansering fra dagligrøyking diskuteres også som sentralt i en identitetskonstruksjon knyttet til av og til-røyking i artikkel 1. Den forståelsen av identitetsbegrepet som ligger til grunn for analysen i dette prosjektet innebærer på linje med Jenkins, Hall og Foucault en forståelse av identitet som praksis og prosess heller en fast essensiell størrelse. I denne praksisen inngår både subjektive, interaksjonistiske og diskursive elementer (Hall 1996).

3.2 Identitet og diskurs

Begrepet *diskurs* har blitt vanlig innenfor mange disipliner, og brukes med en rekke ulike betydninger. Opprinnelsen til diskursbegrepet kommer fra strukturell lingvistik, med utgangspunkt i arbeidene til Saussure (1959) og Barthes (1967). Saussure etablerte det konseptuelle apparatet for å studere språk, Barthes utviklet denne innsikten videre til et sett av teoretiske verktøy for å forstå den meningen som ligger i kulturelle representasjoner. Grunntanken i et diskursanalytisk perspektiv er at alt som har mening kan forstås som tekst. En diskurs kan defineres som et språklig fundert system av mening og tilhørende praksis som virker virkelighetskonstituerende for sine subjekter. Heller enn å se på verbale utsagn om holdninger, oppfatninger og virkelighetsoppfatning som uttrykk for stabile kognitive strukturer, ser man fra et diskursanalytisk perspektiv språket som hovedarena for forhandlinger om sosial mening (Parker 1992).

Begrepet diskursanalyse brukes innenfor samfunnsvitenskapelig forskning om flere ulike tilnærminger. Jaworski & Coupland (2006) setter opp fire ulike typer av diskursanalyse som skiller seg fra hverandre både i henhold til hva de fokuserer på og hvilket forhold ved diskurs de spesielt retter blikket mot. Den som skiller seg mest ut er diskursanalyse med fokus på *form*. Denne typen diskursanalyse fokuserer på den formelle organiseringen av tale eller konversasjon. Den andre hovedtypen de setter opp er diskursanalyse som fokuserer på *forhandling av diskurser i sosiale relasjoner*. Den handler om hvordan diskurser faktisk trer inn i sosial handling/samhandling. Jaworski & Coupland viser til studier av rituell samhandling, til Grounded Theory, til Goffmans og andre dramaturgiske tilnærminger til ansikt til ansikt-interaksjon og performativitet som eksempler. Den tredje tilnærmingen beskriver de som diskursanalyse med fokus på *produksjon av identiteter og subjektivitet gjennom diskurs*. Det som analyseres er hvordan bestemte diskurser får betydning for dannelselse og endring i identitet og subjektivitet. Her bruker de fenomenologisk analyse, Grounded Theory og foucauldianske tilnærminger til diskursanalyse som referanse. Til slutt beskriver Jaworski & Coupland *produksjon av makt/kunnskap, ideologier og kontroll gjennom diskurs* som en siste hovedkategori. Fokuset her er på situasjonen diskursen produserer. Kritiske analyser, inkludert foucauldiansk diskursanalyse nevnes som eksempler. Makt, ideologi og kontroll er sentrale begreper (Jaworski & Coupland 2006, se også Clarke 2005).

I denne avhandlingen berører jeg i liten grad den tilnærmingen som fokuserer på form, men alle de tre andre. Alle de tre tilnærmingene, noen vil også hevde alle fire (Wetherell 1998) kan forstås som

overlappende og det er ikke uvanlig å kombinere flere i en studie (Parker 1997). Jeg er særlig opptatt av forholdet mellom diskurs og identitet. Jeg bruker et diskursanalytisk perspektiv for å utforske hvordan de røykerne jeg har intervjuet kan tenkes å bli posisjonert av det språket de bruker for å definere, beskrive og forklare hverdagslige erfaringer med å røyke. Jeg tar et perspektiv som innebærer at vår oppfatning av verden alltid vil være avhengig av hvilke begreper vi har til rådighet og den mening vi tillegger disse begrepene (Neumann 2001). Diskurser må imidlertid ikke bare forstås som språk. De sosiale institusjonene som bærer mening, materielle strukturer, bilder, dokumenter – alt dette inngår også i diskursene, og kan slik sett *forstås som* tekst. Hovedpoenget med diskursanalyse er å analysere det språklige og det materielle i et helhetsperspektiv (Neumann 2001). Jeg forstår diskurser og diskursive praksiser som rammer for forståelse som legger føringer for hva som kan sies og hva som ikke kan sies. De gir også rammene for hva som kan regnes som legitim kunnskap, hva som er sannhet og hva som er normalt. Gjennom dette har diskurser og diskursive praksiser innvirkning både på individenes virkelighetsoppfatning og oppfatning av egen identitet (Willig 2001, Mills 1997).

Det perspektivet jeg tar innebærer at diskurser ikke må ses på som strukturer som determinerer individene. Individer gjør hele tiden vurderinger av sin egen posisjon, og det betyr at de både kan ta til seg, forhandle eller forkaste en diskurs (Mills 1997). Diskursanalysens måte å tenke på innebærer imidlertid at man uansett må forholde seg til diskursen. Neumann (2001) hevder at man diskursanalytisk har operert med tre begreper for å beskrive strategier på individuelt nivå for å forholde seg til diskurser. Alle tar hensyn til at individer av ulike årsaker kanskje ikke kan melde seg ut fra diskursens orden. Det første er identifikasjon – subjektet fyller den subjektposisjonen diskursen konkretiserer. Det andre er mot-identifikasjon. Dette er en form for protest eller 'mot- diskurs' innenfor diskursen, der subjektet går inn i en subjektposisjon som er diametralt motsatt den som diskursen har satt opp for en. Subjektposisjonen er fortsatt formet av diskursen, som en negativ utgave av den dominerende subjektposisjon. Den tredje muligheten, som Neumann hevder er den som virkelig skaper motmakt, er des-identifikasjon, en form for kreativ protest som i tillegg til den negerende protest også skaper noe annet. 'Man gjør sin egen greie', skriver Neumann 'ved å kappe bort, forandre, tilføre, koble elementer fra en diskurs til en annen osv.' (Neumann 2001: 170).

Foucault, diskurs og det helsefremmende selvet

Michel Foucault kan sies å være den som mer enn noen annen har utviklet og satt diskursanalyse på dagsorden. Foucault er opptatt av forskjellige fortolkningsoppkomst, og hvordan disse er konstruert historisk på vidt forskjellige måter og i vidt forskjellige sammenhenger (Åkerstrøm 1999). Slik Foucault bruker begrepet diskurs, omfatter det hele systemet av representasjon som omgir et gitt område. Diskurs omfatter språk, men går mye lengre enn språket. Sentralt med Foucaults bruk av diskursbegrepet er hvordan diskurser forstås som å ha en produktiv kraft, de virker gjennom at de skaper ytringer, begreper og effekter (Mills 1997:17). Foucault skriver om diskurser som 'practices that forms the objects of which they speak' (Foucault 1972:49).

Et grunntema hos Foucault er forholdet mellom makt og kunnskap. Makt er ikke noe som nødvendigvis knyttes til en bestemt samfunnsgruppe, og handler ikke nødvendigvis om bevisst undertrykkelse. Makten slik Foucault skriver om den er mer som en slags 'kraft', det som driver verden og får ting til å skje (Mills 1997:20). Hans prosjekt er å vise hvordan det som gjennom historien har blitt anerkjent som kunnskap (og dermed sannhet) bare eksisterer som sannhet og kunnskap så langt de anerkjennes som det under bestemte historiske betingelser (Foucault 1972, 1999). Foucaults diskursanalyse handler dermed om hvordan ulike 'sannheter' har blitt skapt, og hvordan hva som har blitt ansett som sannhet og kunnskap har variert over tid.

I dette blir det tydelig hvordan det teoretiske og det metodologiske prosjektet hans henger tett sammen. Den analytiske tilnærmingen til Foucault er sentrert rundt to hovedanalyseformer, en genealogisk og en arkeologisk. Den genealogiske er en historisk analysestrategi, der formålet er å beskrive de historiske kampene og maktstrategiene som viten og diskurser skapes under og fungerer. Den arkeologiske analysestrategien handler på den andre siden om å beskrive diskurser som regelmessigheter i spredningen av utsagn, og også disse regelmessighetenes forskyvninger over tid (Åkerstrøm 1999). Den analysen jeg gjør i dette prosjektet er ikke en klassisk Foucauldiansk diskursanalyse. Der jeg henter inspirasjon fra Foucault er i hovedsak fra måten han teoretiserer forholdet mellom diskurs (eller diskursiv praksis) og identitet.

Foucault hevdet gjennom hele sitt forfatterskap at hans hovedanliggende var å gjøre historiske analyser av de prosessene som mennesker i vår kultur gjøres til subjekter gjennom (Foucault 1972, 1980, 1983). Dette gjør han gjennom analyser der han peker på hvordan måter å forstå, være i og handle i verden på som kan oppleves som dypt personlige, for eksempel hvordan vi forstår og gjør vår seksualitet

(Foucault 1990, 1985), faktisk er diskursivt skapte. I dette ligger det også en synliggjøring av hvordan et element av makt alltid er involvert i de prosessene som gjør bestemte måter å forstå og være i verden på 'sanne' (Foucault 1999). Fra hans perspektiv er makt innebygd i en rekke praksiser som tas for gitt som selvsagte og nøytrale. Foucault vil vise hvordan makt gjennomsyrer sosiale institusjoner, økonomiske forskjeller, språk og kroppene til individer. Han argumenterer for hvordan denne formen for diskursiv makt påvirker både hvordan vi opplever og erfarer oss selv og hvordan vi oppfører oss – uten at vi trenger å være klar over det selv (Foucault 1980).

Et gjennomgangstema i Foucaults analyser har vært å beskrive hvordan ulike myndigheter har initiert forskjellige former for innsamling, samordning og analysing av data om karakteristikk ved befolkningen og deres måte å leve på. Foucault knytter denne praksisen til en bestemt 'mentalitet for styring' (governmentality) som innebærer å skulle beskytte individer mot trusler mot deres sikkerhet, forstått som helse, velferd, velstand og så videre. Den styringen som ligger i overvåkingen blir komplementert ved at individene engasjerer seg i ulike praksiser som innebærer å styre seg selv og bidra til at andre gjør det samme (Nettleton 1997). Individene kontrollerer seg selv på en måte som gjør eksplisitt maktbruk fra staten unødvendig.

Når slike former for selvdisiplinering viser seg å være så effektive, stammer det slik Foucault ser det fra individenes *vilje* til å utsette seg selv for prosesser av refleksiv overvåking av seg selv. Et hovedpoeng i dette er hvordan ulike diskurser produserer en form for *etiske* forpliktelse til å handle på bestemte måter (Foucault 1980, 1983, 1999). Foucault var særlig opptatt av hvordan de diskursene som virker gjennom sentrale samfunnsinstitusjoner som religion og medisin virker oppdragende på hvordan folk handler og forstår seg selv gjennom en form for 'normativ tvang' (Turner 1992). Disse institusjonene fungerer ikke disiplinerende gjennom direkte maktbruk, men gjennom at de aksepteres som legitime og normative i folks hverdagsliv. Institusjonene utøver en moralsk autoritet over individene gjennom at de tilbyr forklaringer så vel som løsninger på individuelle problemer. Når individene følger institusjonenes direkte og indirekte anvisninger til hvordan de bør leve oppleves det som frivillig. Foucaults prosjekt er å synliggjøre makten som ligger i dette, og hvordan den virker.

Foucaults perspektiv kritiseres ofte for å innebære at subjektet bare blir en 'effekt' av makten i diskurs. Mange lesere av Foucault peker på at det i hans senere arbeid, i tillegg en tydelig kritikk av hvordan makten i de diskursene han studerer virker, også ligger en klarere åpning for at

individene er i stand til å motsette seg diskurs (Mills 1997, Turner 1997, Woodward 2002). Andre hevder imidlertid at den motstanden Foucaults perspektiv åpner for er svært begrenset, i og med at den alltid må foregå innefor rammene av de dominerende diskursene. Det vil si at selv om man avviser de føringene som en dominerende diskurs legger på hvordan man skal og bør forholde seg til noe, som for eksempel røyking, vil det i denne avvisningen alltid også ligge en *anerkjennelse* av diskursens makt. Hvis den var uvesentlig, var det heller ikke noe poeng i å protestere. Motstanden er slik sett maktens dobbeltgjenger. Subjektet blir da i hans perspektiv i stor grad å forstå som et biprodukt av diskursive formasjoner (Clarke 2005, Castellani 1999). Å være et subjekt er å bli 'subjected', det vil si underlagt diskursens makt (Foucault 1980).

En viktig analytisk problemstilling i dette prosjektet er hvordan sosiale og kulturelle diskurser knyttet til røyking kan tenkes å virke inn på hvordan unge røykere fortolker og presenterer seg selv som røykere. Jeg er samtidig opptatt av hvordan diskurs ikke kan snakkes om som atskilt fra individenes interaksjoner og intensjoner, på samme måten som man snakker om et skille mellom struktur og aktør. Individet utfører simpelthen ikke bare det diskurser 'krever' av dem. De forhandler dem, de endrer dem, gjør modifikasjoner, gjør en forskjell. De strategiene, ritualene og teknikkene som utgjør røyking som diskursiv praksis er derfor, også, en funksjon av frihet, motstand og individuell handling. Et sentralt spørsmål i analysen av intervjudataene har for eksempel vært hvordan røykerne forholder seg til en diskurs som innebærer et imperativ om helsebevissthet. Prosessene der de tilpasser seg, gjør motstand mot og kanskje også bidrar til å forandre premissene i diskursen er det som er hovedfokuset i denne analysen. Det er gjennom disse prosessene konstruksjon av identitet foregår. I tillegg er et sentralt spørsmål i analysen hvordan disse måtene å forholde seg til diskursive rammer kan virke inn på konkrete handlingsalternativer.

4 Metode og metodologiske vurderinger

4.1 Kronologi: fra kvantitativ til kvalitativ

Artiklene som denne avhandlingen består av er basert på to ulike datasett. Den første tar utgangspunkt i et materiale samlet inn gjennom en kvantitativ spørreskjemaundersøkelse, mens de tre andre bygger på et kvalitativt intervjumateriale. Det kvantitative datamaterialet var allerede samlet inn da doktorgradsprosjektet ble planlagt. Den første artikkelen fungerer som en slags inngang til avhandlingen, gjennom å bidra til å tegne de bredere konturene av det feltet jeg studerer. Siktemålet med artikkelen er å se på forskjeller mellom daglig- og av og til-røykere i forhold til et sett sosiale og kulturelle bakgrunnsvariable. I diskusjonen av disse forskjellene berøres grunnspørsmålene i prosjektet om røyking som identitet og symbolsk mening. I de tre kvalitative artiklene utforskes spørsmålene videre gjennom å studere røykeres egne fortellinger.

Jeg har valgt å arbeide både med kvalitativ og kvantitativ metode med utgangspunkt i en oppfatning av at begge tilnærminger har sin styrke og sine svakheter, og at ulike tilnærminger kan bidra med ulik innsikt. Det kvantitative materialet gir et bredt oversiktsbilde over hvordan to ulike grupper av røykere beskriver eget forhold til røyking, og av forholdet mellom ulike sosiale og kulturelle bakgrunnsvariable og røykestatus. De kvalitative dataene gir inngang til mer kompleks kunnskap, som i tillegg til opplysninger om hva røykere sier om hvordan og hvorfor de røyker kan si noe om den konteksten og referanserammen individene fortolker egen røyking i forhold til. Det skapes rom for å få utdypende og mer flertydige svar.

Mitt ståsted er et annet enn det som dominerer mye kvantitativ forskning, nemlig at data tas for gitt som uttrykk for 'sanne' rapporteringer av handlinger og holdninger. I denne studien velger jeg å forholde meg både til de kvalitative og til de kvantitative dataene som studeres med bevissthet på forskerens rolle i datainnsamling og fortolkning av resultater. Verken kvalitative eller kvantitative data gir grunnlag for ren 'avlesning' av forskningsresultater. Å lage et spørreskjema innebærer å konstruere meningskategorier som i neste omgang påvirker den 'virkeligheten' man får tak i. Svarene tvinges til å passe inn i forhåndsdefinerte kategorier, og de enkelte respondentene kan fortolke både spørsmål og svarkategorier svært forskjellig.

Guba & Lincoln (2005:200) skriver i sin analyse av paradigmer i samfunnsvitenskap om et skille mellom på den ene siden paradigmer med

et realistisk eller fundamentalistisk grunnlagsperspektiv, og på den andre siden det de kaller for 'nye' paradigmer med kritisk, konstruktivistisk og/eller tekstuell orientering. De viser til at skillet mellom de to hovedretningene ofte forstås som parallelt til et skille mellom kvantitativ og kvalitativ forskning. Guba & Lincoln påpeker imidlertid at et epistemologisk ståsted om at all kunnskap er påvirket av hvordan man stiller spørsmål og av hvilken ramme man forstår svarene man får innenfor, absolutt ikke trenger å utelukke bruk av kvantitativ metode. Det er ikke metoden, men de grunnleggende antagelsene om verden og hvordan man kan få kunnskap om verden som skiller et paradigme fra et annet.

Et hovedpremiss i det analytiske perspektivet jeg tar i dette arbeidet er at det vi forstår som virkelighet alltid er sosialt konstruert (Silverman 2006). Det innebærer en klar bevissthet på språket som ramme for konstruksjon av mening og identitet, og diskurs som språklig formidlete rammer for forståelse som ingen ting kan ses uavhengig av. Det handler likevel ikke om en avvisning av en materiell og strukturell virkelighet, og heller ikke om avvisning av muligheten for å kunne formidle noe om individuell erfaring. I avsnitt 4.4 går jeg nærmere inn på det vitenskapsteoretiske grunnlaget for det perspektivet på analyse som jeg tar i prosjektet.

4.2 Det kvantitative materialet

Det kvantitative materialet består av data fra en undersøkelse som jeg hadde ansvaret for mens jeg var ansatt som prosjektleder i Seksjon for forebyggende informasjon i Den Norske Kreftforening i 1999.

Undersøkelsen inngikk i en utredning som ble gjort som grunnlag for utvikling av et nytt tobakksforebyggende prosjekt rette mot eldre ungdom. 4000 personer i alderen 16-19 år ble trukket tilfeldig av folkeregisteret, med hensyn til representativitet for alder, kjønn og bosted. 61 prosent av de som fikk tilsendt spørreskjema deltok i undersøkelsen. Materialet ble analysert og brukt som grunnlag for strategiutvikling. Det er ikke publisert noe fra dette materialet tidligere. Spørreskjema er vedlagt i Appendix 2.

Analysemetoder og benyttede mål

Informantenes røykestatus ble vurdert gjennom en skala med fem kategorier: i) røyker daglig, ii) røyker flere ganger i uka, men ikke hver dag, iii) røyker av og til, iv) røyker sjelden (flere uker mellom hver gang jeg tar en sigarett og v) røyker aldri. Vi kategoriserte de

som hadde krysset av for kategoriene ii), iii) eller iv) som av og til-røykere. I artikkelen sammenlignet vi hvordan daglig- og av og til-røykere hadde svart på spørsmål om egen utdanning, røyking i sosiale omgivelser, begrunnelser for å begynne å røyke og å røyke nå, motivasjon for røykeslutt, identifikasjon med ulike ungdomsgrupper og kulturelle preferanser.

Identifikasjon med ungdomsgrupper ble vurdert gjennom å be respondentene rangere hvor godt de likte 15 bestemte ungdomsgrupper. Det ble så gjort en faktoranalyse som presenterte en sammensetning av fire faktorer. Disse ble gitt følgende betegnelser: i) organiserte, ytelsesorienterte grupper ii) radikale og/eller opposisjonelle grupper iii) macho-orienterte grupper iv) fest- og moteorienterte grupper. Additive indekser ble konstruert på bakgrunn av responsen på de items som var inkludert i hver av gruppene.

For å vurdere kulturelle preferanser ble respondentene spurt hvor ofte de brukte 15 ulike typer av informasjons- og underholdningsmedia. Faktoranalyse ga igjen et bilde av fire faktorer. Disse ble gitt betegnelsene: i) ikke-kommersiell radio og TV og aviser ii) underholdningsmedia iii) bøker og ungdomsmagasiner iv) kommersiell radio og TV, ukeblader. Igjen ble det konstruert additive indekser.

For å vurdere begrunnelser for å starte å røyke ble respondentene spurt om å rangere hvordan de opplevde den personlige relevansen av 10 foreslåtte grunner til å begynne å røyke. Ved å bruke faktoranalyse kunne begrunnelsene organiseres i tre hovedgrupper. Dette var i) for å virke voksen/moden ii) for å demonstrere uavhengighet/framheve et bestemt image iii) sosiale grunner.

Oppfatning av hva som er positivt med å røyke ble vurdert gjennom seks ulike utsagn, og tro på å kunne klare å slutte å røyke gjennom fire. Motivasjon for røykeslutt ble vurdert gjennom å bruke Prochaska & DiClementes' (1991) Transtheoretical Model of Change. De to første faktorsettene ble brukt som variable i en logistisk regresjonsanalyse (Hosmer & Lemeshow 1989). Regresjonsanalysen ble brukt til å beregne odds ratio med 95% konfidensintervall for å være henholdsvis daglig- og av og til- røyker, kontrollert for samvariasjon. Bivariate korrelasjonskoeffisienter (Pearson's r) ble også oppgitt. Alle analyser ble gjort i SPSS.

4.3 Det kvalitative materialet

Utvalg og rekruttering

Det kvalitative materialet består av samtaleintervjuer med i alt 21 røykere i alderen 18-23 år³. Intervjuene ble gjort i 2003. Informantene er gutter og jenter, rekruttert fra to ulike utdanningsinstitusjoner. Utvalget er satt sammen slik:

- (i) 7 lærlinger fra elektrikerfaget. Alle gutter, fem dagligrøykere og to tidligere dagligrøykere som nå røykte av og til.
- (ii) 5 lærlinger fra frisørfaget. Alle jenter, alle dagligrøykere.
- (iii) 9 studenter (ex.phil). Seks jenter, tre gutter. Alle dagligrøykere.

Sammensetningen av utvalget av informanter til den kvalitative delen av prosjektet ble gjort med utgangspunkt i en forventning om at sosial klasse og kjønn er dimensjoner som kan tenkes å virke både sammen med og på tvers av de prosessene som studeres her (Poland m. fl. 2006). Styrken ved dybdeintervjuer er at de egner seg godt til å svare på åpne og utforskende spørsmål. Å sammenligne informanter på individnivå er et mer kvantitativt orientert prosjekt. Å vise til forskjeller mellom de ulike gruppene av informanter kan likevel utdype forståelsen av det som blir sagt, gjennom å bidra til å plassere utsagnene i en bestemt sosial kontekst.

Bakgrunnen for å velge å intervjuere eldre ungdom/unge voksne var en interesse for betydningen av røyking for identitetsprosesser i overgangsfasen mellom videregående skole og studie- og arbeidsliv. På dette tidspunktet i livet formes veien inn i voksenlivet gjennom valg av utdanning og yrke. Overgangen til ny skole- eller jobbsituasjon innebærer også møter med nye sosiale settinger og nye mennesker. I tillegg innebærer denne fasen av livet som oftest økt frihet fra foreldres kontroll og inngripen. Med bakgrunn i dette kan fasen mellom skole og studie- eller arbeidsliv tenkes å representere et tidspunkt i livet der individene legger særlig mye energi og oppmerksomhet i å reflektere rundt spørsmål knyttet til identitet (Pavis m. fl. 1998).

Informantene ble rekruttert gjennom at jeg, etter avtale med ledelsen på de ulike undervisningsstedene, fikk komme og presentere prosjektet på slutten av undervisningstimer. Etter presentasjonen sendte jeg rundt en liste der de som var interessert i å bli intervjuet kunne skrive på navn og telefonnummer. I løpet av de neste dagene etter besøkene (i alt

³ Bare en var 23 år, de andre var i alderen 18-21.

fire) på undervisningsstedene tok jeg kontakt med de som hadde skrevet seg på listene for å avtale tid og sted for intervju. Alle som ble intervjuet fikk 200 kroner til dekning av transportutgifter med mer. Dette kan ha påvirket motivasjonen for å delta i noen tilfeller. Jeg opplevde at det virket som om de fleste informantene likevel valgte å takke ja fordi de syntes det virket interessant å bli intervjuet om sitt forhold til røyking. Dette inntrykket ble forsterket av at jeg flere ganger opplevde at informantene uttrykte overraskelse da jeg ga dem pengene, og begrunnet det med at de ikke hadde oppfattet da de ble rekruttert at de skulle få penger for å delta.

Kvalitative intervju som forskningsmetode

Jeg har valgt å bruke intervjuer som forskningsmetode fordi intervjuer gir tilgang til data som egner seg godt til å belyse forskningsspørsmålene som stilles i prosjektet. Tim Rapley (2004) skriver om betydningen av å være bevisst på at det intervjuer ofte gir mest innsikt i, er hvordan de intervjuede produserer seg selv som personer som snakker om det aktuelle temaet på en adekvat måte. Hvis det man er interessert i å analysere nettopp er dette *identitetsarbeidet*, kan det å gjøre kvalitative intervjuer være en særlig godt egnet metode. Kvalitative intervjuer er også en godt egnet metode til å belyse hvordan det folk sier om et gitt tema sier noe både *til* og *om* bestemte måter å forstå, erfare og snakke om emnet på som er framme i tiden på intervjutidspunktet (Rapley 2004: 16).

Alle intervjuene er gjennomført som personlige intervjuer. Å gjøre en-til-en intervjuer (eller dybdeintervjuer) ble valgt ut ifra et ønske om å få fram 'tykke' beskrivelser av erfaringer, verdier og refleksjoner. Det var også et ønske å få fram mulig kompleksitet og flertydighet i de temaene som skulle studeres. Dybdeintervjuer åpner for beskrivelser som kan gi inngang til å studere slike komplekse forhold (Johnson 2002).

Dybdeintervjuer forstås imidlertid ikke her som noe som gir inngang til 'dypere' i betydningen *sannere* innsikt hvordan røyking gis mening (Silverman 2006). I det perspektivet jeg tar på analysen av intervjudata i dette prosjektet forstås intervjuene som *samtaler*. Det har vært et sentralt mål å både gjennomføre dem og analysere transkripsjonen av dem med klar bevissthet på det interpersonlige i intervjusituasjonen (Riessman 1993). Det betyr at både intervjueren og den som blir intervjuet ses på som aktive i produksjonen av det som blir sagt og måten det blir sagt på. De data som kommer ut av intervjuet er med andre ord resultatet av et samspill eller samarbeid mellom de to som er til stede i situasjonen (Holstein & Gubrium 2003a). Jeg tok alltid notater etter intervjuet om hvordan jeg hadde opplevd det. I tillegg til dette skrev jeg analysenotater både underveis i intervjuprosessen og etterpå. Det har vært et mål å ha et

bevisst forhold til intervjuene som gjensidig produksjon av mening både i prosessen av å forberede og gjennomføre innsamling av data og i analyseprosessen.

Intervjuene ble gjennomført med en intervjuguide som utgangspunkt. Intervjuguiden er vedlagt i Appendix 1. Erfaring fra fokusgruppeintervjuer⁴ og mer uformelle samtaler med ungdom om røyking gjennom mitt tidligere arbeid i Kreftforeningen var viktig for utviklingen av intervjuguiden. Fokusgruppeintervjuene ble gjort i forbindelse med utvikling av tobakksforebyggende tiltak. Måten ungdommene snakket om røyking på i disse gruppene framsto ofte som veldig preget av den konteksten. De som ble intervjuet syntes ofte å gå i en slags forsvarsposisjon, og de snakket mye i 'fraser' av typen 'noe skal man jo dø av'. Disse erfaringene gjorde at jeg ble ekstra oppmerksom på å stille åpne spørsmål som åpnet for mest mulig refleksjon, og spørsmål som åpnet for at informantene kunne fortelle om sin opplevelse av positive sider ved røyking.

Intervjuene startet med et åpent spørsmål om å fortelle om hvordan deres 'røykeliv' hadde startet og utviklet seg videre fram mot dagens røykemønster. Underveis i disse fortellingene stilte jeg der jeg synes det var naturlig mer refleksive spørsmål rundt mening, motivasjon og symbolikk. Et sentralt siktemål med å stille spørsmål som åpnet for deskriptive svar var å bygge opp en kontekst rundt det informantene fortalte (Kvale 1996). Intervjuguiden la også opp til noen mer refleksive spørsmål, som et spørsmål om hvilken innvirkning de tenkte seg at røyking kunne ha for hvordan de selv, og folk som røyker mer generelt, ble oppfattet av andre.

Transkripsjon og gjengivelse av intervjuutater

Kriteriene som er lagt til grunn for transkripsjon av intervjuene følger de konvensjonene som Parker (1992: 124) setter opp for materiale som skal brukes i diskursanalytisk sammenheng. Alle lydbåndene ble transkribert av en assistent, og hørt gjennom av meg mens jeg leste utskriftene, for eventuell korreksjon og for fordypning i nyanser i det som ble sagt som ikke nødvendigvis kommer til syne i transkribert tekst. Å gå igjennom transkripsjonene mens jeg hørte på lydbåndene fungerte også som en

⁴ Fokusgrupper egner seg særlig til å belyse problemstillinger der slik gruppedynamikk er en del av det man ønsker å studere (MacNagthen & Myers 2004). Noe av den erfaringen med at informantene inntok en defensiv posisjon og så ut til å snakke i relativt overflatiske termer kan trolig også skyldes denne gruppekonteksten.

anledning til ennå en gang å systematisk reflektere over det som hadde foregått mellom meg og de som ble intervjuet i de konkrete situasjonene.

Alle intervjuene ble transkribert og analysert. I framstillingen i artiklene er de fleste pauser, kremt og andre ikke-verbale utsagn er tatt ut, hvis ikke de ga en bestemt mening for det som ble trukket fram analytisk i teksten. Dette var for å gjøre teksten mer lesbar. Når deler av det som ble sagt er tatt ut av sitatene som presenteres, er dette signalisert gjennom å sette inn et par klammer med to punktum inni (..). Alle de som ble intervjuet ble gitt fiktive navn som følger dem gjennom alle de tre artiklene som bygger på intervjumaterialet.

Intervjusituasjonen

I introduksjonen til hvert intervju gjentok jeg hva som var hensikten med intervjuet, og nevnte kort hvilke tema intervjuguiden inneholdt. Det ble understreket at alt som ble sagt skulle anonymiseres, og at det som skulle skrives på bakgrunn av intervjuene skulle publiseres som del av mitt doktorgradsprosjekt. Jeg ba også om tillatelse til å bruke båndopptager, og fikk det fra alle informantene. Alle de som ble intervjuet skrev under en samtykkeerklæring om at intervjuene kunne bli brukt til forskningsformål og siteres fra i publikasjoner. Intervjuene varte i gjennomsnitt ca 1 ½ time.

I intervjuer om handlinger som både er å anse som helseskadelig (Doll m.fl. 2004) og i økende grad sosialt stigmatisert (Bayer & Stuber 2006), blir et legitimeringsfokus ofte framtrødende (Blaxter 1997). Laurier (1999) skriver i en artikkel basert på en intervjustudie om røyking at han erfarte dette tydelig. I intervjusituasjonen var det imidlertid også tydelig hvordan både intervjueren og de intervjuede tok del i en felles prosedyre av å gjøre tonen det ble snakket med mer tvetydig og avslappet, gjennom bruk av humor og ironi (Laurier 1999: 203).

Før intervjuene tenkte jeg gjennom ulike strategier for å unngå at et legitimeringsfokus ble sterkt framtrødende. Jeg bestemte meg for eksempel for å ikke stille noen spørsmål om helse før helt til slutt i intervjuene. Dette ble i praksis ofte til at informantene selv tok opp helse tidligere i intervjuene i forbindelse med andre spørsmål som ble stilt, og det planlagte helsespørsmålet til slutt falt dermed ut. Jeg bestemte meg også for å ta initiativ til at intervjuene skulle gjøres på kafe´. Å gjøre intervjuene i en setting der de som ble intervjuet kunne røyke (dette var før innføringen av forbud mot røyking på serveringssteder som ble innført 1. juni 2004) var tenkt som en måte å sende ut et signal om åpenhet på. Av praktiske grunner ble noen av intervjuene (7) likevel gjort i skolens kantine lokaler, og ett av intervjuene i lokalene til det forskningsinstituttet jeg arbeider ved (etter arbeidstid en fredag kveld). Det var ingen merkbar

forskjell på tonen i intervjuene på de ulike stedene som var naturlig å sette i sammenheng med hvor intervjuet ble gjort. Dette kan tyde på at intervjustedet i seg selv ikke hadde så mye å si for hvordan informantene oppfattet intervjusituasjonen som jeg på forhånd hadde forventet.

Jeg la stor vekt på å forsøke å posisjonere meg som åpen og undrende, både innledningsvis og underveis i intervjuet. I innledningen til intervjuet nevnte jeg alltid at forskningsprosjektet var mitt doktorgradsprosjekt, og at jeg slik sett på samme måte som dem var en slags student. Å snakke om prosjektet og meg selv på denne måten bidro kanskje til å ta bort noe av avstanden mellom meg og informantene, gjennom at jeg stilte meg mer på like fot med dem. Det bidro uansett i mange tilfeller åpenbart til å skape en mer avslappet atmosfære i intervjuet. Jeg fortalte at jeg hadde jobbet med tobakksforebyggende arbeid, og beskrev dette som en inngang til nysgjerrighet på hva som er fascinasjonen, hva det *er* med røyking. Jeg fortalte også innledningsvis i hvert intervju at jeg aldri har røykt sjøl. Jeg opplevde kontakten og kommunikasjonen som god i de aller fleste av intervjuene. Tonen i samtalene var som oftest lett, energisk og humørfyllt.

Et i økende grad negativt fokus på røyking ble likevel et sentralt samtaleemne i intervjuene. Som det kommer fram i analysene av materialet framsto det også som et sentralt bakteppe for snakk som ikke direkte handlet om dette temaet. Hvis hensikten med prosjektet hadde vært å få fram 'rene' beskrivelser upåvirket av kontekstuelle forhold, ville føringer fra en slik kontekst kunne oppfattes som problematisk. Grunnperspektivet som denne avhandlingen bygger på innebærer at slike 'rene' beskrivelser ikke kan eksistere. Konteksten rundt og i intervjuet kan ikke og trenger ikke 'kontrolleres for'. Den kan derimot tas inn i analysen som et sentralt element i fortolkningen av det som blir sagt. I neste avsnitt skal jeg redegjøre nærmere for dette ståstedet.

4.4 Analytisk perspektiv

De drøftingene jeg går inn på i dette avsnittet har klare paralleller til diskusjonen av de teoretiske hovedbegrepene i kapittel 3. Det er også derfor jeg har prioritert å gå så grundig inn i dem. Det har vært et mål for analysen å få fram hva røykere selv forteller om det å røyke og å være en røyker. Det har også vært et mål å analysere det de sier nettopp *som fortellinger* i en større sammenheng. Jeg ønsker altså å beskrive og analysere både *hva* de som ble intervjuet fortalte, og *hvordan* de gjorde det. Jeg forstår intervjusnakk som fortellinger om virkelige erfaringer, opplevelser og følelser og samtidig som konstruerte og konstruerende fortellinger som er

påvirket både av intervjukonteksten og en bredere sosial og kulturell kontekst. Dette er fordi autentisitet (den opplevelsen den som forteller virkelig har hatt) og representasjon (hvordan han eller hun snakker om den opplevelsen) må ses på som tett sammenvevde, på samme måte som personlig og sosial identitet er det (Jenkins 1996). I identitet bor det kollektive og det individuelle i det samme rommet, de er uatskillelige. Personlige fortellinger kan forstås på samme måte.

Holstein & Gubrium (2003b) skriver om hvordan en språklig og konstruktivistisk orientert tilnærming til analyse av intervjudata ofte kritiseres for å ikke kunne si noe substansielt ut over den virkeligheten som intervjuet i seg selv representerer. Holstein & Gubrium sier seg enige i at studier med et slikt grunnlagsperspektiv har en tendens til å legge vekt på *hvordan* sosiale prosesser skjer på en måte som ofte går på bekostning av spørsmålet om *hva* slags erfaring det er som beskrives (Holstein & Gubrium 2003a:69). De selv mener imidlertid at studier basert på intervjudata både kan og *bør* si noe både om hva slags mening som kommuniseres, og hvordan dette skjer. Dette er fordi 'these *what* and *how* matters go hand in hand, as two components of practical meaning-making action' (Holstein & Gubrium 2003b:15). Deres resonnement tar utgangspunkt i at respondentenes subjektivitet og den erfaringen som er relatert til denne subjektiviteten må ses på noe som ustanselig skapes og settes sammen på nye måter. Med bakgrunn i en slik forståelse av hva et 'selv' er, blir det tydelig hvordan 'sannhetsverdien' i intervjuutsagn ikke kan vurderes på bakgrunn av hvorvidt det som blir sagt stemmer overens med noe som framstår som en tilsynelatende objektiv kjerne i individet. Det som sies i intervjuer må forstås som en menings-skapende praksis, en praksis som drives av de virkelighetskonstruerende bidragene som alle deltagere i den (inkludert intervjueren) tilfører (Holstein & Gubrium 2003b).

Denne studien er i høy grad empirisk i sin karakter. Det betyr at materialet har stått i fokus, ikke bare for de overgripende prioriteringene men også for den teoretiske orienteringen. Prosjektet ble i utgangspunktet planlagt som en Grounded Theory-tilnærming. Et diskursperspektiv var med, men ikke som en hoveddramme for forståelse. Bevissthet på betydningen av språket som redskap for konstruksjon av virkeligheten, og diskurs som et teoretisk begrep i forståelsen av dette, ble imidlertid mer framtrædende i løpet av intervju- og analyseprosessen. Et diskursanalytisk perspektiv kan innebære en relativistisk posisjon, der individenes utsagn dekonstrueres og analyseres bare som posisjonering i forhold til diskursive rammer (Willig 2001). En kritikk som ofte kommer fram mot en relativistisk tilnærming til diskursanalyse, er at den reduserer betydningen

av individenes fortellinger til å bare være det diskursen virker gjennom. Perspektivet om at fortellinger aldri ses som uttrykk for 'rene' erfaringer eller fortolkninger utenfor diskurs, trekkes helt ut til at det ikke verken er mulig eller interessant å si noe om individenes perspektiv.

I dette prosjektet har jeg vært inspirert av en foucauldiansk tilnærming til diskursanalyse (FDA). FDA kan tilnærmes både fra et radikalt konstruktivistisk (relativistisk), og det Carla Willig (2001) kaller for 'kontekstuell konstruktivistisk' perspektiv (Willig 2001:147). Jeg forholder meg til det sistnevnte. Dette er en tilnærming som fokuserer på de tilgjengelige diskursive ressursene innenfor en kultur, og implikasjonene av dette for de som lever innenfor kulturen. Diskursen(e)s rolle i mer overgripende prosesser av legitimering og makt er et sentralt fokus, så vel som spørsmålet om hvordan diskurs virker inn på konstruksjon av identitet (Willig 2000, 2004). FDA åpner for å analysere følelser og erfaringer (skapt i diskurs) som virkelige i den forstand at de oppleves som virkelige av individet. All opplevelse og alt som vi vanligvis kaller subjektivitet kan likevel ikke ses på som virkelige i den forstand man snakker om i en klassisk realistisk forstand, i det at ingenting kan eksistere utenfor en forståelsesramme og kontekst som gjør det vi opplever og det vi føler meningsfullt for oss (Willig 2001:122).

Clarke (2005) viser til en lesning av Foucault i mer radikal konstruktivistisk retning når hun argumenterer for å kombinere Foucaults perspektiv med grunntanker fra Grounded Theory og symbolsk interaksjonisme. Hun peker på at Foucault gjennom sitt teoretiske fokus på makt som det som driver verden, og sitt empiriske blikk på makten som ligger i disiplinering gjennom at individene gjør diskursivt skapte sannheter til sine egne, ofte sies å ha sitt fokus nettopp der, på makten som prosess. Interaksjonistisk har en lang tradisjon for å se verden fra perspektivet til alle de som *er i* situasjonen, inkludert de som har mindre makt enn andre. Og denne forskjellen er det som kan snus inn til et nytt analytisk verktøy, hevder Clarke (2005:58). Tankegangen kan sies å bygge på en ide om å 'blande' ulike perspektiv eller paradigmer på en pragmatisk måte for å oppnå det Guba & Lincoln (2005: 197) beskriver som en tilnærming som representerer det beste av flere. Clarke sier det slik: "There is no one right way, and purity is not an ideal" (Clarke 2005: 146).

Hun beskriver sin tilnærming, som hun kaller for *situasjonell analyse*, som en analysemodell som tar sikte på å ta Grounded Theory hele veien videre mot et postmoderne ståsted. Dette skal gjøres gjennom en anerkjennelse av den postmoderne kunnskapsforståelsen om at all kunnskap er situert kunnskap, det vil si avhengig av sted, tid og av hvem som produserer den og hvem som bruker den. Inspirasjonen fra

Grounded Theory er tydelig i hvordan analyseprosessen gjennomføres, og i vektleggingen av betydningen av også *hva* individene forteller, ikke bare hvordan de gjør det. Inspirasjonen fra foucauldiansk diskursanalyse kommer til uttrykk gjennom det konstruktivistiske grunnlagsperspektivet, og fokuset på språk og diskurs.

Den tilnærmingen til analyse som jeg tar kunne, med utgangspunkt i tankegangen som Clarke skisserer, defineres som en kombinasjon av prinsipper fra Grounded Theory og en diskursanalytisk tilnærming. Hvis man definerer foucauldiansk diskursanalyse som Willig gjør, blir det mindre nødvendig å gjøre denne presiseringen.

Willig understreker en pågående debatt mellom en relativistisk og en mer realistisk posisjon innenfor det diskursanalytiske forskningsfeltet. Ian Parkers (1992) arbeid står sentralt i den sistnevnte. Hans perspektiv står for en kritisk realistisk posisjon, som innebærer en anerkjennelse av at det finnes underliggende strukturer og mekanismer som skaper fenomen. Det konstruktive elementet i forhold til dette ligger i hvordan kunnskapen om disse realitetene formidles gjennom, og dermed også konstrueres gjennom, språk. Dette betyr at diskursive konstruksjoner av virkeligheten ikke flyter fritt men er 'grounded' i sosiale og materielle strukturer, slik som institusjoner og deres praksiser. Og det er derfor nødvendig at diskursanalyse også har oppmerksomheten rettet mot de forholdene som 'make the meaning of texts possible' (Parker 1992:28). Sett fra et kritisk realistisk ståsted er det er mulig å få kunnskap om noe som er virkelig, selv om denne virkeligheten ikke kan forstås utenfor den medieringen som skjer gjennom språklige og diskursive rammer for forståelse. Sosiale strukturer og individer er virkelige, men vår forståelse av dem (og individenes egen) er alltid transitiv, i bevegelse (Potter & Lopez 2001).

Slik jeg ser Parkers og Willigs perspektiv impliserer begge, på linje med Holstein & Gubriums', at man gjennom å studere hvordan folk snakker både kan få vite noe om *hva slags mening* som skapes og *hvordan* dette skjer. Parker definerer diskurs som et 'system of statements which constructs an object' (Parker 1992:5). I et slik perspektiv er 'virkelighet' hvordan vi setter sammen og konstruerer våre historier. Det finnes ingen sannhet som ikke er skapt i diskurs(er), men det betyr ikke dermed at den diskursivt skapte virkeligheten ikke er virkelig.

Jeg er opptatt av å studere hvordan det som ble sagt i intervjuene kan ses som posisjonering i forhold til og posisjonert av bestemte diskurser. Jeg ser likevel på det de som ble intervjuet forteller som utsagn om virkelig erfaring og virkelige opplevelser. Dette er mulig gjennom å forstå utsagnene som konstruksjon av identitet i og i forhold til diskurs(er). Identitet forstås som en prosess (identifisering), der individer

trer inn i, inkorporer og artikulere subjektposisjoner i ulike diskurser. Å studere konstruksjon av identitet er da å analysere både innholdet i identitet, diskursene som former de tilgjengelige subjektposisjonene og de konkrete artikuleringen av diskurs som individene gjør i handling (inkludert språklig) og i samhandling (Hall 1996).

I analysen av intervjumaterialet har det vært et mål å beskrive hva røykere selv forteller om å røyke og å være en røyker. I analysen har jeg lagt vekt både på *hva* de sier og *hvordan* de sier det. Dette betyr ikke at det bare er de språklige vendingene som analyseres, men hele konteksten av mening utsagnene konstrueres i og i forhold til. Jeg har vært særlig opptatt av hvordan de måtene å gi røyking mening på som jeg leser ut av intervjuene kan tenkes å inngå i en prosess av identitetskonstruksjon. Til slutt har det vært et poeng å diskutere hvilke konsekvenser disse måtene å forholde seg til røyking og å være røyker på kan ha for handlingsvalg i forhold til å begynne, fortsette eller slutte. Selv om en gitt forståelse av røyking, og en bestemt røykeridentitet må forstås som sosialt og diskursivt skapt, ses denne forståelsen og denne identiteten likevel på som 'virkelig' i forhold til at den fører med seg bestemte måter å handle på. I dette får det sosialt konstruerte en *virkelig* relevans.

4.5 Analyseprosessen

Analysen av intervjudataene ble i utgangspunktet gjort med en angrepsmåte som ligger nært opp til en Grounded Theory- tilnærming (Strauss & Corbin 1998). Jeg begynte analyseprosessen med å sette navn på og kategorisere fenomener som framsto for meg gjennom grundig og gjentatt lesning av intervjuutskriftene. Det er et viktig prinsipp i Grounded Theory at innsamling av data og analyse forgår vekselvis og ses på som tett sammenvevde prosesser. Analyseprosessen begynte slik allerede etter det første intervjuet og fortsatte lenge etter at det siste var gjennomført. I prosessen ble data brutt ned til avgrensede deler, nøye undersøkt, sammenlignet for likheter og forskjeller og jeg stilte 'spørsmål til materialet' om de fenomenene som trådte fram under lesningen. Slike spørsmål har til hensikt å 'åpne opp' data – og hjelpe forskeren med å tenke på potensielle kategorier, innholdet i dem og det forholdet de har til hverandre (Strauss & Corbin 1998). De grunnleggende spørsmålene er så enkle som: Hvem? Når? Hvor? Hva? Hvordan? Hvor mye? og Hvorfor? Jeg gjorde alltid notater om kategoriseringen, slik at jeg kunne gå tilbake til resonnementene rundt dem. Denne systematikken i måten å gjøre lesningen av data på, samt en klar bevissthet på å la data i størst mulig grad 'snakke først', er der inspirasjonen fra et Grounded Theory-perspektiv er klarest.

Guba & Lincoln (2005: 205) hevder at de metodologiske kriteriene for systematikk i hvordan man gjennomfører analyseprosessen som de 'gamle' tilnærmingene til kvalitativ analyse la vekt på fortsatt har sin nytteverdi. Å beholde et blikk på disse kan ikke minst bidra til å sørge for at spørsmål som vedvarende engasjement og iherdig observasjon i lesningen av data ikke tas lett på. Silverman (2006) skriver på en lignende måte om fordelene ved å bruke enkle tabeller i analyseprosessen. Han mener at tabeller er nyttige 1) for å oppnå en innledende oversikt over variansen i data, og 2) etter å ha identifisert noen fenomener, for å sjekke deres prevalens (Silverman 2006:299).

Diskursperspektivet pekte videre fram mot spesiell oppmerksomhet på de språklige konstruksjonene i materialet. Hvordan ble ting sagt, hva kunne være bakgrunnen for at det ble sagt på akkurat denne måten? Hvilke implikasjoner kan det få at ting blir sagt slik? Analysen ble gjort gjennom at intervjuetekstene ble lest med oppmerksomhet på diskursive konstruksjoner av røyking og av røykeopplevelsen, for eksempel ulike måter å snakke om røyking som stilig eller attraktivt på. Notater ble skrevet om alle disse utdragene. Deretter ble spesifikke diskursive formuleringer og konstruksjoner i tekstutdragene kodet og sortert slik at like formuleringer ble gruppert sammen slik at de ble satt i sammenheng med ulike typer av diskurser, ofte med flere diskurser knyttet til de samme grupperingene. Grupperingene ble stadig revidert i løpet av analyseprosessen (Willig 2001).

I analysen var jeg oppmerksom på hvilke funksjoner en gitt måte å snakke om røyking på kunne ha. Det er dette Willig (2001:110) kaller for 'the action-orientation of talk'. Et eksempel er hvordan å snakke om kompensasjon for røyking gjennom andre helsefremmende aktiviteter kan tenkes å handle om å framstille seg selv som en person som har kontroll. Analysen fokuserte på ulike subjektposisjoner som diskursene som ble analysert åpnet for. Videre var et viktig spørsmål hvilke konsekvenser de identitetskonstruksjonene som ble fokusert på kunne tenkes å ha for handlingsvalg (Willig 2004) i forhold til å begynne, fortsette eller slutte å røyke. Å snakke på en måte som avviser avhengighet kan for eksempel forstås som noe som kan gjøre det lettere å slutte gjennom at det åpner for bevissthet på egne valgmuligheter. Det kan imidlertid også tenkes å lede til at man utsetter røykeslutt fordi man regner med å kunne klare å slutte når man vil. Diskurser gjør bestemte måter å se verden på og å være i verden på tilgjengelige (Willig 2001:111).

I arbeidet med den siste artikkelen gjorde jeg en ny lesning av data med utgangspunkt i Clarkes (2005) metode for situasjonell analyse. Denne tilnærmingen innebærer at det som studeres i hvert tilfelle forstås som en

situasjon (i vid forstand). Analysen ble gjort gjennom å lage et slags kart over hvem og hva som var en del av situasjonen - aktører, relasjoner mellom dem og tekstuelle/diskursive elementer. Neste steg var å lage et kart over hvordan den sosiale verden som situasjonene inngikk i (inkludert materielle og diskursive elementer) ble framstilt. Her inngikk sosiale arenaer som skole, utesteder og familie sammen med diskursive 'verdener', som medias, helsemyndighetenes og tobakksindustriens (eller skolens, familiens og så videre) måte å omtale røyking på. Til slutt ble et kart over ulike posisjoner som ble tatt og ikke tatt i de data som ble analysert laget (Clarke 2005: 125).

Situasjonell analyse en tilnærming til dataanalyse som kan brukes på flere ulike stadier i forskningsprosessen. Det er ikke nødvendigvis slik at de metodene som brukes for å lage de analytiske kartene må ha som intensjon å forme ferdige analytiske produkter. Det er en tilnærming som kan brukes som en slags analytisk eksersis rett og slett for å komme inn i og videre rundt i data man jobber med (Clarke 2005:84). Dette har i hovedsak vært min måte å bruke denne metoden på. Analysemetoden er slik sett å anse som et verktøy for å åpne opp og legge utover prosjektet, og trenger ikke reflekteres inn i måten man rapporterer fra analysen (Clarke 2005: 86). En slik tilnærming var nyttig på slutten av analyse- og skriveprosessen der lesningen ellers lett kunne ha lukket seg rundt de temaene som ble fokusert på først.

5 Sammendrag av artiklene som inngår i avhandlingen

5.1 Scheffels, J., Lund, K.E. (2005) Occasional smoking in adolescence: Constructing an identity of control.

Journal of Youth Studies, 8 (4): 445-460.

I denne artikkelen så vi på forskjeller mellom daglig- og av og tilrøykere i forhold til motivasjon for røyking, motivasjon for og tro på egen evne til å klare å slutte å røyke, samt subkulturell identifikasjon og kulturelle preferanser. Vi diskuterte med utgangspunkt i det mønsteret vi fant om av og til-røykerne framsto som en tydelig subgruppe sammenlignet med dagligrøykerne. Funnene ble diskutert i forhold til et perspektiv på røyking generelt og røykeintensitet spesielt som meningsbærende og identitetskonstruerende. Til slutt diskuterte vi ulike implikasjoner av en slik tolkning av funnene fra et diffusjonsteoretisk perspektiv.

Datagrunnlaget for denne undersøkelsen var en spørreskjemaundersøkelse (N=2484) blant et representativt utvalg av norske ungdommer mellom 16 og 19 år. Inkludert i utvalget her var respondenter som oppga at de røykte daglig (22%) eller av og til (20%), til sammen 1047 personer

I artikkelen viste vi at av og til-røykerne framsto som forskjellige fra dagligrøykere når det gjaldt utdanning, og antall røykere i sine sosiale omgivelser. De svarte oftere at de identifiserte seg med det vi definerte som organiserte, prestasjonsorienterte ungdomsgrupper. Av og til – røykerne oppga også oftere enn dagligrøykerne at de foretrakk å bruke ikke-kommersielle framfor kommersielle media. Analysene viste også noe ulike svarmønstre når det gjaldt motiver for å røyke og selvtillit for og motivasjon for røykeslutt. Av og til- røykere svarte i større grad at de forventet å få til å slutte å røyke om de skulle ønske det, og oppga også i langt større grad enn dagligrøykere å være i det mest handlingsorienterte stadiet i forhold til røykeslutt.

Vi konkluderte analysen med å hevde at av og til –røykerne framstår som vesentlig forskjellige fra dagligrøykerne når det gjelder kulturell orientering, livsstil og kulturell kapital. Analysene viste også at av og til –røykere i langt større grad enn dagligrøykerne hevdet å ha kontroll over røykingen sin. Dette ble drøftet i lys av teori om kontroll over kroppen som et viktig ideal i det moderne. Av og til – røyking ble videre

diskutert som en måte å være røyker på som muliggjør identifikasjon med mange av de klassiske positive assosiasjonene til røyking, og samtidig distansering fra avhengighet og kanskje også marginalitet.

Til slutt ble funnene og tolkningen av dem diskutert i lys av et diffusjonsteoretisk perspektiv. Vi pekte på at av og til –røykerne framsto med kjennetegn som i et diffusjonsteoretisk perspektiv knyttes til 'innovatører'. Dette kan forstås som at av og til røykerne kan være innovatører for en ny trend i sin tidlige fase av spredning. Det kan, hvis man tenker seg at av og til røykere rekrutteres fra ungdom som ellers ikke ville begynt å røyke, føre til økt rekruttering til røyking og dermed negative konsekvenser for folkehelsen. En annen og trolig mer sannsynlig konsekvens ifølge en slik spredningstankegang kan være at flere dagligrøykere går over til å bli av og til- røykere.

5.2 Scheffels, J. & Schou, K.C. (2007) To be one who continues to smoke. Construction of legitimacy and meaning in young adults accounts of smoking.

Addiction Research & Theory, 15 (2): 1-19.

I artikkel 2 så vi på hvordan unge røykere snakket om å fortsette å røyke. Vi spurte videre hvilke diskursive rammer fortellingene om å fortsette å røyke konstrueres innenfor, samt hvordan disse rammene kan tenkes å påvirke hvordan røykerne håndterer utfordringene til identitet det å fortsette å røyke representerer i et kulturelt klima som blir stadig mer negativt til røyking.

Datagrunnlaget for undersøkelsen var de individuelle kvalitative intervjuene med 21 røykere mellom 18 og 23 år. Materialet ble analysert i et diskursanalytisk perspektiv, inspirert av en foucauldiansk forståelse av forholdet mellom diskurs og identitet.

I artikkelen beskrev vi hvordan røykerne så ut til å forholde seg til en medisinsk diskurs om røyking som helseskadelig når de snakker om å fortsette å røyke. Egen røyking ble likevel i stor grad posisjonert som (foreløpig) fristilt fra helserisiko. De avviste i stor grad avhengighet og hevdet å ha kontroll, blant annet gjennom en slags kalkulering av risiko. De sa at de hadde tenkt å slutte før de ble så gamle at det virkelig ble farlig for helsa å røyke, eller at de kompenserte for røyking med annen sunn livsstil som for eksempel kosthold eller trening. I analysen ble dette diskutert som at de rasjonelle prinsippene som den medisinske diskursen

bygges på reverseres slik at de passer med en beslutning om å fortsette å røyke.

Vi pekte videre på at en annen hovedmåte å begrunne det å fortsette å røyke på var relatert til nytelse og positive opplevelser knyttet til røyking. Røykerne snakket om nytelse i de sosiale situasjonene som røyking foregår i, om nytelse i avslapning og i de kroppslige bevegelsene eller ritualene som det å røyke består av. Denne måten å snakke om å fortsette å røyke på ble analysert som å konstruere røyking på en måte som står i klar motsetning til en rasjonell diskurs; å røyke handler i disse fortellingene om å slippe kontrollen og å 'gi seg hen'.

I analysen fokuserte vi også på hvordan grensene mellom nytelse og det man vanligvis forstår som avhengighet virket flytende når de unge røykerne snakket om hvordan og hvorfor de røyker. Nytelse ble snakket om som det som gjør røyking vanskelig å unnvære, men ble posisjonert som valg og ikke som avhengighet. Denne måten å snakke om å fortsette å røyke på ble diskutert som forhandlinger om en positiv røykeridentitet, i en sosial kontekst der avhengighet i økende grad får negativ betydning, og kontroll over kroppen har blitt viktigere. Samtidig er fokus på nytelse, forbruk og fristillelse fra kontroll også trekk i tiden som kan tenkes å gi rammen for hvordan unge røykere fortolker og begrunner det å fortsette å røyke. I diskusjonen framhevet vi også, i likhet med andre studier av hvordan unge røykere forholder seg til avhengighet, betydningen av et mer komplekst avhengighetsbegrep. Dette avhengighetsbegrepet bør inkludere aspekter av sosialitet, av nytelse, og av identitet.

5.3 Scheffels, J. (2008) A difference which makes a difference: young adult smokers' accounts of cigarette brands and package design.

Tobacco Control, 17: 118 - 122

Denne artikkelen er basert på det samme intervjumaterialet som den foregående. Siktemålet her var å utforske hvordan informantene snakket om sigarettmerker og sigarettpakker, også dette i et identitetskonstruksjonsperspektiv. Det var også et mål å utforske prosessene der positive assosiasjoner til merker skapes og vedlikeholdes, og den rollen sigarettpakkens design kan tenkes å spille i dette. Diskusjonen av funnene ble plassert i forhold til en pågående debatt på tobakkfeltet om et forslag om å innføre et krav om at tobakksindustrien kun skal ha lov til å selge sigaretter i nøytrale pakker (lik farge, skrifttype

og design), der merkenavnet skal være det eneste som identifiserer produktet. Bakgrunnen for dette forslaget er en antagelse om at pakkedesign fungerer som en slags reklame for produktet. Dette er særlig interessant i en norsk kontekst, der tobakksreklame har vært forbudt i over 30 år.

Analysen viste hvordan informantene snakket om valg av sigarettmerke som assosiert med personlige egenskaper så vel som med sosial status og tilhørighet. Det siste ble for eksempel sett i fortellinger om å skifte merke i forbindelse med geografisk eller sosial mobilitet, eller fortellinger om å 'kle seg om' med å skifte sigarettmerke til ulike sosiale anledninger. Merke så også ut til å bli gjort til grunnlag for distinksjon mellom definerte positive og negative måter å røyke - og å være røyker - på. Informantene snakket også om designet på sigarettpakker som menings- og identitetsbærende. Sigarettmerket Prince ble for eksempel knyttet til maskulinitet og arbeiderklasseidentitet. Fortellinger om dette ble bygget opp med referanse til at pakken er rød (noe som assosieres med at merket er sterkt), at merkenavnet er skrevet med blokkbokstaver (heller enn mer feminine eller sofistikerte fonttyper) og at pakken er illustrert med et bilde av en brennende sigarett ('rett og slett røyk'). Marlboro Light ble på den andre siden snakket om som en feminin, litt 'finere' sigarett. Dette gjaldt også merker som Blend eller More, der merkeidentiteten ble beskrevet med referanse både til pakkedesign og design på selve sigaretten.

Sosiologiske perspektiver fokuserer på at branding fungerer salgsfremmende for et gitt produkt gjennom å skape *preferanser* og *differensiering*, og gjennom dette identifisering med merket. Vanligvis inngår reklame for produktet som et ledd i denne prosessen. I denne undersøkelsen ses tilsvarende prosesser når røykerne snakker om sigarettmerker og -pakker. Merker ser ut til å tilføre en ekstra dimensjon til den sosiale meningen til røyking i deres daglige sosiale liv: de kommuniserer en forskjell som gjør en forskjell. Sigarettpakken framstår som en sentral del av den prosessen der merkeidentitet konstrueres og kommuniseres. Analysen konkluderer med at branding og pakkedesign med utgangspunkt i dette kan forstås som effektive markedsføringstiltak også i en reklamefri kontekst.

5.4 Scheffels, J. Stigma, or sort of cool? Young adults' accounts of smoking and identity.

Vurderes for publisering i *European Journal of Cultural Studies*.

Denne artikkelen fokuserer på ulike konstruksjoner av røykeridentitet, slik de kan leses ut av unge røykeres fortellinger om seg selv (og andre) som røykere. Datamaterialet var det samme som i artikkel 2 og 3.

Analysemetoden var inspirert av foucauldiansk diskursanalyse og Clarkes' (2005) modell for situasjonell analyse.

I analysen ble tre hovedkonstruksjoner av identitet beskrevet.

Dette var for det første en *performativ* røykeridentitet, en konstruksjon som i hovedsak ble lest ut av fortellinger om røykestart. Den andre var det som ble kalt en *beskyttende* røykeridentitet, og den tredje en *forhandlende*. Begge disse ble primært sett i fortellinger om røyking i ung voksen alder. I den første konstruksjonen ble røyking snakket om som 'forestillinger' om identitet. Disse iscenesettelsene så ut til å ofte handle om sosial tilhørighet, eller om overganger fra en sosial identitet til en annen. Røykestart ble for eksempel knyttet til overgangen fra å være barn til å bli voksen, eller fra en mer konform identitet til en identitet 'på kanten' av det lovlige. I denne konstruksjonen av røykeridentitet var klassiske positive betydninger og funksjoner av røyking som vi kjenner fra en lang historie av røyking framtrepende.

I de to andre identitetskonstruksjonene var posisjonering i forhold til en kontekst av negativ sosial mening rundt røyking sentralt. Både den beskyttende og den forhandlende røykeridentiteten kan ses som bygd opp i forhold til en slik kontekst, men på ulik måte. Den beskyttende røykeridentiteten ble knyttet til et fellesskap av røykere, bygd på solidaritet mellom røykere og beskyttelse fra negative sosiale reaksjoner på røyking gjennom dette samholdet røykere imellom. Den forhandlende røykeridentiteten ble derimot bygget opp gjennom å gjøre distinksjoner mellom akseptable og uakseptable måter å røyke på. Egen røyking ble distansert fra de måtene å røyke på som ble beskrevet som uakseptable. Den forhandlende røykeridentiteten innebar i motsetning til den fellesskapsorienterte beskyttende identitetskonstruksjonen en mer individuelt definert røykeridentitet.

Det var en tydelig tendens til at den beskyttende konstruksjonen av røykeridentitet særlig kom fram i intervjuer med lærlinger. Den forhandlende konstruksjonen av røykeridentitet kunne sees i intervjuer blant alle kategorier av informanter, men tydeligst i studentenes fortellinger. Dette ble diskutert i forhold til andre nyere studier av hvordan

røykere med ulik sosial bakgrunn forholder seg til et tobakksfiendtlig sosialt klima. Studiene viser at høystatusrøykere har en tendens til å utfordre de premissene stigmatiseringen av røykere bygger på, mens røykere med lav sosial status internaliserer de stigmatiserende karakteristikkene og blir passiviserte av dem. Konsekvensene av et slikt mønster vil kunne være at en allerede betydelig sosial ulikhet i røykemønsteret i befolkningen forsterkes ytterligere.

Analysen konkluderte med at den meningen som informantene så ut til å knytte til det å være røyker var karakterisert av betydelige motsigelser, en slags 'split vision' av klassiske positive betydninger av røyking som et symbol på frihet, opposisjon og individualitet i en motstridende parallellitet med en betydning av røyking som stigma, umoralsk eller udistingvert. Det første primært i forhold til røykestart, men også til dels i fortellinger om røyking i nåtid: i konteksten av det ekstraordinære og av kontrollert bruk.

6 Resultatdiskusjon

Siktemålet med denne avhandlingen har vært å utforske hvordan unge røykere begrunner og fortolker det å røyke og å være en røyker. De individuelle fortellingene er videre forsøkt analysert i en samfunnsmessig kontekst, forstått som de strukturelle, sosiale og diskursive rammer individene gjør sine erfaringer og refleksjoner innenfor. Analytisk har det vært et mål å si noe om de prosessene som virker mellom individuell opplevelse og sosial kontekst.

Oppsummerende er det fire hoveddimensjoner som kan trekkes ut fra analysen. Disse danner en ramme for en samlet fortolkning av det som er trukket fram i analysen av intervjuene og av den kvantitative spørreundersøkelsen, og diskutert hver for seg i de enkelte artiklene. Dimensjonene er: (1) synlighet og selvpresentasjon (2) ritual og kroppslig opplevelse (3) individualitet og fellesskap (4) regulering og utskeielse.

6.1 Synlighet og selvpresentasjon

Det synes når man røyker og det synes hvordan man røyker. Denne synligheten gjør sigarettene til et anvendbart medium for å kommunisere noe om hvem man er overfor andre, så vel som til seg selv. I artikkel 4 viste jeg hvordan røykestart ble snakket om som en slags regissert presentasjon av identitet. Sigaretter så her ut til å inngå - sammen med andre effekter som for eksempel klær - i noe som framsto som å spille ut et slags 'skript'. Fortellingene om en iscenesettende eller 'performativ' røykeridentitet ble ofte knyttet til individualitet, opposisjon og tøffhet og markering av avstand til en ikke-røykeridentitet som ble posisjonert som mer konform.

Torell (2002) fant i sin analyse av representasjoner av tobakksbruk i Sverige siste femti år at en rekke kulturelle motivtyper gikk igjen over hele denne tidsperioden. Det handlet særlig om røyking som uttrykk for individualitet og grenseoverskridelse. Torell satte det at man kan se en slik kontinuitet i sammenheng med at røyking har et stort kommunikativt potensial. Røykingens visuelle karakter gir individene gode muligheter for å være performative. Og å være performativ, i betydningen å kommunisere og produsere mening om seg selv i forhold til andre i sosiale sammenhenger, er en av menneskenes mest sentrale praksiser, skriver hun (Torell 2002: 302). Torell hevdet videre at tobakkens visualitet på denne måten kan ses som en forutsetning for at tobakksbruk som kulturell praksis fortsetter å bestå, selv om en normativ tematikk der røyking i seg selv avvises er det som dominerer de siste tiårenes representasjoner av

tobakksbruk. De måtene som tobakksbruk uttrykker individualitet og opposisjon på trenger ikke være de samme over tid, dette vil alltid stå i forhold til hvilke normer som til enhver tid omgir de sosiale rollene og posisjonene som røyking bidrar til å iscenesette. Men røykingens kommunikative potensial må uansett ses på som en særlig viktig forutsetning for hvorfor folk røyker.

'Tøynefallende forbruk'

Et sosiologisk perspektiv på konsum og forbruk som grunnlag for konstruksjon av identitet har røtter tilbake til Veblens begrep om 'tøynefallende forbruk' fra 1899. Han skrev om hvordan mye av overklassens forbruk hadde lite å gjøre med at de trengte varene som de kjøpte. Det handlet derimot om å bruke konsum av luksusvarer som en måte å hevde prestisje og status på. Innenfor ungdomsforskning har mange studier fokusert på hvordan ungdom ikke bare velger sin identitet, men kjøper (eller konsumerer) den. Dette gjør de gjennom å kjøpe forskjellige merkevarer og produkter som gir dem det visuelle imaget de ønsker seg, fra å kjøpe de riktige klærne eller accessoirene til å kjøpe seg den rette kroppen (gjennom kostholdsprodukter, medlemskap i treningsklubber og så videre) (White & Wyn 2004). Wearing & Wearing (2000) har skrevet om røyking i dette perspektivet. De analyserer røyking som en form for moteriktig 'tilbehør' til den stilen og det utseendet de unge jentene de studerte brukte mye av fritida si på å utforme.

I dette perspektivet kan røyking forstås som en av flere forbruksvarer som tjener til å kommunisere noe om hvem man er eller vil være, hvem man vil være lik og hvem man vil være forskjellig fra (Miles m. fl. 1998). Røyking blir en rekvisitt for det 'performative selvet' (Featherstone 1994:122). Dette perspektivet kan sammenlignes med Goffmans (1992) dramaturgiske perspektiv på identitet. Gjennom å bruke metaforer fra teaterverdenen beskriver han hvordan aktører spiller ut bestemte roller i sosial samhandling. I dette ligger det både at de forholder seg til skript som er sosialt definerte, og at de er strategiske når de iscenesetter seg selv i disse rollene. Elementer av en slik 'impression management' kan skimtes i fortellingene om hvorfor og hvordan de intervjuede i dette prosjektet røyker. Og i denne iscenesettelsen av seg selv er røykingens visualitet et nøkkelpunkt. I et Goffman-inspirert perspektiv kan røyking ses på som et skuespill som brukes til å vise for eksempel autonomi, opprørskhet eller gruppetilhørighet. Sigaretten blir i dette perspektivet et redskap som brukes i en regissert presentasjon av selv, der man forholder seg til kulturelle repertoar av mening.

Tobakksindustrien har brukt enorme beløp for å gjøre produktene sine til sosiale ikoner som folk bruker for å kommunisere hvem de er eller ønsker å være. Chapman (1986) skriver at hensikten med reklame er å gjøre identifikasjonen så sterk og mytologien produktet assosieres med så attraktiv at selvet ikke blir komplett uten å bruke dette produktet. I dette ligger det at sigarettene og røykingen blir tilført en symbolsk verdi som identitetsbygger. I en setting der reklame for tobakk i utgangspunktet er forbudt, blir det interessant å se på betydningen av andre mulige kanaler for påvirkning, som eksponering av røyking i redaksjonelt stoff i media, i film eller gjennom design på sigarettpakker. I artikkel 3 diskuterer vi med utgangspunkt i intervjuene hvilken betydning designet på sigarettpakkene kan ha for en prosess der ulike merker av sigaretter assosieres med ulike mytologier som forbrukerne kan identifisere seg med (Holt 2004, 2006, Hulberg 2006). Det visuelle er også her selve kjernen, sigarettpakkene gis mening og kobles til identitet gjennom henvisninger til farge, font og grafikk. Den meningen som knyttes til sigarettmerkene kan også ses som knyttet opp til representasjoner av røyking og røykere formidlet gjennom internasjonal tobakksreklame. Sigarettpakken og merkeidentiteten som uttrykkes gjennom den ser med utgangspunkt i det røykerne forteller ut til å tilføre røykingen en sentral tileggsdimensjon. Det er ikke bare en generell røykeridentitet, men en helt bestemt underkategori av identitet knyttet til røyking som visualiseres.

Å bli gjennom å opptre

Å forstå røyking som identitetskonstruksjon på linje med et forbrukssosiologisk perspektiv kan imidlertid kritiseres for å være relativt ensidig fokusert på det strategiske og rasjonelle ved hvordan individene presenterer seg selv. Denne kritikken kan også rettes mot Goffmans dramaturgiske perspektiv på identitet.

Judith Butlers (1990) perspektiver på performativitet innebærer en videreutvikling av ideen om hvordan selvet gjøres som sosiale rollespill der man skaper seg selv i konteksten av bestemte sosiale forventinger (Elliott 2001). Butler diskuterer hvordan det 'egentlige' selvet også er sosialt skapt, og dermed aldri kan skilles fra hvordan man spiller seg selv ut. Hun fokuserer med inspirasjon fra Foucault på hvordan diskurser 'risses inn i' kroppen. Når man gjør (med kroppen) det diskursen leder en til, blir dette en del av en selv, av psyken, av kroppen. Gjennom å gjøre eller spille ut en rolle, blir man det man spiller. Butler skriver om dette i forhold til kjønnsidentitet. Hennes analyse handler om hvordan det å 'gjøre kjønn' gjennom å etterleve sosialt eller diskursivt skapte forventinger til hvordan for eksempel kvinnelighet er, virker slik at en sosial norm om kvinnelighet

etter hvert blir noe som oppleves som dypt personlig og kroppslig. Butler understreker gjennom dette hvordan sosialt kjønn ikke har noen ontologisk status atskilt fra de handlingene som utgjør dette selvet (Butler 1990: 139). Identitet dannes gjennom *å gjøre*, der de kroppslige prosessene i det man gjør veves inn i selvet slik at man mer og mer blir det man gjør.

Med utgangspunkt i et slikt syn på hva det å iscenesette seg selv gjennom røyking innebærer – et perspektiv som ser det som en reflektiv prosess der man ikke bare spiller ut seg selv gjennom å røyke, men *blir* den man er eller vil være gjennom å opptre – blir dimensjonene i det helt annerledes. Hvis røyking kan gjøre at jeg føler meg sterk, hel eller noe annet jeg vil være, er det mer enn lek med representasjoner det dreier seg om. En av de som ble intervjuet sa det slik:

'Hvis jeg ikke hadde røykt, så hadde jeg vært en annen person, tror jeg. Litt mer stille, mer sjenert. Jeg ville jo ha vært meg selv, men meg selv på en annen måte. Litt mer tilbaketrukket kanskje, ikke så livlig. Røykinga har på en måte blitt en del av meg. Det er imaget mitt på en måte. Det er det jeg er. Jeg er en røyker, jeg er den personen' (Linda 18 år, lærling)

6.2 Ritual og kroppslig opplevelse

Et ritual kan defineres som en meningsbærende handling i et sosialt fellesskap. Man kan snakke om et ritual når en handling foregår på spesifikke måter, i definerte situasjoner og med en bestemt mening for de som deltar i det sosiale fellesskapet ritual utføres innenfor (Henriksen & Sande 1995). Ritualbegrepet brukes ofte om måter å handle på som uttrykker viktige betydninger eller verdier, og knyttes ofte til markering av overganger i livsløpet (Van Gennep 1960, Pedersen 1994). Ritualene har en sosial funksjon, men knytter seg også til individuell opplevelse. Ritualer kan ses på som en form for kollektiv kommunikasjon om hvem vi er, men en kommunikasjon som også involverer dypt personlige prosesser knyttet til hvordan vi forstår og skaper oss selv.

Rituelle overganger markeres med røyking

I intervjuene ble røyking på flere måter beskrevet som å inngå i ulike former for rituell markering av brudd og overganger, overganger som åpnet både for andre måter å være seg selv og å forholde seg til andre på. Et rituell aspekt var særlig tydelig å se i hvordan røyking ble gitt mening i forhold til overgangen fra å være barn til å bli voksen. Dette vises i

analysen av fortellinger om røykestart i artikkel 4. Et interessant poeng i denne sammenhengen er at tobakksindustrien har finansiert flere informasjonskampanjer som fokuserer på overholdelse av 18-årsgrense for salg av tobakk (Sussman 2002). Man kan jo spørre seg hvorfor de vil gjøre det. For å oppnå goodwill som ansvarlig industri? Eller ligger det også en erkjennelse i det av at det at røyking ikke er tillatt for barn faktisk kan gjøre det enda mer attråverdig for dem å begynne? Når produktet er forbeholdt voksne styrkes kanskje symbolverdien av det som et bilde på en voksen identitet.

Røyking ble også beskrevet som å signalisere overgang fra en sosial situasjon til en annen. Mange av de som ble intervjuet snakket for eksempel om røyking som avbrekk og pause i arbeidsdagen. I artikkel 2 beskrev vi hvordan mange av frisørene fortalte om røykepauser som pusterom mellom krevende kunder, og mange av elektrikerlærlingene om en kultur for '5-minutt og røyk' på byggeplassene der jobbet. Røyking så i disse fortellingene ut til å bli gitt en funksjon i bestemte ritualer som bidro til organisering av arbeidsdagen. I intervjuene var det også mange som snakket om den betydningen de opplevde at røyking hadde i festsituasjoner og situasjoner der det ble brukt alkohol. Røyking ble i disse fortellingene gitt en slags rituell funksjon for å markere overgang mellom hverdags- og festsituasjoner, og kanskje også overgang mellom det vanlige selvet og 'fest-selvet'.

Ritualet i 'å gjøre røyking'

I artikkel 2 så vi hvordan det å 'gjøre' røyking på en bestemt måte ble knyttet tett opp til den kroppslige opplevelsen av å røyke. Røykeritualet - å ta ut sigaretten fra pakken, tenne den, holde den, inhalere, blåse ut røyk og til slutt stumpe røyken - framsto i de fortellingene som ble analysert her som formidler av den fysiske opplevelsen av røyking. Ritualer kjennetegnes nettopp av en slik forbindelse mellom rutiniserte handlinger, tro, og opplevelse (Henriksen & Sande 1995). I iscenesettelsen blir ritualet både en kommunikasjonshandling og en følelshandling. Henriksen og Sande (1995:34) hevder i en diskusjon av rusmiddelbruk som ritual at rusbruk som alle andre ritualer derfor har en religiøs dimensjon. Det er hvordan man tror (opplever) rusen virker – både fysisk og sosialt – som er det sentrale, ikke hvordan den faktisk virker. I intervjuene sies det ofte at røyking kan gi en opplevelse av støtte og trøst. Og det er i stor grad *å utføre røykingen* som framstår som å skape den personlige opplevelsen av å få støtte og trøst når man trenger det.

I forhold til det siste er det interessant å tenke på at nikotinerstatningsprodukter (NRT) viser seg å ikke være spesielt effektive

som hjelp til røykeslutt. Selv om sannsynligheten for å klare å slutte i en rekke studier er vist til å være omtrent dobbelt så stor når man bruker NRT som når man ikke gjør det (Silagy m.fl. 2005), er det likevel bare en av 19 som klarer å slutte når de bruker disse produktene (Etter & Stapleton 2006). En måte å forstå dette på er at nikotintilførselen ikke erstatter det *å gjøre* røykingen.

Det å røyke kan i et rituell perspektiv forstås som symbolsk betingete, kroppslige bevegelser som både er et symbol for andre å se, og for en selv å oppleve. Den rent kroppslige og estetiske opplevelsen forenes her med den identitetskonstruerende. Den symbolske betydningen av røyking kan i dette perspektivet tenkes å virke ikke bare utad - men også innad på den måten at det å røyke *får en til å føle seg* på en bestemt måte. Røyking som symbol vekker en respons ikke bare i kommunikasjon med andre, men i kommunikasjon med en selv. Og denne koblingen mellom den symbolske betydningen og den identitetsdannende går gjennom å gjøre det, som en kroppslig opplevelse knyttet til ritual (Collins 2004).

Innenfor det medisinsk funderte perspektivet på avhengighet, som inntil nylig har vært nesten enerådende innenfor tobakksfeltet, er avhengighet noe som kan slås fast eller måles (Fagerstrøm m. fl. 1990, DiFranza m. fl. 2002). I lys av en slik forståelse ses også avhengighet på som noe som kan behandles, for eksempel med nikotinerstatning og gradvis nedtrapping av tilførsel av nikotin. Mer kritiske retninger innenfor avhengighetsforskning har problematisert denne måten å forstå avhengighet på. John Davies (1992) er en av de fremste representantene for dette perspektivet. Han hevder at avhengighet ikke kan forstås bare ut ifra en fysisk dimensjon, men som en tilstand formidlet gjennom også helt andre kanaler. Det som kalles avhengighet kan handle like mye om intensjonalitet og om lidenskap, og hva avhengighet er eller oppleves som må også forstås i forhold til perspektiver på identitet som konstruert innenfor en sosial og diskursiv kontekst.

I lys av denne måten å forstå avhengighet på blir det også naturlig å stille seg kritisk til en rent fysisk forståelse av at røyking virker avslappende, trøstende eller nytelsesfylt (Lupton 1995). Ritualperspektivet åpner for en fortolkning av hvordan kroppslige opplevelser ikke kan skilles fra den sosiale sammenhengen de inngår i. Randall Collins (2004) diskuterer dette perspektivet i sin teori om *interaction ritual chains* (IRC). Collins definerer ritualer som sosialt definerte måter å gjøre ting på. Fra hans perspektiv kan dermed de fleste handlinger forstås som ritualer. Han hevder at gjennom å utføre ritualer får deltagerne en opplevelse av å være i en følelsesmessig stemning som er felles. I den grad et ritual fungerer eller

blir utført på en god måte, vil deltakerne erfare en følelse av medlemskap og gruppesolidaritet. I dette skapes ifølge Collins en emosjonell energi som 'lader opp' (Collins 2004:44) individene med følelser og symbolsk mening, det vil si at de får en intens personlig opplevelse. Opplevelsen av disse følelsene sender dem videre til nye situasjoner der de kan finne samme emosjonelle energi.

Collins eksemplifiserer sin teori blant annet gjennom en diskusjon om hvordan substanser som tas inn i kroppen – for eksempel gjennom sigarettøyking – oppleves på ulike måter (for eksempel enten som attraktivt eller frastøtende) avhengig av de rituelle prosessene inntaket er en del av. Den følelsen av velvære som røykere etter hvert knytter suget om å røyke til, kan ikke ses på som en 'ren' fysisk opplevelse, skriver han. Det må alltid foregå en eller annen prosess av subjektiv modifikasjon av bevisstheten i forhold til de prosessene som foregår i kroppen. Collins viser til hvordan det han kaller sosiale røykere (av og til-røykere) ikke blir avhengige selv om de får i seg de samme stoffene som vanerøykere. Dette viser til hvordan det vi vanligvis forstår som avhengighet ikke nødvendigvis henger sammen med fysiologiske prosesser, konkluderer han (Collins 2004:300). Det som springer ut av en slik forståelse blir på linje med Davies' (1992) perspektiv at kroppslige opplevelser av røyking, både når det gjelder avhengighet og nytelse, alltid må ses på også som sosiale konstruksjoner. Det betyr ikke at de ikke handler om 'virkelige' følelser, men om følelser skapt gjennom utførelsen av sosiale ritualer.

Dette perspektivet gir gjenklang tilbake til Marcel Mauss (1979). Mauss gjorde en analyse av hvordan 'kroppsteknikker', forstått som de måtene folk bruker kroppene sine på når de går, står, sitter eller gjør andre ting med den, varierer mellom ulike samfunn. Med utgangspunkt i dette argumenterte han, på linje med Collins og Davies her, for at det som i utgangspunktet kan virke som individuelle fysiske, kroppslige væremåter eller måter å bruke kroppen på, faktisk er sosialt skapte. Men de framstår for dem som bruker disse teknikkene som 'actions of a mechanical, physical or physiochemical order' (Mauss 1979:104).

Det er viktig å være bevisste på kraften i de begrunnelsene for røyking som handler om mestring, trøst og nytelse. Men det er viktig også å være bevisst på det sosialt og kulturelt konstruerte i slike begrunnelser. Å forstå røyking som sosialt konstruert kroppslig opplevelse, som skissert i Davies' og Collins' perspektiv ovenfor, gir også nye perspektiver. Hva er avhengighet? Hva er nytelse? Er det de fysiske virkningene av røyking som gir en opplevelse som beroliger og hjelper til mestring, eller går det an å tenke på det på andre måter? I forrige delkapittel diskuterte vi reklame og andre typer av 'mytiske' forklaringer på hvordan røyking oppleves som

stilig, sofistikert eller assosiert med et image som tøff. De kroppslige opplevelsene av å røyke kan forstås som å være ikke bare fysiske men også sosialt skapte. Fortellingene om at røyking tilbyr nytelse, mestring og trøst finnes også i reklame, på film, i dagliglivets iscenesettelser av røyking og i de språklige uttrykkene som brukes når røykingens kroppslige virkninger snakkes om. Sosiale fortellinger om hva røyking gir kan tenkes å ha blitt gjort til en del av røykeres egne gjennom diskursive prosesser som skaper subjektive, kroppsliggjorte opplevelser.

6.3 Individualitet og fellesskap

I fortellingene om røykestart i artikkel 4 så vi hvordan det å bli en røyker ble beskrevet som en del av en prosess som handlet om tilknytning til bestemte grupper i ungdomsmiljøet, og gjennom dette også å ta avstand fra andre grupper. Distinksjoner *mellom røyker og ikke-røykergrupper* var sentralt. Men røykestart ble også framstilt som en del av en helt personlig forandring fra en person med et bestemt sett med egenskaper (for eksempel ordentlig, sjenert) til en person med et annet sett med egenskaper (for eksempel opposisjonell, modig). Fortellingene om individualitet og gruppetilknytning framsto som tett sammenvevd, som personlig og sosial identitet er det (Jenkins 1996). I fortellingene om røykestart var synlighet en sentral dimensjon. Jeg beskrev dette som en 'performativ' konstruksjon av røykeridentitet. I tillegg leste jeg en 'beskyttende' og en 'forhandlende' røykeridentitet ut av det som ble sagt i intervjuene. Disse var i hovedsak synlige i utsagn om røyking i nåtid.

I den forhandlende røykeridentiteten var distinksjoner mellom ulike måter å røyke på et sentralt element. Informantene snakket om å være *forskjellig fra andre røykere* gjennom måten å røyke på, en individualistisk konstruksjon. I analysen ble dette satt i sammenheng med en diskurs som knytter røyking til avhengighet og marginalitet. Den forhandlende konstruksjonen ble fortolket som å kunne handle om å skape en mer positiv identitet innenfor denne diskursen. I den andre identitetskonstruksjonen ble *et fellesskap røykere imellom* løftet fram. I analysen ble den kollektivt orienterte konstruksjonen av røykeridentitet fortolket som en annen måte å forholde seg til en diskurs som posisjonerer røyking som negativt. Fortellinger om et indre fellesskap røykere imellom ble beskrevet som å kunne handle om beskyttelse mot nedvurdering gjennom motstand og motkultur.

Å snakke om røykestart som 'performativ' var et gjennomgående trekk på tvers av alle intervjuene. Den 'beskyttende' konstruksjonen av røykeridentitet kom nesten utelukkende fram i lærlingenes fortellinger om

seg selv som røykere. Den 'forhandlende' konstruksjonen av røykeridentitet var synlig i fortellingene til alle gruppene av informanter, men klarest i studentenes.

Å forholde seg til stigma

I det siste har flere studier fokusert på hvordan røykere forholder seg til at røyking i stadig større grad kan sies å ha blitt sosialt stigmatisert. Poland (2000) har for eksempel beskrevet hvordan det å ta hensyn til andre når man røyker, slik at man ikke utsetter andre for ubehag ved passiv røyking, ser ut til å ha blitt en viktig måte å snakke om og forholde seg til røyking på. Dette, skriver han, er sannsynligvis en mer eller mindre direkte respons på at røykere oppfatter at røyking i økende grad blir ansett som sosialt uakseptabelt. Å snakke om hvordan man tar hensyn blir da en måte å slippe kantene av kritikk og misbilligelse på. Han beskriver hensyns-diskursen som en diskurs om risikohåndtering maskert som allmenn høflighet og markering av sosial kompetanse. Poland trekker med utgangspunkt i Foucault paralleller mellom denne diskursen og nye former av 'governmentality' knyttet til selvkontroll og selv-overvåkning. Gjennom å posisjonere seg selv som røykere som tar hensyn, viser (og skaper) de seg selv som rasjonelle, selv-kontrollerte og ansvarlige individer (Poland 2000:7). Louka og medarbeidere (2006) gjorde en studie der de sammenlignet hvordan røykere i Hellas og Storbritannia, to land med svært ulikt nivå av restriksjoner på røyking, forholdt seg til negative reaksjoner. De fant at røykerne i Storbritannia, som lever innenfor en mer røykerestriktiv kontekst, i større grad så ut til å være opptatt av å forhandle fram en akseptabel røykeidentitet.

I denne studien diskuterer jeg hvordan å gjøre distinksjoner mellom 'akseptable' og 'uakseptable' måter å røyke på kan handle om å forhandle fram en positiv røykeridentitet innenfor rammen av en dominerende norm om ikke-røyking. I artikkel 2 og 4 diskuteres hvordan å konstruere røykeridentitet på denne måten kan bidra til å legitimere det å fortsette å røyke. På sikt er det imidlertid mulig at å distansere seg fra røyking gjennom en slik 'forhandlende' konstruksjon av røykeridentitet fører til at man slutter å røyke, særlig om det negative presset mot røyking intensiveres. På den andre siden kan man tenke seg at en røykeridentitet basert på motstand og motkultur styrkes ytterligere av intensivert stigmatisering av røyking, og at dette igjen vil kunne føre til mindre sannsynlighet for å slutte.

I artikkel 4 påpeker jeg at det ser ut til å være en sterkere tendens til kollektiv motstand mot helsediskursens stigma i lærling-gruppen enn i studentgruppen. Andre studier av hvordan røykere forholder seg til

stigmatisering har funnet lignende forskjeller mellom røykere med ulik sosial bakgrunn (Farrimond & Joffe 2006). Hvis det vi ser i intervjuene er en del av et større bilde, som handler om at røykere fra lavere sosiale lag reagerer på et stadig mer tobakksnegativt sosialt og kulturelt klima med motstand *mer* enn det høystatusrøykere gjør, kan det få betydelige konsekvenser for den videre utviklingen av røykemønsteret på befolkningsnivå.

Hensikten med denne undersøkelsen har ikke vært å gjøre sammenligninger mellom ulike kategorier av individer. Det har vært å studere konstruksjoner av identitet i det informantene sier om røyking generelt og seg selv som røykere. Ford (2001) argumenterer mot en rent fortolkende tilnærming til røyking med å hevde at dette hindrer en adekvat forståelse av hvordan den betydningen røyking har er grunnleggende sosialt strukturert. Han argumenterer for en kritisk realistisk tilnærming til forståelse av røyking som sosialt fenomen. Dette perspektivet er nyttig for å få mer kunnskap om hvorfor det er slik at 'de fattige' røyker mer enn 'de rike', og for å kunne forstå bedre hva slags tiltak som kan settes i verk for å endre på dette mønsteret. Han peker på at man i utgangspunktet kunne tenke seg at ulike pådrivere som gjør røyking mindre attraktivt, som økt kunnskap om helsefare, økte priser på tobakk og ikke minst at ikke-røyking blir en sterkere sosial norm – ville påvirke alle individer likt. Gitt den økende sosiale forskjellen i røykemønsteret ser det ikke ut til at det er slik. Han hevder at dette indikerer at de sosiale kreftene som disse 'pådriverne' representerer ikke opererer med samme styrke i alle segmenter av befolkningen. Alternativt (eller sammen med dette) kan man tenke seg at det er mot-krefter med og påvirker det som skjer.

Ford diskuterer hvordan det at røyking har blitt mer sosialt segregert kan virke selvforsterkende gjennom en prosess som han kaller for 'opponerende gruppepress'. Dette innebærer at mens røykere fra middelklassen kan tenkes å oppmuntre hverandre til å slutte, kan røykere fra lavere sosiale lag støtte hverandre i en beslutning om å fortsette å røyke. Dette kan ytterligere forsterkes av at stigmaet som i økende grad knytter seg til det å røyke leder til en følelse av utilstrekkelighet, og at dette bidrar til resignasjon og håpløshet som i seg selv påvirker motivasjonen til å slutte (Ford 2001:229).

Hvis det, som vi kan ane konturene av i analysen, er slik at røykere fra ulike grupper av befolkningen forholder seg til et sosialt klima som er negativt til røyking på ulike måter, vil det kunne bidra til en prosess som forsterker den allerede betydelige sosiale ulikheten i røykemønsteret. Dette peker mot at økt stigmatisering av røyking, heller enn å være en slags helsepolitisk strategi i seg selv, må ses på som problematisk. Med

utgangspunkt i de mulige prosessene som Ford (2001) skisserer, vil en strategi som skal lykkes med få ned andelen røykere i hele befolkningen heller tjene på å ta sikte på at det sosiale stigma som knytter seg til røyking blir mindre framtrepende. Dette er et felt der ytterligere studier kan åpne for viktig innsikt.

6.4 Regulering og utskeielse

I artikkel 2 viste vi hvordan alle de som ble intervjuet så ut til å forholde seg til en medisinsk diskurs om røyking som helseskadelig når de snakket om å fortsette å røyke. Egen røyking ble derimot ofte definert som (foreløpig) fristilt fra helserisiko. De hevdet å ha kontroll, blant annet gjennom en slags kalkulerings av risiko. I analysen diskuteres dette i lys av en diskursiv kontekst som setter regulering og kontroll av kroppen som et imperativ (Nettleton & Bunton 1995, Lupton 1995). Vi fortolket denne måten å forholde seg til avhengighet og risiko på som at rasjonalitetsprinsippene i en medisinsk diskurs om kontroll reverseres slik at de passer med en beslutning om å fortsette å røyke.

Crawford (1994) skriver om risikobevissthet og risikohåndtering som kjernen i vår tids helseforbyggingsdiskurs. Helse er i denne diskursen sterkt forbundet med selvkontroll, og har sterke moralske koblinger. Han skriver - sterkt inspirert av Foucault – om hvordan helsebevissthet og – praksis har blitt noe etterlevelsen av moralske forventninger til selvet uttrykkes gjennom. Gjennom historien ser vi en rekke eksempler på koblinger mellom helse og moral: for eksempel hvordan personer fra arbeiderklassen ble sett som smittebærere, både av sykdommer og av uvitenhet, umoral og fysisk degenerasjon. Crawford hevder å leve sunt i tråd med helsepolitiske anbefalinger i denne situasjonen har kommet til å bety langt mer enn fysisk helse. Helsefremmende tiltak har kommet til å innebære et langt bredere mandat for kontroll enn bare det som har med helseatferd å gjøre. Koblingen mellom helse og moral gjør at helseatferd sier noe om hvem jeg er: er jeg god nok, ansvarlig nok, sunn nok? Det er, mener Crawford, dermed et sterkt mandat for å være konform (i hvert fall offisielt) til dette nye mandatet.

Han skriver videre om hvordan konflikter i selvet som oppstår som en reaksjon på denne koblingen mellom helse og moral blir eksternalisert: de 'usunnne andre' får ta på seg byrden av å være de som ikke har kontroll og ikke klarer å oppføre seg ansvarlig. De er 'dem', og de fortjener de sykdommene de får. De homofile med sin promiskuøse livsstil, underklassen med sine avhengighetsproblemer, arbeideren som forgifter luften med sigarettene sine, den overvektige som ikke er i stand til

å stå imot fristelsene er ikke bare de helsebevisstes pariaer, de er kroppsliggjøringen av mangelen på kontroll (Crawford 1994:1363). I dette perspektivet blir kontroll tett knyttet til sosiale hierarkier, til ytelse, til instrumentalitet, styring og regulering. Foucaults perspektiver på den skjulte makten som ligger i teknikkene som virker til disiplinering av selv trer tydelig fram. Crawford hevder at konsekvensene kan bli fatale for individene: et regulert, undertrykt og defensivt selv er et sårbart selv.

I artikkel 2 diskuterer vi hvordan en diskurs som forfekter ansvar for egen helse og kontroll over kroppen kan tenkes å virke inn på hvordan informantene begrunner å fortsette å røyke. I artikkel 4 argumenterte jeg for hvordan det å gjøre distinksjoner mellom akseptable og uakseptable måter å røyke på kan sees som å skape seg en legitim røykeridentitet innenfor et diskursivt klima som tematiserer røyking som negativt. Å distansere seg fra 'de andre' røykerne som røyker på det som defineres som 'feil' måte ble fortolket som en måte å møte helsediskursens negative trykk på røyking på. I artikkel 1 forstår vi av og til-røyking på en lignende måte som tilpasning til et imperativ om kontroll og helse. Denne måten å røyke på forstås som å konstruere en røykeridentitet basert på å hevde kontroll og distinksjon fra den stigmatiserte dagligrøykeren fra lavere sosiale lag.

Røyking som kontrollert nytelse

I artikkel 2 viste vi hvordan nytelse også var et sentralt tema i begrunnelsene for å fortsette å røyke. I artikkelen argumenterte vi for at grensene mellom nytelse og det man vanligvis forstår som avhengighet var flytende når de unge røykerne snakket om hvordan og hvorfor de røyker. Nytelse ble beskrevet som det som gjør røyking vanskelig å unnvære, men ble snakket om som valg og ikke avhengighet. Disse måtene å snakke om å fortsette å røyke på ble videre diskutert som forhandlinger om en positiv røykeridentitet i en sosial kontekst der avhengighet i økende grad får negativ betydning, og kontroll over kroppen har blitt viktigere. Samtidig er fokus på nytelse, forbruk og fristillelse fra kontroll også trekk i tiden som kan tenkes å gi rammer for hvordan unge røykere fortolker og begrunner det å fortsette å røyke. Å røyke kan i dette perspektivet forstås som en del av en slik nytelseskultur.

Crawford skriver videre i samme artikkel som referert til tidligere at selvet slik det framstår i amerikansk kultur defineres delvis av en spenning mellom en konfigurasjon av mening og verdier som samles rundt et symbol om kontroll, og en annen konfigurasjon som kobles til fristillelse fra disse samme prinsippene for kontroll. I den sistnevnte er identiteten knyttet opp mot *nyttelse*, tilfredsstillelse av begjær, lek og

belønning og det å frigjøre seg fra et moralsk krav om selvforsakelse. Dette er 'det konsumerende selv'. Konstruksjonen av det konsumerende selvet flyter imidlertid sammen med en konstruksjon av selv som bare kan realiseres gjennom et tilfredsstillende nivå av *ytelse*. Ytelses-selvet er et selv med dype røtter i produksjonssfæren og i de moralske kravene fra en arbeidsetikk. Crawford skriver at en 'fun morality' og en 'morality of applied effort' slik sett virker sammen i prosessen av identitetskonstruksjon (Crawford 1994:1362).

Interessante paralleller kan trekkes til Mike Savages (1992) modell over ulike livsstiler i en 1990-talls engelsk kontekst. Med utgangspunkt i et bourdieusk perspektiv skriver han om hvordan han ser at tidligere distinkt forskjellige livsstiler har glidd over i hverandre. Han beskriver det han kaller en *asketisk* livsstil som knyttet til sunt kosthold, mosjon og avhold fra alkohol og andre rusmidler. Dette var en livsstil som fra 1960-tallet og fram til nittitallet særlig var knyttet til middelklassen, spesielt til akademikere med høy kulturell og ikke fullt så høy økonomisk kapital. Viktige premisser i denne livsstilen var kontroll og måtehold. En ny utvikling på nittitallet er imidlertid ifølge Savage at disse elementene av sunnheitsfilosofi ser ut til å være overtatt av andre grupper i samfunnet, de i privat næringsliv med forholdsvis mye økonomisk men lite kulturell kapital. Han kaller denne nye livsstilsvarianten for en postmoderne livsstil. Den nye formen er til forskjell fra den asketiske mer kommersielt orientert, med fokus på konsum av den vakre og veltrente kropp (for eksempel gjennom kjøp av skjønnhets- og helseprodukter). Det spesielle med denne postmoderne helselivsstilen er også at den kombineres med en nytelseskultur knyttet til overdådig forbruk av god mat og drikke (riktignok primært ved spesielle anledninger) og materiell luksus. En motkultur fra 60-tallet har blitt transformert til å bli en 1990-talls stil postmoderne kulturell konformitet, skriver han. Denne kulturen, som han så treffende gir navnet 'a culture of health with champagne' (Savage 1992:128), beskriver han som en overflatisk, pluralistisk og ironisk kultur som etter hvert tjener mer og mer til å bryte ned barrierene mellom 'høy' og 'lav' kultur.

Sulkunen (1992) skriver på en lignende måte om hvordan den nye middelklassens måte å bruke alkohol på preges av en ambivalent blanding av en hedonistisk nytelseskultur og et mer puritansk og kontrollert forhold til alkohol. Han fortolker dette som et utslag av individualisme, der et viktig uttrykk for middelklassetilhørighet er å ta avstand fra krav til kollektiv innordning. De vil være 'masters of their own morals', det vil si at de selv kontrollerer når de skal være ukontrollerte (Sulkunen 1992:147). Featherstone (1994:106) bruker begrepet 'kalkulerende hedonisme' for å

beskrive hvordan disiplin og hedonisme i dagens konsumkultur ikke lenger er uforenlige størrelser.

I denne studien ser vi hvordan det å røyke i kontrollerte former – bare av og til, bare på bestemte måter – ser ut til å gjøres til noe annet og mer akseptabelt enn røyking mer generelt. Å ha kontroll over hvordan man røyker framstår som å ta bort noe av stigmaet knyttet til røyking. Utskeielsen frigjøres fra helsediskursens stigma så lenge den foregår i kontrollerte former. Vi ser også hvordan det at røyking på mange måter er et negativt identitetstegn kan forstås som noe av det som gjør det stilig. Det er mulig å tenke seg at å balansere på grensen til det uakseptable på den måten som man gjør når man røyker (selv på 'akseptable måter') i en kontekst som i utgangspunktet er negativ til røyking kan bidra til å gjøre det å fortsette å røyke attraktivt. I dette perspektivet kan røyking forstås som en form for lek med motstand, en subkulturell kapital knyttet til en identitet som ikke for prektig og politisk korrekt. I artikkel 2 antydes det at å opponere mot et imperativ om helse og askese inngår som en integrert dimensjon ved nytelsesopplevelsen knyttet til røyking. I fortellingene om røykestart i artikkel 4 så vi hvordan klassiske bilder av røyking som knyttet til en identitet som modig, utfordrende og grenseoverskridende var tydelige motivkategorier. Kanskje kan det opposisjonelle ved røyking, som framstår som en viktig del av det som gjør det interessant for så mange unge å begynne, bli forsterket av at røyking blir stadig mer uakseptabelt? I artikkel 1 diskuterer vi om det kan være slik at noe av det som gjør av og til – røyking attraktivt er at det innebærer et aspekt av kontrollert grenseoverskridelse. Man 'leker' med et i utgangspunktet negativt symbol. Gjennom å forholde seg til det med distanse kan det negative få et skinn av positivitet. Det som er harry blir kult, det som er stigmatiserende blir stilig.

7 Avslutning

Bildet av røyking som tegnes i denne avhandlingen er et bilde av flertydighet, og av hvordan de betydningene som det å røyke til enhver tid har endrer seg. Bildet viser også hvordan de symbolske og meningsbærende sidene ved røyking framstår som nært knyttet opp til de prosessene der folk fortolker og forstår seg selv i konteksten av sin samtid. I analysen av det kvantitative materialet løftes en sentral dobbelthet fram: røyking som stigmatiserende og sosialt attraktivt på samme tid. Av og til røykere framstår som klart forskjellige fra dagligrøykere når det gjelder utdanning, kulturell kapital og opplevd (erklært) kontroll over egen røyking. Vår tolkning er at ulike måter å røyke på har ulik mening. Tolkningen settes i forhold til en kulturell kontekst der røyking både er uakseptabelt og trekker med seg et 'etterslep' av gamle betydninger av røyking som stilig, sexy og spennende.

Dobbeltheten synes også i det kvalitative materialet. Analysen peker mot at klassiske bilder av røyking som knyttet til en identitet som modig, utfordrende og sterk fortsatt er viktige i ungdoms begrunnelser for og fortolkninger av å røyke. Vi ser også fortellinger om røyking som trøst, avslapning og avkobling. Disse fortellingene kan kanskje sies å representere en slags kontinuitet i hva røyking betyr og brukes til.

Samtidig er det også tydelig hvordan den måten som de som ble intervjuet snakket om røyking på virker klart påvirket av at røyking får mer negativ oppmerksomhet i offentligheten enn tidligere. Så godt som alle informantene forholder seg til risiko for helseskader når de snakker om det å være en røyker. Men det trenger ikke å bety at de har tenkt å slutte akkurat nå. De har kontroll. De skal slutte – siden. Det å ha kontroll framstår også som en måte å distansere seg fra bildet av den stigmatiserte, marginale røykeren på. Vi ser også hvordan stigmatisering av røyking ser ut til å møtes med mer direkte motstand.

Den meningen som informantene knytter til det å være røyker kan sies å være karakterisert av betydelige motsigelser. Røyking framstår som et symbol på individualitet, frihet og nytelse, i en motstridende parallellitet (Torell 2002) med røyking som stigma, umoralsk og mangel på kontroll. Vi ser velkjente fortellinger som handler om røyking som kommunikasjon av en identitet som individualistisk, sterk, stilig og opposisjonell, og vi hører utsagn om røyking som mestring, trøst og avslapning. Samtidig hører vi noen nye fortellinger som handler om hvordan man forholder seg til røyking som stadig mer stigmatisert. Disse handler både om innordning, motstand og forhandlinger.

Implikasjoner for praksis

Innledningsvis skrev jeg om to hovedutfordringer i det tobakksforebyggende arbeidet akkurat nå. Dette er for det første en stadig økende grad av sosial ulikhet i røykemønsteret (Steiro m.fl 2007). For det andre er det ulike former av motstand mot tiltak som skal redusere tobakksbruk. Jeg posisjonerte også mitt perspektiv som en sosiologi *om* mer enn *for* helsefremmende arbeid. I avhandlingen har jeg forsøkt å åpne opp for et perspektiv på røyking som sosiokulturell handling. Jeg har vist hvordan røykerne som ble intervjuet beskrev et bredt spekter av grunner til å røyke. De snakket om å bekrefte og signalisere sosial identitet, og om kroppslige og estetiske ritualer som beroliger, gir støtte og har bestemte sosiale funksjoner. Analysen peker på hvordan røyking knyttes til et bredt sett av sosial og symbolsk mening, som handler om sosialitet, om individualitet, om regulering og grenseoverskridelse.

Fortellingene åpner for å se røyking som noe som kan ha sentral betydning i ungdoms hverdagsliv. Denne forståelsen er viktig å ha med seg for de som skal utvikle tobakksforebyggende tiltak og –politikk. Å framheve hvordan røyking kan forstås som å representere noe som oppleves som personlig nyttig, meningsfullt og fornuftig (i alle fall på et visst tidspunkt i livet), trenger imidlertid ikke å innebære og ta en posisjon hvorfra det ikke ses på som legitimt å forsøke å påvirke røykeatferd. Analysen av fortellingene peker på hvordan den meningen røyking gis kan ses på som skapt innenfor diskursive, sosiale og materielle rammer. Å anerkjenne dette åpner for at også et fortolkende perspektiv på røyking kan ha en betydning *for* helsefremmende arbeid.

Hvordan kan så en forebyggingsstrategi med utgangspunkt i en sosiologi *om* heller enn *for* helsefremmende arbeid utformes? Crossley (2000) diskuterer dette i en kritisk analyse av helsefremmende arbeid. Hun hevder at altfor ofte har helsefremmende tiltak og -politikk vært grunnlagt i tradisjonelle psykologiske modeller som forstår helse som 'svart' eller 'hvitt', og handlingsvalg som objektive og verdifrie. Dette oversettes til tiltak som på en autoritativ måte gir direktiver om hva man bør og må gjøre for å få bedre helse. Denne måten å kommunisere på kan skape bevisst eller ubevisst motstand som gjør at den virker mot sin hensikt. I sosialpsykologisk teori bruker man begrepet 'reaktans' (Brehm & Brehm 1981) om den reaksjonen man noen ganger ser at individer får når de opplever at det sosiale presset om å handle på bestemte måter blir så presserende at det truer deres følelse av frihet. Det betyr at man gjør opprør, ved å gjøre nettopp det motsatte av det man blir fortalt at man skal.

Gjernes (2003) gjorde en intervjustudie av hvordan forskjellige grupper av norske kvinner forholdt seg til helseinformasjon, blant annet om røyking. Hun viste hvordan kvinnene tok i bruk ulike *motstrategier* når de forholdt seg til helseopplysning. I analysen pekte hun på at informasjonsstrategiene så ut til å produsere distanse fordi de syntes å anonymisere mottakergruppens hverdagsvirkelighet (Gjernes 2003:234). Mangel på dialog med de som tiltakene var rettet mot skapte avstand og motstand.

Crossley skriver at en strategi for å unngå motstand er å i større grad *åpne opp for diskusjon* heller enn å lukke for alternative synspunkter på hvorfor og hvordan folk driver med helseskadelig atferd som for eksempel røyking (Crossley 2000:58). Sulkunen (1997) skriver på en lignende måte om en *kulturkritisk* tilnærming til forebygging. Dette er til forskjell fra tradisjonelle forebyggingsstrategier en tilnærming som innebærer å tilstrebe en *likeverdig dialog*, der alle må få anerkjennelse for sine opplevelser, virkelighetsforståelser og vurderinger av egen og andres bruk av rusmidler. I denne dialogen bør verdier komme klart fram i dagen heller enn å bli 'maskert' gjennom en tilsynelatende verdinøytral forebyggingsstrategi (Sulkunen 1997: 1117).

Fox (2005) hevder at på tobakksfeltet har det etiske dilemmaet knyttet til forholdet mellom individuelle rettigheter og gode hensikter om å bidra til bedre folkehelse blitt utnyttet av tobakksindustrien. De har brukt et prinsipp om individuelle rettigheter som et argument *for* friheten til å skade seg selv ved røyking hvis man ønsker og *mot* helsepolitisk paternalisme. Fox peker på noen sentrale etiske dimensjoner som han mener i større grad bør diskuteres for å øke legitimiteten til tiltak på tobakksfeltet. Dette er for eksempel et prinsipp om å *ikke gjøre skade*. Det betyr at man i utvikling av tiltak og politikk for å redusere tobakksbruk alltid bør forsikre seg om at tiltakene i minst mulig grad får uintenderte negative konsekvenser for folk, som for eksempel at økte priser på tobakk gjør at økonomisk vanskeligstilte får problemer. Dette kan kompenseres for eksempel ved å iverksette gratis tiltak til hjelp til røykeslutt samtidig, særlig i økonomisk vanskeligstilte områder. Fox understreker også viktigheten av *transparens* og *sannferdighet*. Med det mener han at refleksjoner og strategier knyttet til aktuelle tiltak bør være åpne i offentlig debatt, og at det ikke under noen omstendigheter kan forsvares at informasjon tilbakeholdes eller bevisst manipuleres⁵.

⁵ Den dagsaktuelle debatten om snus som skadereduksjon er interessant i forhold til de to siste punktene. Det pågår en diskusjon i mange land inkludert Norge om hvorvidt det er forsvarlig for

En forebyggingstrategi som skal kunne møte det bildet av røyking som tegnes i denne avhandlingen kan bygges på prinsippene som en kulturkritisk tilnærming til forebygging innebærer. Det betyr konkret at man må ta på alvor at både de positive og de problematiske opplevelsene knyttet til røyking er virkelige. Å i større grad åpne opp for anerkjennelse av hvordan røykere selv forstår og opplever røyking vil i tobakkspreventive tiltak på individnivå kunne gi et utgangspunkt for en kritisk vurdering av den funksjonen røyking har for en selv i bestemte situasjoner og relasjoner. Som Klein (1995) skriver; for å gjøre røyking mindre attraktivt er det nødvendig å avmystifisere 'guden bak den utydelige onde masken, som sigaretter har fått på seg' (Klein 1995: 222). Hvis arbeidsmetodene i slike tiltak tilstreber en *likeverdig dialog*, kan problemet med at tiltakene oppfattes som moralistiske og paternalistiske reduseres. På samme måte er det når det gjelder mer generell politikkutforming viktig å ha en klar bevissthet på å ha en åpen dialog rundt omkostninger og gevinster ved å iverksette kontrolltiltak.

helsemyndigheter å anbefale snus som alternativ til sigaretter i tilfeller der røykere ikke ellers klarer å slutte. Debattens kjerne er knyttet til at den individuelle gevinsten ved at man går over til et mindre helsefarlig produkt, må veies mot at det på befolkningsnivå er mulig at myndighetenes anbefaling av snus vil kunne oppfattes som en legitimering av tobakksbruk mer generelt. En risiko som også nevnes er at ungdom som ikke ellers ville begynt å røyke i en slik situasjon kan tenkes å begynne å snuse, noe som kan være et ledd i en trappetrinnsprosess mot senere røykestart. Lynn Kozlowski skriver om dette etiske og kommunikasjonsmessige dilemmaet i en framstilling av en hypotetisk etisk dialog mellom to forskere med ulikt ståsted i denne debatten. Han peker på at å holde tilbake kunnskap om at snus er mindre skadelig enn sigaretter som et policy-strategisk trekk ikke bare kan skade de enkeltindividene som ikke får den informasjonen som ville kunne ledet til at de gikk over til et tobakksprodukt som er langt mindre skadelig. Det er også å skade legitimiteten til tobakksforebyggende tiltak- og politikk i seg selv på en svært alvorlig måte (Kozlowski 2003).

English summary

While the research literature on youth smoking is extensive and has identified important risk factors for tobacco use, until recently it has paid little attention to the significance of the social meaning of smoking in the context of people's everyday life. Instead, smoking has primarily been seen as individual level health behaviour or as the result of individual problems. An understanding of smokers' self-definition in relation to tobacco use is important in order to understand more about *how* factors correlated with smoking are important.

In this study, young adult smokers' accounts of their experiences with smoking were analyzed with a view to exploring the positioning of smoking in constructions of identity. How young adults who smoke talk about themselves as smokers, and the meanings they construct in relation to their smoking, have been of particular interest, together with the context in which these meanings and identity constructions appear. Possible implications of the findings for the design of health promotion approaches targeting young smokers are also discussed.

The thesis consists of four papers and an introduction that summarises empirical, theoretical and methodological issues related to all four papers. Paper 1 is based on a survey (N=2 484) among adolescents aged 16 to 19, the other three papers are based on in-depth interviews with 21 male and female smokers aged 18-23.

Paper 1 shows how adolescent *occasional smokers* differ from daily smokers in educational choices and in cultural identification and cultural preferences. In each area, daily smokers tend to make choices that correlate with lower cultural capital levels. Occasional smokers also show greater confidence in their ability to quit smoking, and in the belief that they will not be smokers by the age of 25. Occasional smoking is interpreted as a means to construct an identity of control and of difference from daily smoking.

Paper 2 explores young smokers' accounts of *continuing to smoke*, in a context of increasing structural and symbolic pressure to quit. It shows how the interviewees described themselves in various ways as 'in control' of their smoking, discursively rejecting addiction. They also spoke about control in accounts of calculation of risk of ill health, and of compensating for smoking by other health promoting activities. At the same time the

interviewees talked about smoking in a way that opposed this rational discourse, highlighting pleasure and the emotional and metaphysical side of smoking.

Paper 3 discusses *the role of cigarette brands and cigarette package design* in young smokers' constructions of smoker identities. Brand choice was described as enabling the communication of personal characteristics, social identity and positions in hierarchies of status. The cigarette package appeared as an important element in these brand images. The paper concludes that branding and package design appears to function to promote tobacco products by means of similar principles that make advertising effective: by creating preferences, differentiation and identification.

Paper 4 describes three key identities that were read out of the interviewees' accounts: the *performative smoker*, a construction related mainly to smoking initiation, the *defensive smoker* and the *negotiating smoker*. The smoker identities as constructed by young adult smokers in this study appeared to be characterized by considerable contradiction: a 'split vision' of classical positive meanings of smoking as a symbol of freedom, courage and individuality together with conflicting yet parallel meanings positioned by a strong discourse of smoking as stigma, immoral and undistinguished.

Theoretical perspectives on identity, distinction and self-monitoring are applied to explore accounts of smoking in this work. The analysis points to how the visibility of smoking makes it a useful medium for communicating messages of identity to others, as well as to oneself. Understanding identity as the way individuals and collectives are *distinguished* in their social relationships with other individuals and collectives, smoking says something not only about who the smoker is, but also about who he or she is *not*.

The distinctions used to define smoking identities were not only related to smoking versus non-smoking. The interviewees also made distinctions related to *how* smoking was done (how often, where, with whom). In particular, controlled smoking was positioned as distinguishing an 'acceptable' from an 'unacceptable' smoker identity. In the analysis, this is connected to a social and cultural context that locates control over health behaviour as desirable and as a symbol of a moral and responsible self. The findings point to the importance of acknowledging the complexities and the contextual nature of smoker identities when developing interventions.

Litteraturliste

- Aarø, L.E. , Hauknes, A., Berglund, E.L.(1981). Smoking among Norwegian schoolchildren 1975-80. *Scandinavian Journal of psychology*, 22, 279-309.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational behaviour and Human Decision Processes*, 50: 179-211.
- Ajzen, I. Fishbein, M. (1980). Attitudinal and normative variables as predictors of specific behaviours. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27: 41-57.
- Bandura A. (1986). *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*:. Prentice Hall: Englewood Cliffs, New J.
- Barthes, R. (1967). *Elements of semiology*. Cape: London.
- Bauman, K.E., Fisher, L.A., Bryan, E.S, Chenoweth, R.L. (1984). Antecedents, subjective expected utility and behaviour: a panel study of adolescent cigarette smoking. *Addictive Behaviours*, 9: 121-136.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press: Cambridge.
- Bayer, R. & Stuber, J. (2006). Tobacco Control, stigma and public health. Rethinking the relations. *Health Policy and Ethics*, 96 (1): 47-50.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*. Sage: London.
- Blaxter, M. (1997). Whose fault is it? People's own conceptions of the reasons for health inequalities. *Social Science & Medicine*, 44 (6): 747-756.

- Brandt, A. (2007). *The cigarette century. The rise, fall, and deadly persistence of the product that defined America*. Basic Books: New York.
- Brehm, S. S & Brehm, J.W. (1981). *Psychological reactance: a theory of freedom and control*. Academic Press: New York.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000). Beyond identity. *Theory & society*, 29:1-47.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Castellani, A. (1999). Michel Foucault and symbolic interactionism: The making of a new theory of interaction. *Studies in Symbolic Interactionism*, 22: 247-272.
- Chapman, S. (1986). *Great Expectations: Advertising and the tobacco industry*. Comedia Publishing Group: London.
- Clarke, A. (2005). *Situational analysis. Grounded Theory after the postmodern turn*. Thousand Oaks: Sage.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press: Princeton NJ.
- Conner, M. & Norman, P. (2005). Predicting health behaviour: A social cognition approach. In Conner, M. & Norman, P. (eds). *Predicting health behaviour*. Open University Press: London.
- Crawford, R. (1994). The boundaries of the self and the unhealthy other: reflections on health, culture and AIDS. *Social Science & Medicine*, 38(10): 1347–65.
- Crossley, M. (2000). *Rethinking Health Psychology*. Open University Press: Buckingham.
- Danesi, M. (1999). *On Cigarettes, high heels, and other interesting things*. St. Martin's Press: New York.

Davies, J.B. (1992). *The Myth of Addiction*. Harwood Academic Publishers: Amsterdam.

Daykin, N. (1993). Young women and smoking: towards a sociological account. *Health Promotion International*, 8 (2): 95-102.

Derrida, J. (1981). *Positions*. Athlone Press: London.

DeVries, H. (1995). Socio-economic differences in smoking Dutch adolescents' beliefs and behaviour. *Social Science & Medicine*, 41(83): 419-424.

DiFranza J.R., Rigotti, N.A., McNeill, A.D. Ockene, J.K., Savageu, J.A., StCyr, D., Coleman, M. (2003). Initial symptoms of nicotine dependence in adolescents. *Tobacco Control*, 9, 313-319.

DiFranza, J. R., Savageau, J. A., Rigotti, N. A., Fletcher, K., Ockene, J. K., McNeill, A. D., Coleman, M., Wood, C. (2002). Development of symptoms of tobacco dependence in youths: 30 month follow up data from the DANDY study. *Tobacco Control*, 11: 228-235.

Doll, R., Peto, R., Boreham, J. & Sutherland, I. (2004). Mortality in relation to smoking: 50 years' observations on male British doctors. *British Medical Journal*, 328: 1519-0.

Elliott, A. (2001). *Concepts of the self*. Polity press: Cambridge.

Elliott, D.S., Huizinga, D., Menard, S. (1989). *Multiple problem youth: delinquency, substance use and mental health problems*. Springer-Verlag: New York.

Elmeland, K. (1996). *Danske alkoholkultur – rus, ritual og regulering*. SocPol: Holte.

Erikson, E. H. (1968). *Identitet. Ungdom og kriser*. Hans Reitels Forlag: København.

- Etter, J. F., Stapleton J.A. (2006). Nicotine replacement therapy for long term smoking cessation: a meta analysis. *Tobacco Control*, 15: 280-85.
- Fagerstrom, K. O., Heatherton, T. F., Kozlowski, L. T. (1990). Nicotine addiction and its assessment. *Ear Nose Throat J*, 69: 763-6.
- Farrimond, H.R., Joffe, H. (2006). Pollution, peril and poverty: A British study of the stigmatization of smokers. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16: 491-91.
- Featherstone, M. (1994). *Kultur, kropp och konsumtion*. Brutus Østlings Bokforlag Symposion: Stockholm/Stenhag.
- Ford, D. (2001). Realism and research, philosophy and poverty politics: the example of smoking. I Lopez, J. & Potter, G. (eds). *After postmodernism. An introduction to critical realism*. The Athlone Press: London & New York.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Harper: New York.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge. Selected interviews and other writings*. Pantheon: New York
- Foucault, M. (1983). The Subject and Power. I.H.L. Dreyfus (ed). Michel Foucault: *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. University of Chicago Press: Chicago.
- Foucault, M. (1985). *The History of Sexuality. Vol 2. The Use of Pleasure*. Random House: New York.
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality. Vol 1: An Introduction*. Vintage Books: New York.
- Foucault, M. (1999). *Diskursens orden*. Spartacus Forlag A/S: Oslo.
- Fox, B. J. (2005). Framing tobacco control efforts within an ethical context. *Tobacco Control*, 14: 38-44.

- Frønes, I. (2004). Identitet, tegn og kultur – om identitet i sosiologisk teoridannelse. *Sosiologi i dag*, 34 (4).
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change. New perspectives*. 2nd edition. Open University Press: Buckingham.
- Gibbons, F.X. & Gerrard, M. (1995). Predicting young adult's health risk behaviour. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3: 505-517.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gillies, V. & Willig, C. (1997). 'You get the nicotine and that in your blood' - Constructions of addiction and control in women's accounts of cigarette smoking. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7: 285-301.
- Gillies, V. (1999). An analysis of the discursive positions of women smokers. In Willig, C. (ed). *Applied Discourse analysis. Social and psychological interventions*. Open University Press: London.
- Gjernes, T. (2003). *Helseopplysning og motstrategier. En studie av hvordan helseinformasjon blir mottatt av forskjellige grupper av kvinner*. Avhandling, dr. polit. Universitetet i Bergen.
- Glendinning, A., Schucksmith, J., Hendry, L. (1994). Social class and adolescent smoking behaviour. *Social Science & Medicine*, 38 (10): 1449-1460.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Goffman, E. (1982). *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behaviour*. Pantheon Books: New York.
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatik*. Pax: Oslo.

- Gollwitzer, P. M. (1999). Implementation intentions: strong effects of simple plans. *American Psychologist*, 54: 493-503.
- Graham, H. (1993). *When Life's a Drag: Women, Smoking and Disadvantage*. Department of Health: London.
- Greaves, L. (1990). *Smoke screen. Women's smoking and social control*. Scarlet Press: London.
- Guba, E.G., Lincoln, Y.S. (2005). Paradigmatic controversies, contradictions and emerging confluences. I Denzin N. & Lincoln, Y. S. (eds). *Handbook of Qualitative Research*. 3rd edition. Sage: Thousand Oaks.
- Hall, S. (1996). Who needs identity? I Hall, S. & DuGay, P. (eds). *Questions of cultural identity*. Sage: London.
- Hawkins, J.D., Weiss, J.G. (1985). The social development model: an integrated approach to delinquency prevention. *Journal of Primary Prevention*, 6: 73-97.
- Henriksen, Ø. & Sande, A. (1995). *Rus. Fellesskap og regulering*. Kommuneforlaget: Oslo.
- Herlitz, C., Westholm, B.M.(1996). Smoking and associated factors among young Swedish females. *Scand J Prim Health Care*, 14: 209-15.
- Hilton, M. (2000). *Smoking in British Popular Culture 1800-2000*. Manchester: Manchester University Press 2000.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J.F. (2003a). Active interviewing. I Gubrium J.F & Holstein J.A. (eds). *Postmodern interviewing*. Sage: Thousand Oaks.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J.F. (2003b). Inside interviewing. I Holstein, J. A. & Gubrium, J.F. (eds). *Inside interviewing. New lenses, new concerns*. Sage: Thousand Oaks.
- Holt, D. (2006). Towards a sociology of branding. *Journal of Consumer Culture*, 6 (3): 299-302.
- Holt, D. (2004). *How brands become icons: the principles of cultural branding*. Harvard Business School Press: Boston Mass.

- Hosmer, D.W., Lemeshow, S. (1989). *Applied Logistic Regression*. John Wiley & Son: New York.
- Hulberg, J. (2006). Integrating corporate branding and sociological paradigms: A literature study. *Brand Management*, 14 (1/2): 60-73.
- Ioannou, S. (2003). Young people's accounts of smoking, exercising, eating and drinking alcohol: being cool or being unhealthy? *Critical Public Health*, 13 (4): 357-371.
- Janz, N. & Becker, M. (1984). The health belief model: a decade later. *Health Education Quarterly*, 11: 1-47.
- Jaworski, A. & Coupland, D. (eds.) (2006). *The Discourse Reader*. 2nd ed. Routledge: London.
- Jenkins, R. (1996). *Social identity*. Open University Press: London.
- Jessor, R., Jessor, S.L. (1977). *Problem behaviour and psychosocial development: a longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Johnson, J.M. (2002). In-depth interviewing. I Gubrium J.F & Holstein J.A. (eds). *Handbook of interview research. Context and method*. Sage: Thousand Oaks.
- Joosens, L., Raw, M. (2006). The tobacco control scale: a new scale to measure country activity. *Tobacco Control*, 15: 247-253.
- Kaplan, H.B., Martin, S.S., Robbins, C. (1984). Pathways to adolescent drug use: self-detorogation, peer influence, weakening of social controls, and early substance use. *Journal of Health and Social Behaviour*, 25: 270-289.
- Karisto A, Prättälä, R., Berg, M.A. (1993). The good, the bad and the ugly. Differences and changes in health related lifestyles. I Kjærnes, U., Holm, L., Ekström, M., Fürst, E.L. (eds). *Regulating markets, regulating people. On food and nutrition policy*. Novus Press: Oslo.
- Klein, R. (1995). *Det sublime sug. Kapitler av cigarettens kulturhistorie*. Gyldendal: København.

Kozlowski, L. (2003). First, tell the truth: a dialogue on human rights, deception, and the use of smokeless tobacco as a substitute for cigarettes. *Tobacco Control*, 12: 34-36.

Kraft, P. (1999). *Røyking og sosial påvirkning: empirisk forskning og sosialpsykologiske teori*. HEMIL-rapport, Universitetet i Bergen.

Krange, O. (2004). *Grenser for individualisering. Ungdom mellom ny og gammel modernitet*. Avhandling, dr.polit, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO.

Krange, O., Pedersen, W. (2001). Return of the Marlboro Man? Recreational smoking among young Norwegian adults. *Journal of Youth Studies*, 4 (2): 155–174.

Kumpfler, K.L., Turner, C.W. (1991). The social ecology model of adolescent substance abuse: implications for prevention. *International Journal of the Addictions*, 25: 435-463.

Kvale, S. (1996). *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage: Thousand Oaks.

Laurier, E. (1999). Talking about cigarettes: conversational narratives of health and illness. *Health*, 3(2): 189-207.

Lloyd, B. & Lucas, K. (1998). *Smoking in Adolescence. Images and Identities*. Routledge: London.

Lloyd, B., Lucas, K., Fernbach, M. (1997). Adolescent girls' constructions of smoking identities: implications for health promotion. *Journal of Adolescence*, 20: 43-56.

Louka, P., Maguire, M. Evans, P. (2006). 'I think it's a pain in the ass that I have to stand outside in the cold to have a cigarette'. Representations of smoking and experiences of disapproval in UK and Greek smokers. *Journal of Health Psychology*, 11 (3): 441-451.

Lund, K.E. & Lund, M. (2005). Røyking og sosial ulikhet i Norge. *Tidsskr Nor Lægeforen*, 125: 560-63.

- Lund, K.E. (1996). *Samfunnsskapte endringer i tobakksbruk i Norge i det 20. århundre*. Avhandling, dr. polit. Universitetet i Oslo.
- Lund, K.E. (2006). *Innføring av røykfrie serveringssteder i Norge. Konsekvenser for omsetning, besøksfrekvens, trivsel og etterlevelse*. SIRUS-skrifter 1/2006.
- Lund, K.E. (2007). *Hvorfor slutter ikke flere å røyke? Hva motiverer ungdom til å fortsette å røyke i et stadig mer tobakksfiendtlig samfunn?* Foredrag på kick-off for programmet FRI, Fylkesmannen i Østfold/Sosial og helsedirektoratet, 24.04.07.
- Lupton, D. (1995). *The Imperative of Health. Public Health and the Regulated Body*. Sage: London.
- MacNaghten, P. & Myers, G. (2004). Focus Groups. I Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J.F., Silverman, D. (eds). *Qualitative Research Practice*. Sage: London.
- Mauss, M. (1979). The notion of body techniques. I *Essays on Sociology and Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul
- Mead, G.H. (1976). *Medvetandet, jaget og samballet*. Argos: Lund
- Miles, S., Cliff, D. & Burr, V. (1998). 'Fitting in and sticking out': Consumption, consumer meanings and the construction of young peoples identities. *Journal of Youth Studies*, 1 (1): 81-96.
- Mills, S. (1997). *Discourse*. Routledge, London.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. I R. Farr & S. Moscovici (eds). *Social representations*. Cambridge University press: Cambridge
- Nesvåg, S. (2005). *Alkohol kulturer i norsk arbeidsliv. 'You could be yourself but where's the Comfort in that?'* Avhandling, dr. philos, Universitetet i Oslo.
- Nettleton, S. & Bunton, R. (1995). Sociological critiques of health promotion. I Bunton, R., Nettleton, S. & Burrows, R. (eds). *The Sociology of*

Health Promotion. Critical analyses of consumption, lifestyle and risk. Routledge, London.

Nettleton, S. (1995). *The sociology of health and illness.* Polity Press: Cambridge.

Nettleton, S. (1997). Governing the risky self. How to become healthy, wealthy and wise. I Peterson, A. & Bunton, R. (eds). *Foucault, health and medicine.* Routledge: London & New York.

Neumann, I. B. (2001). *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse.* Fagbokforlaget: Bergen.

Norman, P. & Bennett, P. (1995). Health locus of control and health behaviours. I Conner, M. & Norman, P. (eds). *Predicting health behaviour: Research and practice with social cognition models.* Open University Press: Buckingham.

Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology.* Routledge: London

Parker, I. (1994). Discourse analysis. I Banister, P. et al. (eds). *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide.* Open University Press: Buckingham.

Parker, I. (1997). Discursive psychology. I Fox, D. & Prilleltensky, I. (eds). *Critical Psychology: An Introduction.* Sage: London.

Parry, O., Fowkes, F. G. R., Thomson, C. (2001). Accounts of quitting among older ex-smokers with smoking-related disease. *Journal of Health Psychology*, 6(5): 481- 493

Pavis, S, Cunningham-Burley, S., Amos, A. (1998). Health behavioural change in context: young people in transition. *Social Science & Medicine*, 47 (10): 1407-1418.

Pedersen, W. & N.J. Lavik (1991). Initiating cigarette smoking – vulnerable working class girls. *Scand J Soc Med*, 19:110-115.

- Pedersen, W. (1994). Rites of passage in high modernity. *Young*, 2(1): 21-32.
- Pedersen, W. (1998). *Bittersøtt. Ungdom, sosialisering, rusmidler*. Universitetsforlaget: Oslo.
- Petralitis, J., Flay, B.D. (1995). Reviewing theories of adolescent substance use: organizing pieces in the puzzle. *Psychological Bulletin*, 117 (1): 67-86.
- Poland, B. D. (2000). The 'considerate' smoker in public space: the micro-politics and political economy of 'doing the right thing'. *Health & Place*, 6: 1-14.
- Poland, B.D. (1998). Smoking, stigma and the purification of public space. I Kearns, R.A. (ed). *Putting health into place. Landscape, identity and well-being*. Syracuse University Press: Syracuse.
- Poland, B.D., Frohlich, K., Haines, R.J., Mykhalovskiy, E., Rock, M, Sparks, R. (2006). The social context of smoking: the next frontier in tobacco control? *Tobacco Control*, 15: 59-63.
- Potter, G. & Lopez, J. (2001). After postmodernism: the new millennium. Lopez, J. & Potter, G. (eds). *After postmodernism. An introduction to critical realism*. The Athlone Press: London & New York.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1995). Discourse analysis. In Smith, J. A., Harrè, R. & Langenhove, L. (eds). *Rethinking Methods in Psychology*. Sage: London.
- Prochaska, J., DiClemente, C., Fairhurst, S.K., Velicer, W., Velasques, M.M., Rossi, J.S. (1991). The process of smoking cessation: an analysis of precontemplation, contemplation and preparation stages of change. *J Cons Clin Psychol*, 59:295-304.
- Rapley, T. (2004). Interviews. I Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J.F., Silverman, D. (2007) (eds). *Qualitative Research Practice*. Sage: London.
- Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis*. Qualitative Methods Series 30. Sage.

Rogers, R.W. (1975). A protection motivation theory of fear appeals and attitude change. *Journal of Psychology*, 91: 93-114.

Rose, N. (1990). *Governing the Soul: the Shaping of the Private Self*. Routledge: London.

Saussure, F de. (1959). *Course in General Linguistics*. Collins: London.

Savage, M., Barlow, J., Dickens, P, Fielding, T. (1992). *Property, Bureaucracy and Culture. Middle Class Formation in Contemporary Britain*. Routledge: London.

Silagy, C., Lancaster, T., Stead, L. et al. (2005). Nicotine replacement therapy for smoking cessation. *The Cochrane Library*, Issue 1. Chichester, UK: John Wiley & Sons.

Silverman, D. (2006). *Interpreting Qualitative Data*. Sage: London.

Sosial- og helsedirektoratet (SHDir) (2007). *Tall om tobakk 1973–2006*. Rapport.

Strauss A. & Corbin J. (1998). *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing Grounded Theory*. Sage: Thousand Oaks.

Strauss, R. (1957). The nature and status of medical sociology. *American Sociological Review*, 22, 200-4.

Steiro, A., Smedslund, G., Hammerstrøm K.T. (2007). *Tiltak for å redusere røyking, spesielt i grupper med lav sosioøkonomisk status*. Rapport 13/2007, Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten.

Sulkunen, P. & Alasuutari, P. & Nätkin, R. & Kinnunen, M. (1985). *The Urban Pub*. Stakes, Helsinki, Gummerus Printing.

Sulkunen, P. (1992). *The European New Middle Class*. Aldershot: Avebury.

Sulkunen, P. (1997). Ethics of alcohol policy in a saturated society. *Addiction*, 92 (9): 1117-22.

Sussman, S. (2002). Tobacco industry youth tobacco prevention programming: a review. *Prevention Science*, 3: 57-67.

Teijingen, E.R. & Friend, J.A. (1993). Smoking habits of the Grampian schoolchildren and evaluation of the Grampian Smoke Busters Campaign. *Health Educ Research Theory and Practice*, 8 (1), 97-108.

Thornton, S. (1997). The social logic of subcultural capital. I Gelder, K. & Thornton, S. (eds). *The Subcultures Reader*. Routledge: London.

Thorogood, N. (1992). What is the relevance of sociology for health promotion? I Bunton, R. & MacDonald, G. (eds) *Health Promotion: Disciplines and Diversity*. Routledge: London.

Thrush, D., Fife-Shaw, C., Breakwell, G.M. (1997). Adolescent girls' construction of smoking identities. Implications for health promotion. *Journal of Adolescence*, 20, 43-56.

Torell, U. (2002). *Den rokande människan. Bilden av tobaksbruk i Sverige mellan 1950-og 1990-tal*. Carlssons bokforlag: Stockholm

Turner, B. S. (1992). *Regulating bodies. Essays in medical sociology*. Routledge: London/New York.

Turner, B.S. (1997). From governmentality to risk. Some reflections on Foucault's contribution to medical sociology. I Peterson, A. & Bunton, R. (eds). *Foucault, health and medicine*. Routledge: London & New York.

Turner, J.C. (1991). *Social influence*. Open University Press: Milton Keynes.

Van Gennep, A. (1960). *The Rite of Passage*. Routledge: London.

Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class: an economic study of institutions*. Macmillan: New York.

Wearing, S. & Wearing B. (2000). Smoking as a fashion accessory in the 90s: conspicuous consumption, identity and adolescent women's leisure choices. *Leisure Studies*, 19: 45-58.

- Wetherell, M. (1998). Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse & Society*, 9(3): 387-412.
- White, R. & Wyn, J. (2004). *Youth and society. Exploring the social dynamics of youth experience*. Oxford: Melbourne.
- Willig, C. (2000). A discourse-dynamic approach to the study of subjectivity in health psychology. *Theory & Psychology*, 10 (4): 542-570.
- Willig, C. (2001). *Introducing Qualitative Research in Psychology. Adventures in theory and method*. Open University Press: Buckingham.
- Willig, C. (2004). Discourse analysis and health psychology. I Murray, M. (ed). *Critical Health Psychology*. Palgrave: London.
- Willis, P. (1981). *Fostrar til lønearbete*. Røda bokforlaget AB: Gøteborg.
- Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*. Arnold Publishers: New York.
- Wyn, J. & White, R. (1997). *Rethinking youth*. Sage: Sydney.
- Åkerstrøm N. A. (1999). *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhman*. Nyt fra Samfundsvitenskaberne: København.

Intervjuguide

Bakgrunn: alder, studie nå/planer videre, boform, kommer fra

1. RØYKEHISTORIE

- **Fortell din røykehistorie** – endringer i røykevaner gjennom de årene som har gått siden du begynte.
- Begynn med hvordan det var du **begynte å røyke**, hva skjedde (fortelling om røykestart)
- Fortelling om **røyking nå**. Når røyker du, hvor, hvordan, sammen med hvem
- **Hvilken erfaring hadde du med røyking før du begynte selv?**
 - Hva visste du om røyking?
 - Hva hadde du opplevd mht. røyking?
 - Røyking i familie/blant venner – hvem, hvordan, hvor og når
 - Hva slags forhold har de til at du røyker? Til egen røyking?
 - Hvordan snakker (hva sier) familie/venner om røyking? Når (i hvilke sammenhenger) snakker man om røyking?

2. FØLELSESMESSIG OPPLEVELSE

- Hvordan føles det å ta den første røyken om morgenen (evt den første røyken den dagen)? **Beskriv kroppslig og følelsesmessig opplevelse**
- Har du noen gang røykt istedenfor å si eller gjøre noe annet (funksjon)?
- I løpet av de årene du har røykt, **hvor viktig har røyken vært for deg?**
- Kan du visualisere deg selv som ikke-røyker? Hvordan ville evt livet ditt vært annerledes da?
- Har du prøvd å slutte noen gang? Beskriv hva som skjedde
- Hvordan er ditt liv med røyk i forhold til hvordan det var/ er uten? (før du begynte, røykfrie perioder)

- Hva **liker du** med å røyke? Hvorfor?
- Hva **liker du ikke** med å røyke? Hvorfor?

3. SOSIALE REPRESENTASJONER

- **Hvilke egenskaper syns du beskriver røykere til forskjell fra ikke-røykere?** Hva slags ungdommer røyker, hva slags gjør det ikke? (miljø (bakgrunn og vennemiljø), klesstil/livsstil, jobb/utdannelse, forhold til helse/sunnhet) Passer disse karakteristikene på deg? Er det store eller tydelige forskjeller mellom røykere og ikke-røykere, syns du? Hva med de som røyker bare av og til?
Er disse karakteristikene de samme for deg nå som da du begynte å røyke, tror du? Hvordan var de da?
- Hva syns du (generelt) om de personene du kjenner som røyker/som ikke røyker? Har røykingen noe å si for hvordan du ser på dem? Hvordan tror du andre (hvem?) ser på røykere? Kan du identifisere deg med det bildet (disse andre har) av røykere?

4. RØYKING OG HELSE

- **Hva tenker du om at røyking er skadelig for helsen?** Føler du at det gjelder deg Hvor viktig er det i forhold til om du vil fortsette å røyke eller ikke?